

MARCIUS TIZENÖTÖDIKE

A magyar szabadság és demokrácia történeti és kulturális folyóirata

Alapítva 2010. október 11-én

2011/7-8 szám

Villám

Ballai László: Édesanyám

Szemed tengerszem.
Orrod lét sövénye.
Mosolyod a barack teljessége.

Emlékezet

Ballai László: Édesanyám 75. születésnapja

Édesanyámnak, Kuszenda Ilonának most ünnepeljük a 75. születésnapját. De őt magát már 16 éve elszóltotta tőlünk a sors. Ez az első, dadogó kísérlet, hogy megfogalmazzam, ki is volt ő, aki ereimben, gondolataimban, álmaimban azóta is szakadatlanul kering, és aki nemcsak egyszer adott életet nekem, de nap mint nap újjáteremt.

Élete első élménye a II. világháború volt. Négyéves korában egy alkalommal, amikor megszólaltak a légiriadót jelző szirénák, édesanyjának még valami dolga volt a lakásban, és előre küldte az óvóhelyre. Alighogy elindult lefelé, áramszünet lett. És a kicsi lány nem mert sem továbbmenni lefelé, sem visszabotorkálni a lakásba, csak állt a sötét lépcsőházban, és hallgatta, amint a bombák süvöltve, vijjogva lezuhannak, hogy hatalmas detonációval felrobbanva szórják a halált. Ez az élmény mélységes békevágyat gyökereztetett meg benne. Mikor cseperedő gyermek lettem, még – a Nagymamától kapott – műanyag fegyvereimet is rossz szemmel méregette, és arra buzdított, hogy lehetőleg a lányokkal barátkozzam az iskolában, mert ők nem verekszenek. Amikor már felnőttem, egy háborús film megtekintése után mesélte el nekem, hogy még annyi év után is valahányszor meghallja a repülőgép szárnya alól kioldott lőszer sivítését, e gyerekkori emléke borzong végig benne.

De a II. világháborút nem a béke követte, hanem a háború legkülönbözőbb – hideg és meleg, frontális- és gerillaharc – formái. Nem lett vége tehát a céltalan erőszaknak, ami az emberiség csődje, és lényegének megtagadása. Édesanyámnak nem volt szüksége szülei biztatására, hogy mint

munkásszarmazású gyermek szorgalmasan tanuljon, mert neki többet kell teljesítenie, mint másoknak. Nem győzte habzsolni a könyveket – köztük is egyik legkedvesebb írója, Dickens köteteit –, és közben olyan emberek társaságát kereste, akiktől minél többet tanulhat ízlés és jó modor tekintetében. Az otthoni meleg szeretet és kölcsönös megbecsülés alapjaira felépített egy szuverén polgári világot, amelyet a tudás – mint másokért való érték – folyamatos gyarapítására, egyszersmind az egyéniség kiteljesítésére való szakadatlan törekvés tett dinamikussá, végtelenül izgalmassá – és élhetővé. De ha a békét a jelenben nem lehet megtalálni, a múltban kell megragadni azt a pillanatot, amikor elveszítettük. Édesanyám a társadalmi ideálját az athéni demokrácia fénykorának társadalmában találta meg, de mérhetetlenül vonzódott a görögökénél magasabb anyagi kultúrájú ősi ókori keleti civilizációk iránt is. Elhatározta, hogy régész lesz. Megtehetette, tanulmányi eredményeinek köszönhetően Rákosi-ösztöndíjjal vették fel a moszkvai egyetemre (Magyarországon akkor nem volt ilyen irányú képzés). És akkor meghalt az édesapja.

Kuszenda Ilonának nem volt szíve magára hagynia megözvegyült édesanyját, és a budapesti közgazdasági egyetemen kezdte meg tanulmányait. Itt ismerkedett meg a gólyabálon édesapámmal, akivel az első pillanatban egymásba szerettek. Nem is hinném el, hogy a meséken kívül lehetséges volna ilyen szerelem, ha nem lettem volna tanúja négy évtizeden át tartó boldog kapcsolatuknak, melyben mindig az egymással való találkozás, és együttlét jelentette számukra a legnagyobb örömet. A fellobbanó szerelemből egy év után házasság lett. Nászútra a Római fürdőre utaztak, ahol egy kis szerény kabin várta őket a kisvendéglőben eltöltött halvacsora után. De a paradicsom minden ígért boldogsága eltölpül azon örömek mellett, amelyekre e kis kunyhóban az ifjú házaspár rátaláltak, egészen addig, amíg édesanyámra rá nem tört a tüdővész rohama...

Műtét, majd másfél év szanatórium következett. Ezt követően édesanyám többé nem tudta beleérezni megindultság nélkül végighallgatni sem a *Bohéméletet*, sem a *Traviátát*. Felgyógyulása után könyvtáros lett, és az ELTE történelem-könyvtár szakának esti tagozatán folytatta tanulmányait. 1960-ban erős, egészséges leánygyermeknek adott életet, Gyöngyi nővéremnek. A családi élet felpezsdült. Amikor az első vizitkor – mert nem adták ki rögtön a csecsemőt – a gyermek vidáman elhúzta a száját, mindenki úgy értékelte, hogy rá mosolygott. A nagymamának e csoda visszaadta férje elvesztésekor odalett életkedvét. A gyermeknevelés mellett folytak tovább a tanulmányok, és közeledtek az államvizsgák. Én, hogy lehetőleg már érkezéssel bajt okozzak, a tervezettnél korábban, két államvizsga között születtem meg. 1963-ban azonban a feminizmus már tudományos szinten is teret kapott Magyarországon. Édesanyámnak záró államvizsgáján ugyanis a professzor azért adta a rosszabb (ötös helyett négyes) érdemjegyet, mert nem akarta megbántani őt női önértékében, hogy tudniillik azt higgye, pusztán azért kedvezett neki, mert a gyermekágyból tántorgott be az egyetemre...

Édesanyám tanári pályáját egy nehézipari szakközépiskolában kezdte, ahol néhány nap alatt konfliktusba keveredett egy fegyelmezetlen fiú tanulóval, aki kétszer akkora volt, mint ő, és egyszerűen meg akarta verni. Az óra közepén felpattant ez a Gólem, és csak jött, jött, édesanyám igazán nem tudta, mit csináljon. Erre a helyzetre nem készítette fel őt az a sok didaktikai és pedagógiai tudomány, amelyet az egyetemen a fejébe töltöttek. Keményen belenézett az ifjú szemébe, és az nem állta a pillantását. Lesúnyta a fejét, és szégyenszemre – az osztálytársai röhögése közepette – visszaoldalgott a helyére. Édesanyámnak nagyobb tekintélye lett ebben a nehezen kezelhető osztályban, mint bármely más tanárnak.

Tanári pályája azonban csaknem teljes egészében – egészen korai nyugdíjazásáig – a MÜM 15. sz. Vámos Ilona Ruháipari Szakmunkásképző és Szakközépiskolához kötődik, ahol történelmet tanított, felvirágoztatta a könyvtárat, végül igazgatóhelyettes lett. Az a könyvtár kiskamasz éveim egyik legboldogabb búvóhelye volt. És nemcsak azért, mert felmászhattam az otthoninál kétszer magasabb létra tetejére, hanem ott, a magasban – mintha felmentem volna egy kilátóra – addig nem ismert világokat pillantottam meg: braziliai és Pápua új-guineai őserdőkét, amelyekben akkoriban még javában zsugorították a fejeket; a fantasztikus lényekkel teli óceáni mélységeket, és a történelem vad és vitéz harcosait, mint Vak Bottyán vagy Napóleon.

Miután édesanyám a könyvekből megismerte a világot, látni is szerette volna azt. Amikor a különböző OTP-hitelek részleteinek szorítása enyhébbé vált, a félretehető pénzből nem autóra, nagyobb lakásra kezdett gyűjteni, hanem utazásra. Számára a felhalmozás is szellemi kategória volt. Édesapámmal bejárták Franciaországot, Itáliát. Amikor nővéremmel nagyobbak lettünk, minket is elvittek magukkal a Szovjetunióba, Jugoszláviába – és Görögországba.

Hellász! Alig voltam tíz éves, amikor 1973 nyarán a görögországi utazásra kezdtünk készülődni. Ez nem

az utazáshoz szükséges holmi, konzervek beszerzéséből állt, hanem a program összeállításából, a látnivalók, a hely történelmének és szellemének megismeréséből. Édesanyám úgy gondolta, hogy ha az ember nem készül fel alaposan az országból, ahová igyekszik, akkor nem tudja, hol is jár igazából. (Valóban, nem egy „nagy utazó” beszámolóit végighallgattam, akik Londonban, Párizsban, Pekingben és Buenos Airesben csak a szállodákat és az éttermeket ismerték.) Tehát el kellett olvasnom a *Klasszikus Athén* és *Az ókor nagyjai* kijelölt részeit, valamint az *Iliászt*. Bevallom, az utóbbival kissé nehezen haladtam – mentségemre szolgáljon, hogy tele van olyan, a történet menetét előre nem vivő genealógiai részletekkel, amelyek a felnőtt olvasó számára is unalmasak. Édesanyám, hogy fokozza olvasási kedvemet, azt mondta, ajándékot kapok, ha befejezem. Ez hatott. Még a vontatott részeket is izgalmasabbá tette a tünődés, mit kapok majd. Játék katonát, matchboxot, vízi pisztolyt? A jutalom Wilhelm Hauff *A spessarti fogadó* című könyve volt. Bevallom, kissé csalódott voltam. Csak két év után olvastam el a művet. Azóta már tisztán látom, mekkora csodát tett velem az édesanyám. Nagyobbat, mint amekkorára ő is gondolt volna. Mert nem egyszerűen elválaszthatatlan frigyre léptetett Hellással és Homérosszal, nem csupán tudatosította bennem, hogy a legszebb ajándék a könyv, hanem egyenesen megadta az első impulzusokat, amelyek írói pályámhoz vezettek.

Édesanyám hatalmas energiákkal vetette magát mindenbe, nem kímélve idejét, energiáját, hogy másokon segítsen. A vezető beosztás, amely sokak számára a fizetés és a szabadidő megnövekedését jelenti, őt a nagyobb felelősség vállalására, és rengeteg túlórára ösztönözte. Az iskolából hazajövet nekem kellett megmelegítenem az általa gondosan – kis fehér vagy zöld fazékban – a hűtőbe készített kedvenc főzelékeimet, őt magát csak késő este láttam. Már ifjú korában megroppant egészsége negyvenegy éves korában összeomlott. Betegségével, amíg tehetette, nővérem és az én tudtom nélkül küzdött – továbbra is teljes körűen ellátva bennünket –, de amikor már hetekre, majd hónapokra kórházba került, mi is láttuk, mekkora a baj. Sajnos a szörnyű kór, a nem megfelelő belgyógyászati kezelés, majd az elhibázott műtétek sorozata örökre meggátolták abban, hogy újra az egészséges emberek életét élje. Olyan fájdalmakat volt kénytelen elviselni, amelyeknél szörnyűbbeket a spanyol inkvizíció hóhérai sem eszelhetek volna ki. És ő túrt és szenvedett, mert tudta, hogy a családnak – melynek ő volt napja és mozgatója – szüksége van rá.

A legtöbb embert a szenvedés, a betegség felőrli. Édesanyám épp ellenkezőleg, mintha apoteózison ment volna keresztül, melynek testi ereje ugyan áldozatul esett, de lelke és szelleme egyre magasabbra emelkedett. Amikor reumatológus orvosa azt mondta neki, hogy egy év múlva már bottal sem fog tudni járni, a jógához, vagyis a saját lelki erejéhez fordult – és guruvá vált. Egy év múlva bot nélkül lépett be a rendelő ajtaján. Az ízületek és csontok szaktudora hitetlenkedve mondta, hogy ez lehetetlen, ő még ilyet nem látott. Kuszenda Ilona erőt merített a betegségéből, és azt legyőzve eljutott oda, ahová csak százezer emberből egy juthat el: a bölcsesség állapotába. És nem azért, mert könyvtárnyi ismeretre tett szert, és szabadon tudott idézni több tucat szerzőtől, hanem mert megtanulta, hogy a békét akkor találja meg az emberiség, ha azt minden ember először magában leli fel. Másokat figyelmeztetni, nevelni könnyű, de rájönni arra, hogy legtöbb bajunknak mi magunk vagyunk az okozói, és gyökerestül kiirtani a saját hibáinkat, ez a legnehezebb próba az életben. Édesanyám megtanulta kiélvezni a perc örömét a legnehezebb órában is. Amint a kolibri szívja ki a kevéske nektárt a virágból, édesanyám is gyönyört talált egy illatos légfuvalomban, egy madárka dalában, egy kósza dallamban, amelyet más ember észre sem vesz. Amikor már nehezen mozdult ki a világba – eljött hozzá a világ. Ő, aki mindent tudott az illetről és a helyes ízlésről, már nem kereste a társaságot, amelyben csak magányos lett volna, de minden szeretetét átadta nekünk, a családjának és kevés számú igaz barátjának, akik hasonló úton haladtak az ég felé, mint ő.

1995. július végén Krétára készülődtem. Édesanyám a minósi kultúráról is mindent tudott. „A knosszosi palotában találták meg azt a híres freskót, egy papnő ábrázolását, amelyet Párizsi nőnek neveznek – mondta. – De vigyázz fiam, mert azt tartják, hogy aki hosszasan belenéz a Párizsi nő szemébe, azt nagy szerencsétlenség éri.” Persze mindketten mosolyogtunk a dolgon. Az Iraklióni Régészeti Múzeum XV. számú termébe belépve a végtelenül szuggesztív portré rögtön magára vonta a tekintetemet, úgyhogy gyorsan megszemléltem a rituális rutinjelenteket ábrázoló többi freskót, illetve a különböző palotákból származó díszítéseket, hogy minél hosszabb ideig szemlélhessem Őt, a prehellén kultúra Mona Lisáját. Hazatérésem után hét héttel meghalt az édesanyám.

Kuszenda Ilona naplójegyzetei barátnőjéhez

– részletek –

1991. dec. 30. hétfő

Szoktál gondolkodni az IDŐ-n? Én sokat. Ez az utazásos film újra eszembe juttatta. (Egy gyors hajón minden nap egy órával előre állították az időt, és amikor odaértek a naptár-zónához az óceán közepén, nyertek egy napot: kétszer volt egymás után hétfő.) Most, ha valaki állandóan körbeutazik a Földön, ez hogy van? És egyáltalán – mindenütt ott van az idő, de nem látod, nem tudod megfogni, egyet tudsz róla, hogy halad, vagyis múlik. Számomra kicsit titokzatos és félelmetes – nem teljesen érthető. Mennyire más az anyag!

A minap hallgattam egy amerikai nő TV-interjújában, milyen meghatározó hatása van a televíziónak az emberek magatartására, személyiségformálódására. A tévé megmondja a lányoknak, most nem férjhez menni és gyereket szülni kell, hanem tanulni és megvalósítani személyiségüket, önmagukat (ha van nekik még, mondom én). Így jön létre az amerikai átlag ideál. Milyen igaza van Huizingának, hogy a fejletlenebb társadalmakban teljesebb emberek éltek, mert többször kerültek munkájuk és életük során döntési, illetve megoldás helyzetbe, magasabb volt a termelési kultúrájuk, emellett akár analfabéták is lehettek. Ma viszont a termelés során jóformán csak gombokat kell nyomkodni, ha meg valakit otthagya a vőlegénye, beír az újságnak, vagy felhívja a lelki segélyszolgálatot és megtudja, mit tegyen – ilyen egyszerű (csak valahogy mégis egyre több a pszichésen sérült ember). Mindig azt hittem, ha több lesz a szabadidő, művelődésre használják az emberek – életem egyik nagy tévedése.

1992. jan.11. szombat

Isteni illata, szaga, kipárolgása volt ma a földnek egy kis falusi füsttel fűszerezve. Csak enyhe, olvadó téli napokon vagy kora tavasszal lehet ezt érezni. Nagyszerű kirándulást tettünk ma.

Tegnap este – mit este! éjszaka – láttuk és hallottuk Benjamin Britten *Háborús requiem* c. művét Derek Jarman megfilmesítésében. Jarmannak láttam már az Anglia alkonya c. gyönyörű képekből álló apokaliptikus látomását – 3 napig nem aludtam. Így nem kevés aggodalommal vártam a Britten-Jarman koprodukciót. Sokkoló háborús jelenetekre számítottam – ehelyett a zenével egyenértékű képi megfogalmazást kaptam. A fekete-fehér és színes felvételek, a mindennapi háborús élet mozzanatai a korabeli – főleg I. világháborús – filmhíradók részleteivel váltakozva fájdalmas, megkapó tiszteletadásként társultak a zaklatottan induló, de megbékéléssel záruló zene hangjaihoz.

1992. jan.17. péntek

Harmadik napja tombolnak az elemek. Irtózatossá nagy szél fúj. Olyan érzésem van, mintha egy hajón lennék, amelyet a szelek és hullámok dobálnak. A fürdőszoba a parancsnoki híd, ha belépek, a dobhártyám majd beszakad. De én egy hajón – hogy a hasonlatnál maradjak – természetesen nem kapitány lennék, hanem hajószakács. Ennek jegyében tegnap a következőket főztem első osztályú kuktám segítségével: kocsonyát (1/2 sertésfejből); szalontüdőt (sertésszívből, -tüdőből, -nyelvből); csécsi szalonnát (a fej zsírosabb részéből, pirospaprikával, fokhagymával bedörzsölve), hurkát-kolbászt. Teljesen kimerültem, de kész a hétvégi ebéd és az egyheti hideg vacsora.

Popper Pétert és Dsida Jenőt együtt olvasom. És mit tesz Isten? Popper idézi Dsidát! Pedig egész más világ, mint az övé, nem is feltételeztem róla, hogy olvassa, mert Popper a keleti filozófusokért van oda. De ilyen a véletlen. Megbocsátod, ha ezzel a gyönyörű, de szomorú idézettel zárom ezt az oldalt?

Megtettem mindent, amit megtehettem,
kinek tartoztam, mindent megfizettem.
Elengedem mindenki tartozását,
felejtse el arcom romló földi mását."

(Önmagának írt sírfelirat a házsongárdi temetőben)

1992. jan.18. szombat

Ma kutya-elsősegélyt kellett nyújtanunk a hegyekben. Ugyanis Uszár Dani mellső lábaira ráfagyott a hó, és nem tudott menni, szétcsúszott a lába. Nagybacska lányok voltak vele, akik ollót kértek tőlünk (természetesen volt nálunk) azután le akarták vágni azt a hosszú szőrt, ami rádermedt a kutya körmére, és összeszedte a jeges havat. De úgy látszik, Dani nincs hozzászokva a manikűröz, mert vicsorgott és ugatott. Lágyszívű férjem nem bírta nézni a tehetetlen nőket, megragadta az ordító eb egyik pracliját, és lenyírta róla a jeges szőrt. Erre Dani rájött, hogy mire megy ki a játék, és a másik mancsát már maga nyújtotta oda.

1992. jan.30. csütörtök

Mindig szerettem a történelmet. A mesék világát egyszerűen beleszöttem. A történelem is mese, csak ott nem a jó győz, és sok vér folyik benne, de érdekes. Mégis kezdek kiábrándulni belőle. A mesének megvannak a szabályai, ellenben a történelmet mindenki kedve szerint átírhatja. Nemrég jelent meg nálunk a *Habsburg lexikon* egy szimpatikus osztrák történész-író szerkesztésében. Ebből megtudhatod: a Széchényi Könyvtárat József nádor Habsburg főherceg alapította, nem Széchényi Ferenc; a gőzhajózást, iparosítást szintén József nádor szorgalmazta (nem Széchényi István); mondanom sem kell, hogy József nádor volt az árvízi hajós is (nem Wesselényi Miklós) és így tovább. És pont most, amikor nagy divat a „hazaffyság”, folyik a magyarkodás. Már mindenütt magyar címer, magyar zászló lóg. De hol van egy új Ady Endre, aki két sorban találóan rápirítana erre a szellemre?

1992. márc. 1. vasárnap

Kedvenc ellenzéki politikusom, Konrád György legújabb könyvét olvasom és vitatkozom vele, persze csak gondolatban. A szerző a Szabad Demokraták Szövetségének oszlopos tagja, de ettől eltekintve szépíró és szociológus. Regényei – *A látogató*, *A cinkos* és *A kerti mulatság* – jó könyvek, bár nem tudom, neked tetszenének-e. Konrád művelt, okos, szellemes és tisztességes. Sokat tett a rendszerváltozásért, ezért úgy érzem, a mai helyzet megítélésében illetékesebb, mint én. Kigépelek neked néhány sort *Az átalakulás melankóliája* c. művéből. Ja, még egy jó tulajdonsága: feltétlen erőszakmentes. Rossz tulajdonsága: hisz a demokrácia mindenhatóságában.

„Az új keresztény nemzeti kurzus visszahozza a háború előtti frazeológiát, szépíti a zsidók meggyilkolását, és azt akarja hinni, hogy ők az okai a negyvenéves kommunizmusnak – írja Konrád György *Mi igaz?* c. esszéjében. – Az antikommunizmus lassan átadja a helyét az antiszemitizmusnak. Eltűnt az ellenség, ledől a párturalom, nincs kit gyűlölni, maradtak a zsidók. ...

Itthon fejek hullanak, de az etatizmus marad, a jó állások gazdát cserélnek. Aki célirányosan jelenti fel a másikat, az a helyére ülhet. Az emberi anyag marad, a jóság is, az aljasság is új kifejezési formákat talál. Az inga visszaleng balról jobbra, de mert a többség szavazata folytán már nem bizonykodhatom, mint egykor, hogy a társadalom jobb, mint az állam. Olyan az ország, amilyen, amilyennek látszik, amilyen a munkája, ahogy kinéz, ahogy beszél, amilyen a tudása. De miért lenne inkább ez a mai arca az igazi, ha a tegnapi sem volt az. ...

Hol vannak a ma született bárányok? Ki jelentkezett az új hangoskodók közül az ellenzék soraiban? Ki hősködött, hadonászott akkor, amikor az még tilos volt? Nem lehet igazságos a prolongált bosszú, amely nem is azt éri, akit büntetni akar, hanem a gyerekeit. Egyszer végre egy vonást kell húzni: nincs több

politikai bűn. Félő, hogy nem tudok egészen elhúzódni, mert sok a félelem, és kevesen mernek beszélni erről az új megfélemlítésről. Ezek a gyűlölettől duzzadó zsírosbödönök, ezek akarnak másokat elszámoltatni? Megismertem ezt a viceházmester fajtát nyilas alakban, kommunista alakban, az egyetlen öröm, amit át tudnak érezni: az irigy káröröm. Ha azt kérdik, lehet-e a hajdani áldozatoknak igazságot szolgáltatni, akkor azt mondom: nem lehet. Politikai kirakatpereket akartok? Az állam nem követhet el törvényteleniséget csak azért, hogy e csőcselék örüljön.”

1992. júl. 26. vasárnap

Éljen az Olimpia! Néztem tegnap a megnyitót, de nemcsak én, hanem az összes taxis is, így tökéletesen tiszta volt a levegő az utcánkban (és forró). A megnyitót nagyon feldobta a sok csodás énekes, ez jó ötlet volt Carrerastól. A látványos részeket is élveztem. Szeretem nézni a szép és fiatal embereket a ragyogó ruhákban; úgy láttam, itt nem divat a szakadt stílus. És megcsodáltam a sok nézőt is. Mennyi ember engedhet meg magának ilyen költséges szórakozást. A királynővel elégedetlen voltam. Őt azért tartják, hogy reprezentáljon, csinálja hát rendesen, és ne vágjon unott pofákat. Én mint koszos kis pedagógus sohasem engedtem meg magamnak hasonlókat, pedig de unalmasak tudnak lenni például a vizsgák. A versenyek nem irritálnak úgy, mint téged, az érdekesebbeket meg szoktam nézni, de nem vagyok sportdrukker. Egyébként teljesen igazad van, napjainkra a nemes küzdelem piszkos üzletté vált. Élsportolóink nem egyike – mint hírlík – igen csak borsos árat kér a várható sikerért, s így a véghajrában alighanem a tiszta olimpiai eszme mellett a luxuslakás kulcsa is ott lebeg lelki szemei előtt. Ez sokat levont honleányi lelkesedésemből.

1992. szept. 23. szerda

Csurka, az már nemcsak egy tanulmány, hanem lassan maga egy szélsőjobbboldali párt, és a köré tömörülő emberek adott jelre mondják, hogy éljen vagy pfuj. Szerintük, aki ma elítéli a fasisztákat, az bolsevik. Holnap lesz egy békés „ellentüntetés”, pontosabban séta, ahol a demokrácia mellett állók vonulnak fel egy szál virággal. Szívesen elmennék, de megmondom őszintén, félek. Nem csak a tömegtől, de nem vagyok olyan biztos benne, hogy békés lesz. Különben sem műfajom a felvonulás, de az is szörnyű, hogy az ember csak ül, mint a moziban, és nézi, amint minden pontosan úgy történik, mint 1933-ban. Ja, azt kérdezed, nincs, aki tiltakozzék Horthy hazahozatala ellen? Természetesen nincs. A múltkor riportot csináltak néhány öreg kenderesi emberrel, akik nem győzték dicsérni, milyen jó földesúr volt, még a vasutat is arra vezettette nekik (még arra sem jöttek rá, miért is ment arra igazából a vasút). De itt van egy másik példa. Ma meghallgatom a református egyházi félórát, benne *Az állampárti terror áldozatai* című sorozatot. Ravasz László püspökről volt szó. Élete stb., rengeteg zsidót mentett meg a deportálástól, hallom, és a háború után mégis felelősségre vonták, mert a parlamentben megszavazta a zsidótörvényeket. „De hát a nyílt szembeszegülésnek úgysem lett volna értelme” – érvelt. Érdekes, a magyar felső papság tagjai mind így gondolták. Hát ki a nyavalyára figyelnek oda, ha nem egy püspökre?

Visszatérve a holland virágokra. A hollandok úgy elmerültek a tulipánjaikban, hogy nem érnek rá templomba járni. 1965 óta a katolikus hollandok templomlátogatása 65 %-ról 14 %-ra csökkent. Azóta is töröm a fejem, mi lehet az oka, mert nálunk az állampárt nem engedte a templomlátogatást, na de ott? És pap sincs elegendő Hollandiában. Szerencsére nálunk nincs sem fajgyűlölet, sem nacionalizmus, csak a magyarságtudatunkat ápoljuk és erősítjük. Tegnap Debrecenben – a kálvinista Rómában – megöltek egy negyedéves etióp medikát.

1993. ápr. 14.

Minden reggel már a korai híradásokból értesülünk, hány ember halt éhen és lövettetett agyon a körülrárt Szrebrenicában (Bosznia). Erről hamarosan eszünkbe jut, hogy mi is „hadiállapotba” kerültünk Jugoszláviával, mivel kormányunk megengedte az ENSZ-csapatoknak légtérünk használatát. Azután még a reggeli zene helyett meghallgathatjuk ágyukból kirángatott álmos karmesterek és előadóművészek véleményét a zenéről. Ez lett a Bartók rádió reggeli zenés műsorából.

Megoldódni látszik Budapest szegényeinek helyzete. Bár egyre több a koldus, a metróba már le sem lehet tőlük menni, de hazatért Windischgrätz Katalin hercegnő, és saját kezűleg fogja mérni az ingyen leveseket. A Windischgrätzek ugyanis magyarok, bár történelmi ismereteim szerint régebben csak akkor jártak errefelé, ha bele kellett lövetni a magyarokba (ld. 1848-49) vagy felvenni az érte járó vérdíjat – csinos földbirtokok képében. Kérdezhetnéd, miért nem Ausztriában méri a hercegnő az ingyen levest? Bizonyára értesültél róla, hogy Ausztria már nem engedi be a nyavalyás menekülteket, boldoguljon velük a gazdag, szabad Magyarország.

1993. ápr. 16.

Te is örülj, hogy milyen „jó nekem”. Legalább is ezt mondja minden ismerősöm. Miért? Például az egyik szerint jó nekem, mert olyan erős akaratom van, más szerint jó nekem, mert olyan fegyelmezett vagyok, továbbá jó nekem, mert nem nagyon öszülök, és nem kell fodrászhoz járnom festetni. Mindebből az következik, hogy ezeknek a derék ismerősöknek nagyon rossz. Például az egyik most jött haza háromhetes zimbabwei nyaralásából (mérsékelt klíma, jó levegő, természeti szépségek), a betegséget legfeljebb mint hipochonderek ismerik. Egyébként, ha belegondolok, tényleg jó nekem, mert nem vagyok boldogtalan, amiért öt éve nem nyaraltam és elég erősen öszülök, vagyis nem nyavalygok olyasmin, amin nem tudok változtatni. Ez nem volt mindig így, és a tandíj sem volt nagyon olcsó.

Tegnap csodát láttam a Meinel áruházban. Egy fiatalember levert egy drága, valódi osztrák lekvárt. Mire a pénztárosnő feltakarította a kifutófiúval. A szegény károkozó elővette a tárcáját, és diszkrétan megnézte, van-e elég pénze. Mikor odaért a kasszához, a nő halkán közölte, hogy nem kell kifizetni. A fiú megköszönte, elnézést kért – én meg körülnéztem. Vártam, hogy megnyíljon az ég, és angyalok szálljanak alá, mert ehhez a jelenethez – amelyből elmaradt a szokásos „nem tud vigyázni, jóember?” és az egyéb szitok-átok – ez illett volna.

1993. máj. 22.

Megindult a futballesezon, gondolom, izgatottan várod a híreket. Íme: egy átlagos futballmeccs biztosítása (hogy a szurkolók ne verjék agyon egymást és a játékosokat) 1.000.000 azaz egymillió forintba kerül. Ezt a miskolci rendőrfőkapitány számította ki, és közölte a nyilvánossággal. Tehát egy futballmeccs esetén teljes rendőri készség van, még a terrorista-ellenes kommandókat is mozgósítják. Évente átlag 80 futballmeccs van nálunk, tehát az adófizetők pénzéből mintegy 80 milliót fordítanak e nemes célra. Habár nem vagyok futballdrukker, de nagyon szeretném, ha én is „biztosítva” lennék annyira, hogy nyugodtan kimehessek az utcára este is, meg nappal is. A minap is majd elsodort a Moszkva téren egy csapat cigány, miközben óriási batyukkal felszerelve futott, mint a nyúl két – feltehetőleg – próbarendőr elől. Szerencsére mellettem volt szponzorom, Túrőlelkű, aki elkapott és megvédett.

1993. jún. 14.

Elmesélek két kis sztorit, amelyekből kellő írói véna bortokában remek novellákat kerekítenék:

1. Egy kis falu templomát felújították, és új oltárt is akartak. A plébános ismert egy gobelinező művésznőt, aki a következő tervet ajánlotta: ő elkészíti a Czestochowai Szűz képének kb. 40 x 60 cm-es gobelinmását, a falu asszonyai pedig szőjenek egy nagy vásznat lenből és kenderből. A nagy szóttas közepére került a gobelin, de a vászonalap sem maradt homogén, a len és a kender különböző árnyalataiból szőtt fák, bárányok és egyéb formák díszítették. Nekem nagyon tetszett az ötlet, mármint a művész és a közönség összehozása, együttműködése. Most jön a poén: elkészült a mű, és a falu ájtatos népének nem tetszik, mert a vászonnal a ponyva jut eszébe, a ponyváról pedig a munka, és különben sem elég színes. Csak azok az idősebb asszonyok elégedettek vele, akik a szövésben részt vettek.

2. Jövök haza a buszon. Zsúfoltság, hely nincs. A mellettem lévő ülésen korombeli férfi üldögél, nem

várom, hogy átadja a helyét (ki tudja, mi baja van neki is), de elég nehezen állok, bal kezemen csuklórögzítő (látványos jelenség), és csomagom is van. Az egyik megállónál felszáll három kislány két aranyos kiskutyával. A koros úr felpattan: „Kedves kisasszonyok, foglaljanak helyet a maguk kisbabáival!” Íme nálunk is van udvariasság és humanizmus.

1994. okt. 10.

Zajlanak a Budapesti Művészeti Hetek, csak most őszi fesztiválnak hívják. Ez azt jelenti, hogy sátrakat állítanak fel a Duna korzón, és bármikor vásárolhatunk képfestő kötenyt vagy kétélű fokost fából. Sok zenei program van, de nem voltunk egyikén sem, mert vagy a műsor vagy az előadó nem tetszett. Liszt Ferencéknek se híre, se hamva. Ellenben van itt hat román avantgarde festő, akik elkezdtek pingálni a Schmidt-kastély altemplomát. Ugyanis a Hármashatár-hegy lábánál – pontosabban bokájánál – lévő Schmidt-kastély, mielőtt elhíresült volna az ott meggyilkolt Mágnás Elzáról, templom volt, mellette trinitárius kolostor, alatta sötét boltíves, zegzugos altemplom. Szóval ez a tetthely. Vagyis a sötét altemplomban, gyertyafénynél az a hat román ikon stílusú képeket fest a falra Zeffirelivel vitázva. Ugyanis Zeffirelli Krisztus filmjében az embert hangsúlyozta. A festők ezzel nem értenek egyet, szerintük az ikon létrehozásához transzcendens erő is kell, de ugyanakkor nem vallásosak. Szóval az elmélet nagyon zavaros (homousion – homoiusion), de a képek szuggesztívek és a gyertyafény hangulatos. Még nem voltam olyan kiállításon, ahol a szemem előtt készülnek a képek. A riporterek már felvetették, hogy mi lesz a képekkel, ha vége a tárlatnak, hiszen tulajdonképpen freskók. Bennem meg az vetődött fel, hogy ez mitől avantgarde.

1995. febr. 2.

Nálunk most épp belpolitikai válság van. Lemondott a pénzügyminiszter. A vélemények megoszlanak. Sajnos a politika országunkban mindent áthat. Egy példa: bemutatták Mozart *Szöktetését* Szegeden. A rendező nyilatkozata: teljesen új értelmezés. A szultánt eddig kegyes uralkodónak mutatták, pedig az egy álszent manipulátor, és minden úgy történik, ahogy ő akarja. A szultán! Aki az előadás során ki se nyitja a száját. Miért fáj az a rendezőnek, hogy a felvilágosodás korában szerették azt hinni az emberek, van valahol – de soha sem itt és most – rendes uralkodó is? Vagy most elkezdjük ragozni az operák közismerten bugyuta szövegét? Ezt már megtették a sztálini érában, ma szellemtelen viccnek hat.

1995. aug. 22.

Augusztus 20-án ülték meg az 1000 éves nászt Esztergomban. Nem sajtóhiba. Természetesen István és Gizella nászáról van szó. Paskai László esztergomi érsek ötlötte és celebrálta. Természetesen volt Szent Jobb körmenet és tűzijáték. Továbbá megtudhattuk, hogy az első rendszerváltást Szent István hajtott végre. Hát így is lehet mondani. Mi lesz itt jövőre a millicentenáriumon?

75 éve történt

1936. július 17-én Franco tábornok Marokkóban felkelést hirdetett a törvényesen megválasztott spanyol kormány ellen. Ezzel kezdetét vette a három évig tartó spanyol polgárháború, amely hatszázezer áldozatot követelt – nem utolsósorban a francoisták „nemzeti területeken” bevezetett büntető intézkedési miatt –, és négyszázezer embert kényszerített emigrációba. Míg Nagy-Britannia és – a spanyoléhoz hasonló elvi alapokon álló kormányzatú – Franciaország a be nem avatkozás álláspontjára

helyezkedett, Magyarország akkori szövetségesei, a fasiszta Olaszország és a nemzeti szocialista Németország aktívan támogatták a felkelőket.

1936. augusztus 19-én Franco falangistái meggyilkolták a költőt, Federico Gracia Lorcat, a XX. század egyik legnagyobb lángelméjét, aki soha nem politizált. Halála előtt két hónappal fejezte be *Bernarda Alba háza* című drámáját. Emlékére idézzünk egy részletet a műből:

„ADELA Rossz nyelvnek hazugság a köszörűje.

BERNARDA Adela!

MAGDALENA Megőrültetek?

AMELIA Gonosz szavak mázsás köveivel dobálóztok.

MARTIRIO Mások sokkal rosszabbat is csinálnak.

ADELA De egyszer aztán világgá kürtölik, ami a szívüket nyomja, még ha az ég szakad rájuk, akkor is.

BERNARDA Te romlott!

ANGUSTIAS Hát tehetek én arról, hogy Pepe el Romano éppen rám vetette a szemét?

ADELA A pénzedért!

ANGUSTIAS Anyám!

BERNARDA Csend legyen!

MARTIRIO Mert legelőd van meg erdőd.

MAGDALENA Úgy is van!

BERNARDA Csend, ha mondom! Éreztem, hogy közeleg a vihar, de nem hittem, hogy ilyen gyorsan kitör! Minden szavatokból úgy zuhog a szívemre a gyűlölet, mint a kőzapor! De még nem száradt ki az erőm, akad itt még nektek öt vasbéklyó, és áll még az apám emelte ősi ház, hogy még a füvek se tudják meg szörnyű bánatom. Ki innen! (*A lányok kimennek. Bernarda magába roskadtan leül. Poncia a falhoz simulva áll. Bernarda összeszedi magát, botjával a földre üt.*) Helyre kell billentenem a fejüket. Bernarda, ne feledd, hogy ez a kötelességed!

PONCIA Szólhatok?

BERNARDA Beszélj! Bánt, hogy hallottad. Idegennek nincs helye a családi körben.

PONCIA De ha láttam, hát láttam.

BERNARDA Angustiasnak férjhez kell mennie, de rögtön.

PONCIA Úgy van. Hogy eltávolítsuk innen.

BERNARDA Nem őt kell eltávolítani, hanem a férfit.

PONCIA Igaz, persze, a férfit. Jól gondolod.

BERNARDA Nem gondolom. Vannak dolgok, amiket nem lehet és nem szabad meggondolni. Én parancsolok.”

Bibó István: Elit és szociális érzék

– részletek –

Hogy milyen szempont szerint választja ki a társadalom a maga elitjét, ez népenként és koronként változhatik aszerint, hogy mi az illető társadalomnak a meggyőződése az emberi értékesség kritériumai felől. A megkülönböztető szempont lehet a születés, a vagyon vagy az öröklés intézménye révén kombinálva mind a kettő. Lehet valamely különleges nevelési rendszeren, próbákon, vizsgákon való átmenetel, lehet valamely vallásos szervezet, világnézeti közösség, beavatott társaság, politikai párt tagsága. Bármilyen is a kiválasztó szempont, minden elit nyugodt és termékeny működésének az az első feltétele, hogy az elit kiválasztását igazoló értékelési rend mögött olyan eleven társadalmi közmeggyőződés álljon, mely ezt az értékelést magáévá teszi, s az elit kiválasztottságát egészében elismeri. Másik feltétele az elit nyugodt és termékeny működésének az, hogy a társadalom valóságos

szervezete az elfogadott értékelési rendnek egészében megfeleljen, s az elit tagjai a társadalom szervezetében olyan helyeket foglaljanak el, ahonnan valóban képesek is a társadalmat irányítani, reá hatni s vezetői tevékenységük mögött a követés nagyfokú valószínűségét kiváltani.

Az értékvilágnak és a valóságos társadalmi helyzetnek ez a kettős hátvédje kell mindig ahhoz, hogy az elit zavartalan önbizalommal, töprengés nélküli hivatástudattal és ép társas érzékkel tudja a maga szerepét betölteni. Hiába van egy társadalmi réteg a hagyomány, a beidegzettség és a tényleges helyzet erejénél fogva a társadalmi irányításhoz szükséges pozíciók birtokában, ha a társadalom már nem ismeri el azt az értékelési módot, melynek alapján a társadalom adott rendje létrejött, s nem fogadja el azokat az értékszempontokat, melyek alapján az elit kiegészíti önmagát. Ilyenkor egyszerre felvetődik az a vád, hogy a legfontosabb pozíciók betöltésénél nem az „érdem” és a „tehetség” szempontja érvényesül. Valójában az történik, hogy a vezető réteg és a társadalom másképpen értékelnek, s ha ez bekövetkezett, akkor az a vezető réteg *annak* a társadalomnak a szó erkölcsi értelmében már nem elitje. Hiába van meg viszont az emberek egyik vagy másik csoportjának az az öntudata, hogy az értékek „igazi”, „helyes” rendje szerint ő hivatott a társadalom vezetésére, ha e mögött az öntudat mögött nem áll a társadalom kulcspozícióinak a birtoka és a társadalom tagjainak a követésre való készsége: ilyenkor az elitminősültség legfeljebb az idők sodrában érhetik és erősödhetik meg, de a társadalom életében még nem jelent valóságos irányító szerepet is. Egyes szellemileg kiváló embereknek az az öntudata, hogy ők a társadalom „igazi”, „szellemi” elitje, vagy az öntudatos proletároknak az a szilárd hite, hogy „reájuk van a jövő vetve”, gyakran válik pusztá, terméketlen igényvé azért, mert csupán elvben vagy reményben létező szerepüket előlegezve máris egyedül azt tartják a társadalom valódi értékei szempontjából fontosnak, ami az ő csoportjukban történik. Az önelégültség állapotában pedig eleve nem fejlődhetnek ki azok a képességek, melyek a társadalom termékeny irányításához szükségesek.

Hogy tehát az elit teljesíthesse feladatát, egyaránt szükség van mind a két tényezőre: az érvényes társadalmi értékrend igazoló-erejére és a valóságos társadalmi vezetői helyzetek zavartalan birtokára. E két tényező a társadalom életében egybefonódik, s ezt az egybefonódást azok a társadalmi jelenségek közvetítik, melyek általában lehetővé teszik, hogy a társadalomban értékek és valóságok együttes és egymást erősítő hatást tudjanak kifejteni: a társadalmi *eljárások* és *módszerek*, a társadalmi problémák megoldására kialakult *konvenciók*, a társadalmi összeütközéseket enyhítő s az összeműködést erősítő *viselkedési minták*.

Ezeknek megőrzése, kezelése, terjesztése, fejlesztése a mindenkori elit feladata. Ahhoz, hogy a társadalom gépezete működhessen, kell, hogy ezek a társadalomban elismertek, begyakoroltak és magától értetődőek legyenek. Az elit működése és a társadalmat fenntartó eljárások magától értetődősége kölcsönhatásban vannak egymással: minél jobban működik az elit, annál magától értetődőbbek ezek az eljárások, és minél magától értetődőbbek a társadalmi eljárások, annál inkább működésre képes a társadalom vezető rétege. Fontos, hogy a társadalmi konvenciók és eljárások, különösen pedig azok a módszerek, jogcímek és szempontok, melyek az elit kiválasztódását szabályozzák, elég fegyelmzőerővel bírjanak, de ugyanakkor elég szabadok és rugalmasak legyenek: se a követőket, se a vezetőket ne terheljék meg mértéken felül és erejükön túl. A követőket megterheli az elit kiválasztására szolgáló eljárás túldemokratizálása: az, ha a követőknek az elitkiválasztó eljárásban túl intenzíven részt kell venniük. Természetes, hogy minden elitet valamilyen módon a követők bizalma juttat a vezetői szerephez, s nagyon is szükséges, hogy ez a bizalom valóságos társadalmi eljárásokban (választás, felelősség stb.) is megnyilvánuljon. Az elitkiválasztó eljárás demokratizálásánál azonban van egy megterhelési határ, s minden olyan módszer, mely ezt túllépi, önmagát sebz meg, s végsőleg a demokrácia gyengüléséhez, belső megromlásához vagy bukásához vezet. Az elitképzés ugyanis elsősorban a társadalom ökonómiáját szolgálja, azt, hogy a követőknek ne kelljen kétségben élniük a követendő társadalmi példák és az érvényes társadalmi szerepek kérdéseiben: ezt pedig nem érheti el egy olyan elitkiválasztó módszer, mely ahelyett hogy a társadalom tagjainak életét megkönnyítené, őket az elitkijelölés folyamatába állandóan belevonja, s a vezetői helyzetek folytonos változásának izgalmaiban tartja benne. Nem szabad mértéken felül megterhelni a társadalom rendjét kialakító eljárásokkal magát az elitet sem. Természetesen ahhoz, hogy az elit egészben fenn tudja tartani magát, és az elit egyes tagjai az elit tagjai maradhassanak, folytonos erőfeszítésre és állandó készenlétre van szükség, melyet valamiféle fegyelem és szelekció nélkül nem lehet biztosítani. Nem szabad azonban, hogy azok a próbatételek, melyek az elithez tartozás jogcímét megállapítják és felülvizsgálják, az ember egész tevékenységét lenyűgözzék, s a célon túllőve, a készenlét lelkiállapota helyett a pozícióért való aggodalom lelkiállapotát váltsák ki. ...

Miről lehet észrevenni, hogy az *elit* önbizalma, öntudata, *elfogulatlansága törést szenvedett?*

Az elfogulatlanság első, még egyáltalán nem feltűnő törése az, ha a vezető réteg maga s a társadalom többi része kezdi a vezető réteg feladatát túl szubtilisen, túl finoman, túl sok esztétikai színnel, túl sok külsőleges követelménnyel felfogni. A születési elitnél pl. a kifinomodottság, a kitenyészetttség, egy papi elitnél az életszentség, az átszellemültség erényeinek más eliterények rovására való túlságos előtérbe kerülése mutat erre: az, hogy a grófnők és püspökök kezdenek az idevonatkozó regényekben kötelezően karcsúak, légiesek s nem e világból valók lenni. Pedig egy ereje teljében levő elit elsősorban hús-vérből álló, igen reálsan gondolkodó, mindkét lábukkal a földön álló emberekből áll, akik a reájuk bízott értékeket egyáltalán nem a föld fölött való lebegés állandó állapotában képviselik. A „nem e világból való emberek” az eliten belül is mindig kisebbséget alkotnak, s ez így is van jól. A kifinomodottság hangsúlyozása mögött a realitástól való elfordulás áll, amit a valóság világának valami olyan fordulata magyaráz, melynek folytán a valóság kezd az elit számára visszautasításokat, ellenállást és sérelmeket tartogatni.

A gyengülő elit mindinkább rabjává lesz azoknak a külsőséges előírásoknak, melyekben a közfelfogás szerint az elit különleges tulajdonságainak, a kifinomultságnak, jó modornak, választékosságnak, műveltségnek stb. meg kell nyilvánulnia. Semmi sem illusztrálja ezt a fordulatot olyan jellemzően, mint Balzac leírása a nagyvilági hölgy, a *comme il faut* asszony kötelező külsőségeiről, a választékos viselkedésről, veszélytelen szenvedélyekről, divatos öltözködésről, ízléses lakásról stb., s szembeállítja velük az ancien régime nagyasszonyait: „Azelőtt a nőnek lehetett olyan hangja is, mint egy halaskofának, a járása lehetett olyan, mint a gránátosoké, a homloka mint a vakmerő courtesane-é, a haját hátrafelé fésülhette, a lába lehetett nagy, a keze kövér, és mégis *grande dame* volt. Ma azonban, ha mindjárt egy Montmorency volna is, nem lehetne *comme il faut* asszony, ha *ilyen* volna.” Balzac ugyan még udvariasan hozzáteszi, hogy „ha ugyan valaha a Montmorency-ház asszonyai ilyenek lehettek volna”. Ez azonban csak azt mutatja, hogy maga is részese volt annak a sznobizmusnak, amit leírt. Számunkra az egész leírásból az a lényeges, hogy egy-egy erejében és elfogulatlanságában gyengülő vezető réteg számára hogyan csukódnak be lassanként a gazdag és teljes emberi élet lehetőségei, abban az arányban, amint elhatalmasodik rajta az az érzés, hogy mindenekfelett az *emberek színe előtt* kell helytállania, s viselkedését elsősorban azokhoz a kívánalmakhoz kell szabnia, melyeket az emberek változó közhangulata támaszt vele szemben. Mert minden elit erős közösségi ellenőrzés alatt áll ugyan, de amíg teljesítőképesége töretlen, addig úgy érzi, hogy mindenekelőtt nem az emberekkel, hanem azokkal az értékekkel szemben kell készenlétben lennie és számot adnia, melyeket képvisel.

Súlyosabb válság jele, ha az elit elkezd hamisan értékelni az átlagos, egyszerű „köz”-népben rejlő értékeket. Olyan elit, mely tudatában van a maga erejének és a reá bízott értékeknek, mindig tisztában van azzal az elemi társadalmi ténnyel, hogy a társadalom legfontosabb értékeit vagy az elit őrzi jól vagy senki sem. Az igaz, hogy a társadalom magas kultúrája felfrissülhet azzal, hogy visszanyúl tagolatlanabb, egyszerűbb kultúrállapotokra s azok tanulságaira; de eleven, termékeny és teljesítőképes elit minden értéket és tehetséget felemel, megszervez és magába olvaszt, az egyszerűbb kultúrállapotok felismert tanulságait a maga életében keresztül is viszi, s általuk saját maga is felfrissül. Csak megzavarodott társadalmi viszonyok között igaz az, hogy a nemzet, a közösség, a társadalom értékei az „egyszerű” nép tömegeiben rejlenek. Lehet igaz egy társadalomban, hogy csak az egyszerű nép beszél zamatatos és romlatlan nyelven, hogy a nép más rétegeket felülmúló politikai bölcsesség és józanság letéteményese, hogy falusi kupaktanácsokban méltóságteljes pátriárkák s a bölcsesség szoborba öntött példányai ülnek. Lehet az is igaz, hogy mindez naiv vagy fellengzős legenda. Akár igazak, akár nem, az ilyen állítások mindenképpen az elit csődjét jelentik: vagy azt, hogy a társadalom igazi értékeit kisszerű viszonyok közé szorítja, s érdemtelenül elfoglalja előlük a helyet; vagy azt, hogy elvesztette önbizalmát és bátorságát, s inkább oda költ értékeket, ahol nincsenek, de a maga értékében hinni nem tud. Jól rendezett társadalomban, jó egyensúlyú közösségben az elit beszél legszebben, az elit a politikai bölcsesség letéteményese, s a falusi kupaktanácsokban olyanok ülnek, akiknek képességei a falusi közösség szükségleteinek felelnek meg. S ha eszébe jut mély bölcsességű embereknek egyszerű viszonyok közé húzódni, jól rendezett közösség számon tartja őket az elit tagjaiként, s ha szüksége van rájuk, az eke szarva mellől is, mint megannyi Cincinnatusokat, a közösség szolgálatába tudja hívni és állítani őket.

Dekadencia jele, ha ez elit körében homályos és meg nem fogható nosztalgia jelentkezik vagy hangoztatódik az egyszerű, együgyű, boldog „nép” életformája iránt, ha kultuszt úz a tanulatlan „őstehetségek”-ből, ha hangoztatja a vezető osztály, a gazdagok, az urak, a városiak életformájának a sivárságát, anélkül hogy eszébe jutna, akarná vagy tudná a maga életformáját az egyszerű élet hangoztatott értékeihez igazítani. Ebben a helyzetben az együgyűség dicsérete, ha őszinte, tehetetlenséget és alkotásra való képtelenséget jelent, ha nem őszinte, akkor az elitre bízott értékek elárulását, és a vezetői előnyök vállalása mellett a vezetői szerep rosszhiszemű nem vállalását jelenti, s

mindenképpen az elit öntudatának, bátorságának, elfogulatlanságának a végét.

A vezetők és követők *személyes viszonyában* is megmutatkozik az elit elfogulatlanságának a törése. Kevés szálnalmasabb dolog van annál, mint amikor a vezető réteg tagjai kezdenek mind nagyobb számban panaszkodni a köznép, a cselédek, a szolgák tiszteletlenségéről. Az meg egyenesen visszataszító, ha az elit a tisztelet csökkenésére büntetésekkel és kényszereszközökkel reagál. Az igazi elit tud tiszteletet parancsolóan viselkedni, tudja, hogy mi az, amit megkövetelhet, s vele szemben a tiszteletlenség csak szörványos eset lehet. A „tiszteletlenség” általánossá válása annyit jelent, hogy az elit másként értékeli önmagát, mint a társadalom őt.

Nem kevésbé szálnalmas ennek a viselkedésnek a fordítottja: ha az elit egyes tagjai azon erőlködnek, hogy a „köznéppel” való érintkezésükben ne tűnjenek fel gőgöseknek, pöffeszkedőknek, s ha külön problémává és félszegségek forrásává válik számukra az „alacsonyabb” rangúakkal való érintkezés.

Ezek a jelenségek átvezetnek a válság súlyosabb tüneteire s az elfogulatlanság döntő töréséhez, mely akkor jelentkezik, mikor az elit számára önnön helyzete tudatosan is *lelkiismereti problémává* válik.

Kezdődik ez azzal, hogy a társadalomban, akár az elit körein belül, akár a követők széles köreiben is mindinkább hangot kap az a meggyőződés, hogy az elit helyzetét, szerepét és kiváltságait a nép, a szegények, a dolgozók munkájának köszönheti. Bármennyire is közhelyszerűen hangzik ez a tétel, nagy tévedés azt hinni, hogy minden körülmények között magától értetődő. Ha igaz is, hogy minden vezetői szerep és hatalom forrása és feltétele a vezetettek beleegyezése, követése, önkéntes alávetése; mégis *tartósan* csak úgy válik ez az önkéntes alávetés a hatalom forrásává, ha a követők a társadalmi *értékelésnek* egy bizonyos *rendjét* fogadják el, s ennek a rendnek a nevében teszik azt és azokat vezetővé, akik ennek az értékelésnek megfelelnek, akikben ezek az értékek megtestesülnek. Az elit tehát kiváltságait elsősorban a maga teljesítőképeségének köszönheti: annak, hogy megfelel bizonyos erkölcsi és gyakorlati értékkövetelményeknek, melyeket a társadalom támaszt vele szemben. Amíg egy elit él és alkot, addig világos, hogy nem ő kapja kiváltságos helyzetét a tömegetől, hanem a tömeg köszönheti nyugalmát, rendjét, munkáját neki. Amíg él és alkot az elit, addig az az igaz, hogy a szegény jobbágy a jó várúr védelmének köszöni, hogy békén mívelheti földjét, a szegény kuli a derék mandarinnak köszöni, hogy rendesen igazgatott országban biztonsággal keresheti kenyerét, a munkás a gyáros vállalkozó szellemének köszöni, hogy munkája van, a szovjet polgár a kommunista pártnak köszöni, hogy életmódja napról napra halad a szocialista ideál felé, a német néptárs a nemzetiszocialista pártnak köszöni, hogy a németiség páratlan hatalmi emelkedésében s a nemzeti kollektívum nagy élményeiben személy szerint is része van. Amint az elit önbizalma meginog, célkitűzéseinek a helyessége bizonytalanná válik, teljesítőképesége megerőtlenedik, egyszerre kiderül, hogy a gőgös várúr a dolgos jobbágy verejtékéből él, a pöffeszkedő mandarin a szegény kuli vérét szívja, a munkátlan, pohos gyáros a munkás szorgalmának jutalmát vágja zsebre, s a hatalmas pártszervezet megannyi élősdiék hada, mely pusztulásba és nyomorba dönti az egész közösséget. Tévedés azt hinnünk, hogy az előbbi szemlélet üres illúzió, ügyes világcsalás, az utóbbi pedig a dolgok *igazi* arca. Mind a kétféle szemlélet egyformán igaz lehet aszerint, hogy az elit betölti-e hivatását vagy sem. A kizsákmányolás igen relatív fogalom, s konkrét helyzetben az, hogy két egymástól függő ember közül melyik él a másiktól, teljesen azon múlik, hogy melyik nyújt többet és valóságosabbat a másiknak. Annál pedig, amit egy jó elit nyújthat a társadalomnak, alig van nagyobb értékű teljesítmény, s ezt a társadalom nagyon jól érzi. Ha viszont az emberek kezdik az elit kiváltságait kizsákmányolásnak, élősködésnek érezni, ez már súlyos tünete annak, hogy az elit kezdi szerepét rosszul vagy sehogy sem betölteni. De ennél ezerszerre súlyosabb tünet az, ha maga az elit kezdi a maga szerepét másból való élésnek érezni, vagy szükségét érzi, hogy ez ellen a vád ellen védekezzen; mert ez azt jelenti, hogy a válság elérte a legkritikusabb pontot: az elit lelkiismeretét. ...

A szociális érzék és a szociális munka hamis értékeléséhez nagymértékben hozzájárult a keresztyén szeretet, a caritas momentumával s az egyházak karitatív munkájával való összekapcsolódás. A pillanatnyi helyzet követelte szociális munka természetesen a keresztyén szeretet parancsa. De a tüneti kezelés állandósítása és intézményesítése nem szeretetből, hanem rosszul felfogott önvédelemből s egy hamis igényhez való ragaszkodásból származik. Erre pedig a keresztyénségnek nagyon egyszerű a parancsa: „ha a te jobb kezed botránkoztat meg téged, vágd le azt, és vedd el magadtól.”

Az a folyamat, amely a külön szociális érzék és a külön szociális munka megjelenésével indul el, végül szükségszerűen *circulus vitiosus*ba torkollik. A válságba jutott társadalmi értékrend hordozói – az elit – avégből, hogy a társadalmi szükségletek megzavart menetét helyreállítsák vagy a társadalmi rend

megingott értékalapjait megerősítsék, a válság tüneteinek enyhítésére vetik magukat, ami felületi válság esetén természetesen segít is. Mélyebb válság esetén azonban a tüneti kezelés, az ún. szociális munka kénytelen állandósulni, viszont állandósulása megbénítja az elit alkotóképességét s az egész társadalom munkakészségét. A társadalmi munka értékének csökkenése elmélyíti a válságot, ami viszont a „szociális” tevékenység fokozását kívánja meg. Ez az ördögkerék igen sokáig elforoghat, de az egész folyamat egyszer feltétlenül eljut oda, hogy üressé és terméketlenné teszi azt a társadalmi rendet, aminek a védelmére létrejött

Az elit lelkiismereti válságán tehát nem segít sem a lelkiismeret megkeményítése, sem a lelkiismeretnek szociális érzék hangoztatásával és szociális munkával való elcsitítása: megoldást – mint minden lelkiismereti válságnál – csupán a harmadik alternatíva: a tényekkel való szembenézés hozhat. ...

A szociális érzék hangoztatása, a szociális munka dicsőítése s a szociálpolitika állandósítása ellen már nemegyszer hangzottak kemény hangok. Ezek elsősorban szocialista hangok voltak, melyek mögött nem a régi elit csődjének s új elit kialakításának a gondja, hanem minden kiváltság megszüntetésének és a teljes társadalmi egyenlőségnek a követelménye állott. A fentiekben elmondottak azt akarták bizonyítani, hogy egy olyan felfogás, mely tisztában van a társadalmi elit szükségességével, minden szocialistánál keményebben kell hogy ítélkezzék a szociális érzék hangoztatásán, a szociális munka intézményesítésén és a karitatív szociálpolitikán alapuló társadalmi önelégültség felett. Még egyszer és utoljára hangsúlyoznunk kell, hogy ez az ítélet nem a szociális érzék konkrét megnyilvánulására és nem a valóban végzett szociális munkára vonatkozik, hanem azok önigazolási vágyból eredő *hamis értékelésére* s az erre alapított *társadalmi önelégültségre*. Az elit, ha kell, végezzen szociális munkát is, de legyen tudatában annak, hogy ha a reábízott társadalom odajut, hogy tartósan nem képes külön szociális munka nélkül fennállani, akkor az elitnek nem a szociális munka állandósítására, szervezésére, kiterjesztésére kell legjobb erőit fordítani, hanem a válság gyökerének a tisztázására és a válság okának a kiküszöbölésére. Ha pedig az derül ki, hogy a válság oka az elit mögött álló értékelési rend megingása s az elit teljesítőképességének a csökkenése, akkor az elitnek nem külön *szociális érzék* fejlesztésével és hangoztatásával kell szerepének feladását elodáznia, hanem *igazi társas érzékkel* a társadalmi értékelésnek azokat az új szempontjait kell megkeresnie és elsősorban magára alkalmaznia, melyek megfelelnek a megváltozott társadalmi közmeggyőződésnek, és alkalmasak a közösség megzavart harmóniájának a helyreállítására.

1942

Petőfi Sándor utolsó levelei

Petőfi Sándornéhoz

I.

Maros-Vásárhely, júl. 22. 1849.

Kedves lelkem Juliskám, késő este van. Az imént értünk ide. Holnap korán reggel indulunk Udvarhelyre. Bem utósó levelét Brassótól fél napi járó földre írta ide ezelőtt három nappal. Nem tudom, hol kapjuk meg? talán Brassóban vagy már azon is túl.

Tisztelem Miklósékat.

Csókollak titeket, szentségeim.

Irni fogok, valahányszor lehet.

Légy nyugott és béketűrő, amennyire lehetsz.

Higgy!

Remélj!

Szeress!

a síríg és a síron túl örökké
hűséges férjed
Sándor

[Címzés:] Petőfi Sándornénak, *Tordán*, a református papnál Miklós Miklósnál.

Petőfi Sándornéhoz

II.

Maros-Vásárhely, júl. 29. 1849.

Kedves édes Juliskám, e szempillantásban értem ide vissza hat napi szakadatlan utazás után. Fáradt vagyok; kezem úgy reszket, alig bírom a tollat. Megkaptad-e előbbeni két leveletem? egyiket innen, a másikat Kézdi-Vásárhelyről írtam. Elmondom röviden utamat. Itt hallottuk, hogy Bem egy csapattal Moldvába ment. Utána rugaszkodtunk Udvarhely, Csik-Szerda, Kézdi-Vásárhely, Bereck felé; ott találkoztam vele, már visszajött Moldvából, hova lázító proklamációkat vitt be s ráadásul kegyetlenül megdöngetett négyezer orosz egy zászlóaljjal. Berecken jön hozzá a tudósítás, hogy Szász-Régennél megverték a mieinket, s ezek borzasztóan szétfutottak, vágatott tehát ide a bajt helyrehozni Kézdi-Vásárhelyen, Sepsi-Szentgyörgyön, az Erdő-vidéken, Udvarhelyen keresztül; én vele. Rohantunk, szinte megállás nélkül. Iszonyú út volt. Most vagy két napig itt leszünk, míg a sereget egy kissé rendbe szedi, aztán mit teszünk? ő tudja. Előbbeni levelemben írtam, hogy Csik-Szerdának és Kézdi-Vásárhelynek gyönyörű vidéke van; Sepsi-Szentgyörgyé talán még szebb, a város is jobban tetszik. Majd körülményesebben megvizsgáljuk, ha együtt utazzuk be Háromszéket, mint a fészket rakni akaró fecskék. Bemmel Berecken találkoztam; megálltam hintaja mellett, s köszöntem neki, ő odapillant, megismer, elkiáltja magát, és kinyújtja felém karjait, én fölugrom, nyakába borúltam, összeöleltük és csókoltuk egymást: „mon fils, mon fils, mon fils!” (fiam, fiam, fiam – a szerk. megj.) szólt az öreg sírva. A körülálló népség azt kérdezte Egresi Gábortól, hogy „fia ez a generálisnak?” Most még sokkal nyájasabb, szívesebb, atyaiabb irántam, mint eddig, pedig eddig is az volt. Ma azt mondta a másik segédtisztnak: „Melden Sie dem Kriegsministerium, aber geben Sie Acht, melden Sie das wörtlich: Mein Adjutant der Major Petőfi, welcher abgedankt hat wegen der schändlichen Behandlung des General Klapka, ist wieder in Dienst getreten.” (Jelentse a hadügyminisztériumnak, de figyeljen oda, jelentse szó szerint, hogy segédtisztem, Petőfi őrnagy, aki Klapka tábornok szégyenletes eljárása miatt lemondott, ismét szolgálatba állt – a szerk. megj.) Szinte ma az útban mondta, hogy neked itt Maros-Vásárhelyt csináljunk szállást, s ide hozzalak. Nekem is ez a fő vágyam, de míg erősebb lábra nem állunk a szomszédban levő oroszok irányában, addig ezt tenni nem merem. Csak két mérföldnyire vannak innen, s az idevalók a napokban is szétfutottak, mint a csirkék. De mihelyt némileg biztos lesz e hely, az lesz első dolgom, meg lehetsz felőle győződve. Hogyan vagytok, kedves imádott lelkeim? ha én hallhatnék valamit felőletek! ha lehet, ha valahogy szerét ejtheted, írd, ha csak egy szócskát is, édes angyalom. Én nem mulasztom el az arra menő alkalmakat. Szopik-e még a fiam? válasszátok el minél előbb, s tanítsd beszélni, hogy meglepjen. Csókolom a lelketeket és szíveteket miljomszor számtalanszor imádó férjed

Sándor

[Címzés:] Petőfi Sándornénak, *Tordán*, a református papnál Miklós Miklósnál.

Görgey Artúr: Életem és működésem Magyarországon 1848-ban és 1849-ben

– részletek –

Negyvenedik fejezet

Menet Aradról Világosra – Az ottani események

Mihelyt a gróf Guyon tábornoknak Kossuth kormányzóhoz küldött eredeti jelentéséből a temesvári csata kimeneteléről értesültem (tehát még augusztus 11-én hajnal előtt), az utolsó utasítások szerint már a Maros bal partján felfejlődött I. és VII. hadtestnek rögtön azt a parancsot küldtem, hogy haladéktalanul vonuljanak vissza a jobb partra. Ez utóbbinak védelmét az előző napon – mint tudjuk – a temesvári úton már közel Ujaradig előrenyomuló osztrák sereggel szemben az I. hadtestre bízam, míg a III. és VII. hadtest a tartalékhadosztállyal együtt Óaradtól északra és északnyugatra a Simánd, illetve Pécska felé vivő országút mellett szállt táborba csatarendben. Ezt az intézkedést azok a hírek tették szükségessé, melyek szerint egyrészt az orosz főhadereg előhada már Simándnál áll, másrészt Pécska felől egy erős osztrák sereggel van előnyomulóban.

Hadseregünk említett felállítása azután egész napon át változatlan maradt, az osztrákok nem támadtak. Az oroszok pedig, mint később kiderült, még nem jutottak olyan közel hozzánk, hogy bennünket augusztus 11-én Óaradnál támadhattak volna.

Azon az augusztus 11-ről 12-re virradó éjszakán (miután hadiköveteink gróf Rüdiger lovassági tábornok orosz hadtestparancsnokhoz intézett, az előző fejezetben ismertetett levelemmel már elhagyták a főhadiszállást, én pedig Damjanich tábornokot a hadseregnek küszöbönálló, az oroszok előtti föltétlen megadásáról előzetesen értesítettem, és erre ő nekem önként kijelentette, hogy ebben mint Aradvár parancsnoka a hadsereg példáját követni szándékozik) a parancsnokságom alatt álló hadsereg imént említett, Óarad városában és körötte elfoglalt felállításából elindult a Világosra vezető országúton; augusztus 12-én hajnalban Világos alá ért, és a helység közelében ütött tábor, csatarendben, arccal és előőrseivel Arad felé.

Itt az egész hadsereg másnap (augusztus 13-án) késő reggelig egy helyben maradt.

Az orosz főhadereg mozdulatai felől még előtte való napon Óaradon vett legfrissebb híreink után ítélve, nekem azzal a lehetőséggel, melyet gróf Rüdigerhez írt levelemben említettem – tudniillik, hogy Aradról Bél felé vonulásom közben osztrák csapatok vesznek úzóba –, okvetlenül számolnom kellett.

A hírek ugyanis azt jelentették, hogy még nem az előljáró orosz hadtest, hanem csak annak legelső kozákjai értek el augusztus 11-én Simándig. Azok után a tapasztalatok után pedig, melyeket Komáromtól Aradig való visszavonulásom során a kozákok alkalmazása felől szereztem, tudtam, hogy amikor valahol az első kozák raj megjelenik, akkor a legközelebbi tetemesebb orosz haderő valószínűleg még két-, sőt néha háromnapos menetire táboroz.

Ezért abból a hírből, hogy augusztus 11-én a legelső kozák alakulatok még csak Simándnál (négy német

mérföldnyire Aradtól északi irányban) bukkantak fel, arra következtettem, hogy az oroszok elővédhadtestének (melyet Pöltenberg tábornok jelentése szerint gróf Rüdiger lovassági tábornok vezényelt) zöme még alig kelhetett át a Körösön Nagyzerénd mellett (Simándtól három-négy német mérföldre északi irányban). Ezt a föltevést különben az a körülmény is igazolni látszott, hogy a Pöltenberg tábornok útján kezemhez juttatott levél kelte szerint Rüdiger gróf lovassági tábornok augusztus 9-én még Ártádon táborozott, és a távolság Ártánd és Nagyzerénd közt tíz német mérföld.

Ebből a – mint láttuk – nem alaptalan feltételezésből kiindulva nem várhattam, hogy gróf Rüdiger lovassági tábornok még augusztus 12-én, a nap folyamán megjelenik a maga hadtestével Világos és Arad között, hogy engem (amire levelemben felszólítottam) az osztrákoktól elszigeteljen, és ezáltal a köztünk való összeütközésnek elejét vegye. Ezt már csak a miatt az egyszerű ok miatt sem várhattam, mert a távolság Nagyzeréndtől az arad-világosi országútig körülbelül hat német mérföld, lehetetlen volt tehát, hogy gróf Rüdiger lovassági tábornok ezt a távolságot hadtestével, még abban az esetben is, ha rögtön levelem vétele után útnak indul, augusztus 9-én késő este előtt megjárhassa. Egy osztrák oszlop előnyomulása Aradról Világos felé viszont nagyon is lehetségesnek látszott még aznap.

De – amit én előre nem láthattam – gróf Rüdiger lovassági tábornok elégségesnek tartotta, ha a maga előcsapatait indítja el Simándról az arad-világosi országútra, hogy bennünket az osztrákoktól elválasszon, s ez már augusztus 12-én *délelőtt* megtörtént; az orosz előcsapatok parancsnoka saját visszatérő hadiköveteink kíséretében csakhamar meg is jelent világosi főhadiszállásunkon, hogy engem erről a mozdulatról értesítsen.

Ameddig támadásra készen kellett állnom, addig rám nézve – mert komolyan el voltam szánva rá, hogy az osztrákokat teljes eréllyel visszaverem – föltétlenül szükséges volt az aradi haditanács határozatát a csapatok előtt titokban tartani. Ennek szükséges voltát Aradon maga a haditanács is elismerte, s ezért tagjai arra kötelezték magukat, hogy a kellő időpontnak meghatározását, mikor Aradról Béltre való visszavonulásunk tulajdonképpeni célját a hadseregnek is tudtul kell majd adni, a tudtul adás módjával együtt énám bízzák.

Kétségkívül az lett volna a kellő pillanat a rájuk váró szomorú végzetet tudtul adni, mikor előőrseink azt jelentették, hogy egy ellenséges hadoszlop Simánd felől az arad-világosi országúthoz közeledik. De az orosz előhad parancsnoka a maga hadoszlopát megelőzte, és még előőrseink jelentésénél is hamarabb érkezett meg a világosi főhadiszállásra, és én részint az ő jelenléte, részint számos halaszthatatlan szolgálati ügy elintézése miatt elmulasztottam, hogy a kellő pillanatban lemenjek a táborba, és a csapatokat az orosz hadoszlop közeledésének valódi oka felől felvilágosítsam. A hadsereg összes csapatai az orosz hadoszlop előnyomulása láttán csatakészen felsorakoztak. Az én egyszerű parancsom, hogy minden ellenségeskedéstől tartózkodjanak, minden magyarázat nélkül érte őket. Kézenfekvő volt a gondolat, hogy itt árulás van a játékban, és egyes izgatók, akiknek az önkényes és céltalan szökés jobban ínyükre volt a hadifogságnál és ennek következményeinél, mindezt akár személyem, akár általában a további együtt maradás elleni izgatásra felhasználhatták. Ennek az volt az eredménye, hogy augusztus 12-én késő délután az a jelentés lepett meg, hogy a táborban zendülés fenyegtet.

El voltam szánva rá, hogy ezt megakadályozom, és tüstént a táborba siettem; a továbbiak megmutatták, hogy vagy túlzáson alapult a jelentés a zendülésről, vagy személyes megjelenésem a felizgatott csapatok között egymaga is elegendő volt rá, hogy a hadsereget az utolsó percig, a fegyverletétel befejeztéig megtarthassam az engedelmességben. Mert a táboron végigmenve mindössze arra szorítottam, hogy az egyes hadtesteknek tudtul adjam: én – meggyőződve róla, hogy lehetetlen mind a két ellenséges hadsereget legyőznünk – elhatároztam, hogy az orosz csapatok előtt letesszük a fegyvert. Ebben is engedelmességet követelek, és életemet teszem rá, hogy úgy, mint eddig, most is engedelmeskedjenek nekem: kegyelemre adjuk meg magunkat. Ennek ellenére Magyarország mostani reménytelen helyzetében ez a fegyverletétel hazafias cselekedet, nem gyalázatos – az igaz, hogy életveszélyes, de én, akinek fejét a legsúlyosabban és elsősorban kell érnie az ellenség bosszúállásának, nem rettenek vissza ettől a lépéstől. Meg vagyok győződve róla, hogy akik eddig férfias elszántsággal híven követtek a csatákban, most sem fognak elmaradni mellőlem, a többiek pedig, ha ellenkeznek, vitéz bajtársaik segítségével, ahogy egykor a csatának, most a hadifogságnak is neki fogom kényszeríteni. Különben ez utóbbiak, a gyávák tudják meg, hogy – egyedül a gyalázatos szökődés megakadályozása végett – a hadsereget egyetértéssel az orosz csapatok is körülkerítették. A bátraknak nem szól ez az intézkedés, ők, a derék vitézek, biztos vagyok benne, soha nem feledkeznek meg a katonai legfőbb kötelességéről, hogy a katonai rendet a hadseregben az utolsó pillanatig önként fenn kell tartani.

Miután ebben az értelemben szoltam a csapatokhoz, visszatértem a főhadiszállásra, mert a csapatoknak irányomban mutatott magatartásából máris azt a meggyőződést merítettem, hogy a zendülés veszélye – még ha a táboron való végiglovagolásom előtt esetleg közel is volt – immár elmúlt.

Az oroszok elleni ellenségeskedés váratlan beszüntetése miatt a parancsnokságom alatt álló hadsereg soraiban átmenetileg észlelt zendülési tünetekkel sajátságos ellentétben augusztus 12-én este rajszámra érkeztek Világosra menekülők, köztük egy több száz főből, többnyire fegyver nélküli újoncokból álló oszlop is, melynek a Maros jobb partján állomásozása felől engem senki sem értesített. A csapat parancsnoka azt jelentette, hogy ő aznap déltájban arra a hírre, hogy az osztrákok Óaradot is elfoglalták már, Radnáról éppen indulóban volt Lippán át Lugosra, mikor váratlanul megpillantott egy Lippa felé előnyomuló osztrák hadoszlopot a Maros partján; erre ő nemcsak, hogy felhagyott a Lugosra menetellel, hanem legott föl is égette a Maros hídját Radna és Lippa közt, s azután egy darabig Radnáról Arad felé vonult. Nem is tudta voltaképp, merre forduljon. Ezalatt a menekülők közt – akiknek Lugosra vezető útját, csakúgy, mint neki az osztrák hadoszlop Lippánál, elvágta – az a hír kezdett terjedni, hogy én Világosra vonultam, és előnyös békét kötöttem az oroszokkal. A hír hallatára ők és a menekülők egész tömege szintén Világosra jöttek.

Hogy az előnyös magyar-orosz békekötés meséjébe vetett vakhit a parancsnokságom alatt álló hadsereg táborán és a főhadiszálláson kívül mennyire elterjedt, ezt mindenekelőtt az a figyelemre méltó tény bizonyítja, hogy augusztus 12-én, a nap folyamán Világosra sereglő menekülők közt nagyszámú (többnyire a Dembiński-féle hadseregből való) honvédtiszt is találkozott, akik már augusztus első napjaiban elhagyták a zászlót. Ezek rendkívül óvatos emberek lehetnek. Minden bizonnyal messziről kerülték volna a parancsnokságom alatt álló hadsereg táborát, ha lelkükben csak a legkisebb gyanú is él, hogy a köztem s az orosz hadvezér közt létrejött békekötésből semmi sem igaz. De hogyan is sejthették volna akár ők, akár sok ezer más hazámfia, hogy Kossuth ismeretes búcsúkiáltványa rejtélyes és sokat ígérő jövendöléseinek egyszerű megfejtése a feltétel nélküli fegyverletétel! Mert azt igazán nem lehet mondani, hogy abból a másik kiáltványból olvasták ki, amelyben én az ideiglenes kormány leköszönését s a legfőbb polgári és katonai hatalomnak kezemben történő egyesülését Óarad polgárainak tudtul adtam. Az én kiáltványom próza volt; a Kossuthé – költészet. A közönségnek pedig, melyhez mind a ketten szoltunk, a nyers katona prózájához nem volt érzéke, a nagy agitátor költészetét viszont mohón fogadta. Ne kárhoztassuk emiatt a közönséget. Legfeljebb azt lehet sajnálni, hogy az agitátor nem volt katona, s a katona nem volt agitátor – és hogy ezért útjaiknak szükségképpen széjjel kellett válniuk.

Azt talán alig kell megemlíteni, hogy az orosz protektorátus alá menekülés szándékával Világosra gyülekező menekülők közül – mihelyt az „előnyös föltételekről” értesültek – csupán azok maradtak meg a táborban, akik alárendelt sorsú katonák lévén a csapatok soraiba tartoztak, és ennél fogva a további szökésről le kellett tenniük.

De a balgatag hírek jóvoltából Világosra csalogatott menekülők sorába *nem szabad* beleszámítani azokat a férfiakat, akik osztozni kívántak a hadsereg sorsában, és a tábort Óarad óta nem hagyták el. Két miniszter volt köztük, Csány László és Aulich tábornok, valamint a hadsereg nem harcoló állományához tartozó Kiss, Láhner, Knezić, Schweidel, Gáspár, Török és Lenkey tábornokok és azonkívül számos országgyűlési képviselő. Tudomásom szerint az utóbbiak csaknem mind a békepárthoz tartoztak.

Csányt én – mint már említettem – a föltétlen fegyverletétel felőli elhatározásomról még előtte való nap Aradon, és pedig még az ideiglenes kormány leköszönése előtt értesítettem. Nyomban az ideiglenes kormány lemondása után pedig, mielőtt a döntő haditanácsot összehívtam, Csányval még egyszer hosszasan tanácskoztam arról, megadjuk-e magunkat föltétlenül, vagy folytassuk-e a küzdelmet. Csány a harctéren elérhető sikerek esetleges lehetőségeinek felsorolásával iparkodott engem a küzdelem folytatására rábírn. Ebbeli fáradozásával csak akkor hagyott fel, mikor kifejeztem előtte meggyőződésemet, hogy helyzetünkben felszerelés nélkül, pénz nélkül, a hadsereg ellátásában egyes-egyedül harácsolásra utalva határozottan tagadom, hogy – még ha további sikerek lehetőségét föl is tesszük – ellenállásunk tartós lehet, és szembe kell néznünk azzal a ténnyel, hogy a háborúnak az említett wallensteini elv szerint való folytatása *tulajdon* hazánkban – *bűn*. Ekkor Csány önszántából kijelentette, hogy csatlakozik a hadsereghez, mert nem óhajtja megmenteni az életét, ha nem szolgálhat vele hazájának.

Aulich tábornok a többi tábornokhoz hasonlóan meghívottként részt vett abban a haditanácsban, mely Rüdiger grófhoz intézett levelem elküldését jóváhagyta.

Az országgyűlés említett tagjai tulajdonképpen Csány miniszter személyéhez csatlakoztak. Bántott a

gondolat, hátha abban a csalárd reményben tették ezt, hogy az orosz táborban oltalmat találnak Ausztria bosszúja elől, és hogy bizonyosságot szerezzek, megkérdeztem Csányt. Ez Világoson, augusztus 12-én történt; ő azzal nyugtatott meg, hogy társainak még Aradon megmondta: megadásunk minden feltétel nélkül történik. Erre egyesek tétovázni kezdtek, maradjanak-e, menjenek-e, de a többség habozás nélkül kijelentette, hogy el van szánva a hazában rá váró végzet útjából ki nem térni, és csupán sorsuk eldőltségéig óhajtanak a hadsereg közelében maradni. A habozókat maga Csány biztatta, hogy meneküljenek; sajnálja, hogy ezt tette, mert a habozók, úgy látszik, megsértődtek a tanács hallatára, és kijelentették, hogy ők is maradnak, ő pedig tart tőle, hogy a nemzeti becsületérvés győzelme az önfenntartás ösztöne felett ezeknél nem lesz tartós. Márpedig nézete szerint mindazoknak, akik ebben a nagy pillanatban erkölcsi szükségét érzik, hogy a nemzeti ügy igazságos voltaiba vetett hitükért szembenézzenek a halállal – mielőtt elhatározó lépésüket megteszik –, komolyan számot kell vetniük magukkal: nem hagyja-e majd el őket az erő, mikor az ellenség gúnykacaja közt, sőt talán a veszthelyen kell helyállniuk hitük mellett. És akik nem érznek magukban elég erőt mindehhez, azoknak hazafias kötelességük menekülni, nehogy a nemzet azt a szégyent is megérje, hogy pirulnia kelljen azoknak a férfiaknak gyarlósága miatt, akiknek sziklaszilárd jellemében bízott.

Ha az olvasó mindezt – Csányval való két megbeszélésemet a feltétlen fegyverletétel hazafias szempontból is letagadhatatlan szükségességéről, Aulichnak és a többi tábornoknak a döntő haditanácsba való meghívását és Csány őszinte szavait társaihoz – kellő komolysággal fontolóra veszi, kénytelen lesz igazat adni nekem, mikor azt állítom, hogy ezeket a minisztereket, ezeket az országgyűlési képviselőket, akik már Aradon önként csatlakoztak a hadsereghez, nem szabad egy sorban emlegetni amazokkal, akik – mint láttuk – az általam az oroszokkal megkötött kedvező béke balgatag híréből csalogatva teremtek augusztus 12-én Világoson, és hirtelen kiábrándulva szintoly gyorsan el is tűntek.

Duschek pénzügyminiszter, aki – mint nekem Kossuth maga mondta – korántsem szabad akaratából vett részt mindvégig az Ausztria elleni küzdelemben, Aradra érkezésem idején (augusztus 9-én) már Zugoson volt, hogy a bankjegynyomdát újra működésbe hozza. Ezt Dembiński hadseregének temesvári veresége meghiúsította. Így a nyomdagépeket Duschek megint visszahozta Lugosról Aradra. Ezt még Kossuth rendelte el. A rendelet következtében a pénzügyminiszter augusztus 11-én Aradra érkezett, de csak akkor, amikor az ideiglenes kormány már leköszönt. Legalábbis nem emlékszem rá, hogy ott korábban beszéltem vele. Én azután meghagytam neki, hogy másnap (augusztus 12-én) az állampénztár egész még meglévő arany- és ezüstkészletét akár veretlen rudakban, akár vert pénzben a maradék papírpénzzel együtt hozza haladéktalanul Világosra. És – mivel nem voltam egészen meggyőződve parancsaim teljesítésére való készségéről – két tisztet rendeltem mellé azzal a felhatalmazással, hogy őt, ha kell, erőszakkal is rászorítsák utasításom pontos teljesítésére. Így az állampénztár készletei kezemben voltak. Én a készpénzt a hadsereg több heti fizetetlen zsoldjának legalább részbeni kifizetésére fordítottam. A hátralékos zsold teljes kielégítése sajnos már nem telt ki belőle. A nemesfém rudakat a pénzügyminiszter őrzetében hagytam, és szabad választására bízom, hogy az oroszoknak vagy az osztrákoknak adja át őket. Az utóbbi megoldást választotta.

A pénzügyminiszteren kívül, tudomásom szerint, csak két huszár törzstiszt nyilatkozott az osztrákok előtti megadás mellett: Zámelly ezredes és Markovics alezredes. Ezt csak véletlenül tudtam meg egy heves szóváltáskor, mely a most említett két törzstiszt és néhány bajtársa közt Világoson augusztus 12-én robbant ki. Szükségesnek láttam, hogy a hadsereg tábornokai és törzstisztjei jelenlétében Zámelly ezredesnek és Markovics alezredesnek kijelentsem, hogy én az aradi haditanácsban hozott határozatot a hadsereg sorsának utolsó és megmászhatatlan eldöntésének tekintem; hogy én attól a pillanattól fogva, mikor gróf Rüdiger lovassági tábornoknak, orosz hadtestparancsnoknak írt levelem elhagyta az aradi főhadiszállást, az aradi haditanács határozatának végrehajtását a hadsereg becsületbeli kötelességének tekintem, ezért a kérdés utólagos megvitatását, hogy az osztrákoknál vagy az oroszoknál van-e több kilátás ép bőrrel menekülni, mint a hadsereg becsületével meg nem férőt, megakadályozom; nekik azt ajánlom, hagyják el haladék nélkül a hadsereget, adják meg magukat az első osztrák előőrseknek; ezt pedig már csak azért is határozottan ajánlom nekik, mert nincs módomban bármilyen olyasféle kedvezményt kilátásba helyezni, amely az osztrákok előtti fegyverletételhez kötött várakozásokkal felér. A nevezett két törzstiszt jobbnak látta, hogy megmaradjon a hadseregnél, és az osztrákok előtti fegyverletétel általuk ajánlott végrehajtásának kérdése nem került többet elő.

Én a hadsereg tábornokainak és törzstisztjeinek említett aradi gyűlésén meggyőződésemet, hogy az oroszoktól legfőljebb kevésbé kegyetlen bánásmódot várhatunk, mint az osztrákoktól, de ezen fölül éppen semmit, különösen Ausztria bosszúállása elleni oltalmat nem, ismételten, nyíltan és határozottan kifejeztem, hogy szembeszálljak azokkal az önámításokkal, amelyekkel a tisztikar egy része már augusztus 12-én Világoson – igaz, egy különös esemény következtében – hitegetni kezdte magát.

Ez a dolog gróf Rüdiger lovassági tábornok, orosz hadtestparancsnok aznap hozzám érkező fölhívása volt: tudassam vele a hadsereg legsürgősebb kívánságait, mert ő ezeknek teljesítése érdekében följobbvalójánál pártolólággal közben akar járni; néhány tisztünket a felhívás hordereje felőli találgatás közben képzelődése egészen odáig ragadta, hogy lehetségesnek tartották egyenesen orosz szolgálatba lépni.

Néhány alantas tiszt kérelmet intézett hozzám, hogy még a fegyverletétel előtt hamar léptessem elő őket, mert – nézetük szerint – a magyar hadseregben viselt magasabb rangjuk érvényes lesz az orosz hadseregben is. Igyekeztem megértetni velük, milyen illetlen kívánság az, hogy orosz szolgálatba akarnak szegődni, mikor hazánk ügye éppen az orosz beavatkozás miatt veszett el. Arcukról mégsem visszatetsző kívánságukat korholó szavaim hatását lehetett leolvasni, csak a kérelmük határozott megtagadása miatti csalódást. És csakugyan nem fogott sem rajtuk, sem a hozzájuk hasonlóan gondolkodók az a kemény rosszallás sem, amelyet a velem egyetértő legvitézesebb tábornokok és törzstisztek is mindig hangoztattak az orosz szolgálatba kívánczóság hallatán. Azzal az indokolással, hogy kérni mindent szabad, számosan – bajtársaik becsülésének elvesztésével keveset gondolva – újra meg újra követelték, hogy a hadsereg nevében gróf Rüdiger tábornok elé terjesztendő kívánságok sorába vegyük fel azt is, hogy az, aki kéri, orosz szolgálatba léphessen.

Én gróf Rüdiger lovassági tábornok, orosz hadtestparancsnok ajánlkozását, hogy följobbvalójánál hadseregünk legsürgősebb kívánságainak szószólója lesz, őszintének tartottam ugyan, de fáradozásának kedvező eredményében nem reménykedtem. Hiszen az orosz fővezér a Szemere és gróf Batthyány Kázmér miniszterek államirataira adott válaszában világosan tudtomra adta, hogy mi az ő egyedüli feladata; márpedig kívánságaink figyelembevételére, még a legszerényebbeké is, nem hadműveleti, hanem politikai természetű lett volna, és mint ilyen, eleve kívül esett az ő magyarországi küldetésének határain.

Jövönket tehát augusztus 12-én Világoson, az orosz hadtestparancsnok emberbaráti ajánlkozása ellenére is, ugyanolyan reménytelennek láttam, mint egy nappal előbb Aradon; és egyre ismételnem kellett magamban, hogy a nemzeti becsület szempontjából mennyire szükséges a fegyelmet a hadseregben az utolsó pillanatig csorbítatlanul fenntartani, nehogy erőt vegyen rajtam a kínzó kétely, elég lesz-e saját személyem áldozatul felkínálása alárendeltjeim életének megváltására, ne szólítsam-e fel a hadsereg valamennyi tábornokát és törzstisztjét a menekülésre. Néhányat, nevezetesen azokat, akik nem szülőhazájukat gyászolták Magyarország bukásában, fel is szólítottam, de hasztalan! Egy sem akart a maga megmentése kedvéért önként elszakadni barátaitól és bajtársaitól.

De közeledett a kényszerű elválás órája, és szükségét éreztük – barátaim és bajtársaim csakúgy, mint én –, hogy önként vállalt sorsunk beteljesülésének előestéjén kölcsönösen és ünnepélyesen egy lélekemelő utolsó „istenhozzádot” mondjunk egymásnak.

Az augusztus 12-ről 13-ra virradó éjszaka gróf Rüdiger lovassági tábornok hadtestének vezérkari főnöke megjelent nálam Világoson, hogy a másnapi fegyverletétel színhelyében kölcsönösen megállapodjunk. Megbeszélésünk a következőkkel zárult:

A parancsnokságom alatt álló magyar hadsereg fegyvereinek önkéntes lerakása Szöllős helység közelében megy végbe, ott, ahol a Kisjenőről Zarándon át, illetve a Világosról Ujpankotán át Borosjenőre vivő két út egyesül; mégpedig a Szöllős déli szélé és a világosi utat átmetsző Malom-csatorna közt elterülő síkon.

Ezt a sík területet augusztus 13-án kora reggel gróf Rüdiger lovassági tábornok hadteste Kisjenő felől közeledve, egyelőre kelet, észak és nyugat felől elkeríti; csapatai egy részével a Csigér-patak vonalát Moroda és Szöllős közt megszállja, derékhadával pedig Zaránd és Szöllős közt vonul fel arccal keletnek.

A parancsnokságom alatt álló hadsereg ellenben, hogy az orosz hadtestnek a föntiek elvégzésére időt engedjen, csak augusztus 13-án dél felé indul ki világosi táborából Szöllősre; az orosz hadtest Arad és Világos közt álló lovashadoszlopa kíséri. Ez szállja meg az említett Malom-csatornát is, mihelyt az utolsó magyar csapat átvonul rajta.

A fegyverletétel

1849. augusztus 13-án délelőtt 10 óra és 11 óra közt hagyták el utolsó táborhelyüket annak a hadseregnek megrendült maradványai, amelynek győzelmei megóvták ugyan Magyarországot attól a gyalázattól, hogy megadni elmulassza az olmtüzi oktrojált alkotmányra az illó feleletet, s mindazt is lehetővé tették Kossuthnak, hogy a *törvényes igazságért folyó küzdelemnek* olyan fordulatot adjon, amellyel ő (Kossuth) – kiforgatván a nemzetet törvényes igazából – csakis Ausztria kormányának és nem önnön hazájának köszönetére szolgált rá. Magam egy csoport tiszt kíséretében, akiket a szolgálat nem kényszerített közvetlenül a csapatokhoz, lóháton előresiettem Szöllös felé.

Újpankota közelében egy orosz hadikövettel találkoztunk; főnöke, gróf Rüdiger lovassági tábornok nevében felszólított, jelentsem ki élőszóval még egyszer és utoljára, hogy csakugyan komoly szándékom a megállapított helyen letenni a fegyvert.

Tartózkodás nélkül megadtam a kívánt nyilatkozatot, és hogy a hadikövetet teljesen meggyőzzem kijelentésem őszinte voltáról, arra kértem, legott vezessen főnökéhez.

A hadikövet erre késznek mutatkozott, és velünk tartott, mialatt kíséretemmel az említett szöllösi Malom-csatornáig nem értünk. Itt elvált tőlünk, s előrevágtatott, hogy megvigye válaszat főnökének. Mi a csatorna hídjánál bevártuk a hadikövet visszatértét, és alkalmunk volt meggyőződni róla, hogy az ellenséges csapatok a megállapodás szerinti felállítást ténylegesen elfoglalták. Kelet felé a nyílt rónán egy ellenséges hadoszlopot láttunk felvonulva a Csigér jobb partján, Moroda és Szöllös közt. Az utóbbi helység északra van a csatorna hídjától; a falu széle felől orosz sisakok sorai fénylettek felénk; nyugatra nézve pedig ott állt tömött sorokban, bal oldalával Zaránd helysége, a jobbal a Malom-csatornára támaszkodva, az orosz hadtest zöme. A hídnál tőlünk elváló hadikövet ebben az irányban tért le az egyenes útról. Nemsokára visszatért, és értésemre adta, hogy gróf Rüdiger lovassági tábornok engem csapatai élén vár.

Kísérőimtől követve a megjelölt irányban előrevágtattam. Amikor az ellenséges felállításhoz közelebb értünk, ennek arcéle előtt egy külön csoport lovast vettünk észre. A következő pillanatban egy magános lovas kivált a többi közül, és felénk indult.

Kíséretem megállt; én egyedül közeledtem a magános lovashoz, üdvözöltem és megneveztem magamat, mert föltételeztem, hogy magával gróf Rüdiger lovassági tábornokkal, az orosz hadtestparancsnokkal állok szemtől szemben. Ugy is volt. Gróf Rüdiger nemes indulattól lehetett eltelve, és helyzetem nyomasztó súlyán, amennyire lehet, könnyíteni akart; mert legelső hozzám intézett szavai arról biztosítottak, hogy ő őszintén átérzi, és teljesen méltányolja azokat az indokokat, melyek minket arra bírtak, hogy önként lemondjunk a harc folytatásáról, és szavai megerősítésére kezet nyújtott. Kíséretem soraiból önkéntelen kiáltás hangzott fel arról az örvendetes meglepetésről árulkodva, mellyel a győztes részéről a legyőzöttel, az ő szerencsétlen vezérükkel szembeni tisztelet megnyilatkozását szemlélték. Lehet, hogy ez a felkiáltás társaim egynémelyikének szívében a remény újraéledését is jelentette, egy olyan remény újraéledését, melyet valóra váltani az a férfiú sem tudott, aki azt e percben a legtisztább szándékkal (meg vagyok győződve róla) élesztette, és utóbb is táplálta.

Én az ellenséges tábornok irányomban mutatott figyelmes magaviseletét egyfajta tisztelet megnyilatkozásának vettem, melyet ő nem személyem iránt, de nemzeti szerencsétlenségünk nagyságával szemben érezhetett. Átadtam gróf Rüdiger lovassági tábornoknak a hadsereg kívánságait magában foglaló jegyzéket a kormánynak és az országgyűlésnek a hadsereghez önként csatlakozó tagjainak névsorával együtt, akik megkértek, legalább azt az engedelmet eszközöljem ki számukra, hogy egyelőre, amíg sorsuk el nem dől, a hadifogság napjaiban is a hadsereggel maradhassanak.

A derék férfiaknak ezt a szerény óhaját aligha lehetett volna megtagadni; gróf Rüdiger lovassági tábornok ezenfelül nekik is, mint mindenkinek, aki a megadáshoz csatlakozott, biztosította a nála lévő ingó vagyona háborítatlan birtoklását, a tábornokoknak és a tisztikarnak pedig meghagyta a kardját. A többi kérelemre nézve, melyeknek teljesítése meghaladta hatáskörét, megígérte, hogy minden erejével pártfogolja főnökénél.

Mindezért én gróf Rüdiger lovassági tábornoknak sorstársaim nevében is köszönetet mondtam.

Azzal a kérdéssel, nincs-e a parancsnokságom alatt álló hadsereg felállítását illetően valamilyen

külön kívánsága, s azzal a válaszával, hogy fegyverletételünk alakításait teljesen tetszésemre bizza, be is fejeződött az egyetlen beszélgetés, mely gróf Rüdiger lovassági tábornok, orosz hadtestparancsnok közt és köztem a fegyverletétel *előtt* történt.

A magyar hadsereg eleje ezalatt lassan közeledett a Malom-csatornához. A keskeny híd könnyen fennakadásra és zavarra vezethetett. Hogy ennek elejét vegyem, azonnal visszatértem kísérőimmal a csatorna hídjához, és úgy intézkedtem az egymás után érkező csapatoknak a Malom-csatorna és Szöllős közti térségen – arccal a Zarándnál álló orosz hadzöm felé tömegidombban, két harcélben való felvonulását –, hogy mire ez bevégeződött, az első harcél a III. s a VII. hadtest, a második harcél pedig az I. hadtest képezte. A két harcél közti területen sorakoztak ütegeink; a hadseregvonat szekerei pedig a másik harcél mögött.

A felhőtlen ég boltjáról letűző nyári nap semmi szellő által nem enyhített rekkenő hősége rendkívül késleltette a csapatok menetét. Aztán meg nem is volt többé nekik miért sietni.

Mire a magyar hadsereg utolsó osztagai átvonultak a csatorna hídján, a nap már leáldozóban volt.

1849. augusztus 13-án az esti szürkületben egy orosz hadtest parancsnoka, gróf Rüdiger lovassági tábornok tartott szemlét a parancsnokságom alatt álló magyar csapatok felett. De a huszár talpon állt a lova fejénél, kardja a nyeregkápára volt akasztva; a gyalogság fegyvere gúlában; az ágyúk mind szorosan egymás mellett védtelenül; és védtelenül heverték a zászlók is a fegyvertelen hadsorok előtt.

Leiningen-Westerburg Károly levelei és naplója VIII. rész

Görgey olyan szívességet mutatott irányomban, hogy kétszeresen is vonzódtam hozzá. Még soha ember első megjelenésével ily hatást nem gyakorolt rám. Mert ha van is Viktor személyében olyan barátom, kinek magasabb szelleme gyakran uralkodott az enyémen, ő mégis inkább álmodozó volt, ki az életben nem találta azokat az izgató erőket, mint én. Görgey ellenben csupa élet, hogy úgy mondjam, a személyé vált tette. Akkor semmit sem becsültem annyira, mint ez erélyes föllépést. Bármily tétlen voltam azelőtt, a hadi élet fölkelte, ami derék volt bennem, és ha te engem akkor láthatsz, nehezen ismered meg a te vastag Károlyodat, ki egész nap a könyveket bújta. Egészségem sem volt soha jobb, mint akkor, a legnagyobb fáradalmak közt.

Beszélgetésünk során megkérdezte, mi az oka, hogy én magyar részen vagyok. Őszintén megmondtam neki, hogy nem a lelkesedés vezetett ide, hanem a körülmények, és nem akartam elhagyni az ügyet, amikor éppen rosszul állt. Megszorította a kezemet, és így szólt: „Jobb, mintha egyike volna rajongóinknak; ön kitart majd az utolsó pillanatig, mert önnél a cselekvés érett megfontolásnak, sőt erkölcsi érzületnek a következménye. A rajongók kihűlnek, és a válságos pillanatban cserbenhagyják az embert.” – Különben már jobbára tudott afelől, amit eddig tettem. Cibakháza és Szolnok felől mondott is egy pár hízelgő szót, aztán így végezte: „Ti, bñnságiak, nektek jó a dolgotok, bátor csapataitok, derék tisztjeitek vannak, de nekem katonáim legnagyobb részét még belé kell hajtani, sőt néha kartácsolni az útközetbe. Örülök, hogy nemsokára a csatában láthatlak és bñmulhatlak benneteket.”

Aztán elmondta, hogy Windischgrätz neki egyszer ajánlatokat tette, s ebben az elbeszélésben igen kedélyes malíciát mutatott. Időre és helyre már nem emlékszem (1849. január 28-án Rózsahegy – a szerk. megj.), elég az hozzá, egy nap egy Hrankay nevű nyugdíjas lovas kapitány, kinek jelleme nem volt valami nagyon tiszteletreméltó, és kit jól ismerek, hozzá jön, mint mondja, Windischgrätz megbízásából, de e megbízást senkivel sem közölheti, csak velem. Csakhogy Görgey, valahányszor az ajánlataival elő akart állni, másra terelte a beszédet, és így vérig kínoztam. Végre Hrankay összeszedte bátorságát, és így szólt: „Tábornok úr nem is hiszi, milyen kitűnő véleménnyel van a tábornagy úr ön felől. Valóban, a tábornagy a legnagyobb tisztelet hangján szól önről, és szerencséjének tartaná, ha

önnel tárgyalásba bocsátkozhatnék. Megbízott velem, hogy mindezt közöljem." „És mit ajánl?" – kérde a tábornok. „Az Ön részére, tábornok úr, teljes amnesztiát és olyan évi jövedelmet, melynek meghatározása öntől függ, azon föltétellel, hogy átadja seregét, és külföldre megy lakni." „Jól van – mondta a tábornok –, elhiheti, hogy volna reá hajlandóságom, de egy forradalmi vezér nem járhat el valami könnyen az ilyen dologban; ezer szem van reám függesztve, egy meggondolatlan lépés, és el vagyok veszve. Már e percben is környezetem fenyegető pillantásokat vet önre, ami rossz jel, és ha sejtenék, mi hozta önt ide, nem állhatnék jót biztosságért."

Hrankay, ki különben sem nagy hős, elsápadt, és hamar el akart távozni. De Görgey ebédre hívta, és pedig több tiszt jelenlétében, úgyhogy nem utasíthatta vissza. Több jó barát be volt avatva a dolgokba, és a szegény bűnöst úgy kínozták pillantásokkal és célzásokkal, hogy valóságos halálfélelmet állt ki, és hálát adott istenének, mikor végre elbocsátották.

A megvesztegetés nem valami új dolog, és ezután is gyakran előfordul majd, de akkor azt bizonyította, mennyire becsülték, sőt túlbecsülték Görgey befolyását. Ha akkor meghódolást javasol, elveszett, de még később is, amikor pedig tekintélye Kossuthét már elhomályosította, sőt még 1849 augusztusának első napjaiban sem vihette volna keresztül a fegyverletételt. Előbb a sors minden csapásának le kellett volna reánk sújtania, mielőtt az ilyen gondolatot hangoztatni lehetett volna. Április 14-e óta passzív néző voltam, és minden megegyezésre ráállottam volna, de megvallom, hogy az önérdeknek ilyen mellőzése, ámbár a peredi csata után nemigen sokan hittek már ügyünk sikerében, nagyon tiszteletreméltó.

Ezt és még sok mást elbeszéltem, és az órák társaságában olyan gyorsan múltak, mint a percek, mikor egyszerre fölugrik és fölkiált: „Nocsak! Kétállomásnyit nyargaltam, hogy Damjanichot lássam, és megfedlek róla, vezessen gyorsan hozzá, nagyon vágyódom ismeretsége után." „De Damjanich még Tiszafüreden van, és csak holnap érkezik" – feleltem. „Sebaj, akkor Füredre nyargalok." De egyszerre csak meggondolja magát, és elhatározza, hogy gyalog megy. Hiába ajánlottam föl neki egyik paripámat, vagy azt a pónit, melyen lovászom szokott ülni, és amely igen biztos járású; ő megmaradt gyors elhatározása mellett, s éppoly gyorsan meg is cselekedte. Egyszerre csak útra készen áll és búcsúzik. Elmenőben még egyszer megnéz, és azt mondja: „Ne tegezzük egymást? Mindketten fiatalok vagyunk, jól meg kell ismerkednünk egymással, és tegezve hamarabb megy. Tehát Isten veled, viszontlátásra holnap!" Azzal eltűnt. Már hat óra volt, besötétedett, az út is rettentő állapotban, már előre sajnáltam. De Mjk őrnagy, aki nem ment vele, azt mondta, hogy az ilyesmi örömet okoz neki, és kapva kap rajta.

Órák múltak, és én nem tudtam kivergődni mély gondolataimból. Úgy éreztem, mintha az a világos, erős ész még mindig szólna hozzám. – A viszonyokat és a szereplőket egészen más megvilágításban láttam. Sok tettek belső okai és rugói, melyek addig ismeretlenek voltak, meztelenül állottak előttem. – Tehát már ő sem lelkesedik azon ügyért, melyért annyiszor tette kockára életét? Hát mi tartja őt még vissza? Az erős lélek következetessége, mely nem áll meg fél lépésnél, és talán az erejében való bizalom, az a gondolat, hogy talán eltávolíthatja azt, ami rossz és ártalmas, és hazájának becsületes béke által nyugalmat és boldogságot szerezhet. Hidd el, édes Lizám, gyakran nagyon szerencsétlennek éreztem magam, mert sokban nem értettem egyet a magyar mozgalom eljárásával, sőt ellensége voltam fő vezetőinek és különösen Kossuthnak, és mégsem tudtam kitalálni eme labirintusból. De most oly emberre találtam, ki határozott ellensége volt a köztársasági pártnak, ki nem akart mást, mint a 48-as alkotmányt, és kit elég hatalmasnak tartottam, hogy idővel mindezeket a hamis, színlelő hazafiakat, kik csak önző érdekükkel törődnek, elkergesse. Ez időtől fogva nyugodtabb és elégedettebb lettem, mert Görgey ismét bátorságot és bizalmat öntött belém, akkor igazán és őszintén azt hittem, hogy ő lehetővé teszi a békét, és én kiszabadulok természetellenes helyzetemből, és nem kell majd testvéreim, sőt politikai meggyőződésük ellen harcolnom. – Reményeim nagyon is gyorsan megsemmisültek.

Az est hátralevő részét Sulczal és Mjkkal töltöttem, és az utóbbi még sokat közölt velem, mi még jobban megnyert Görgey részére. Általában környezetének tisztelete iránta a bálványozással volt határos. Sulcz őrnagy, a fenegyerek, ahogy magát nevezni szokta, egyike a legeredetibb embereknek, kik valaha utamba akadtak. Ha más mondja magáról úgy, mint ő: „En fenegyerek vagyok", hencegő fráternek tartják, de nála ez természetes, mert ő valóban vakmerő katona volt, ki lelkében örült, ha elmondhatta valamely kalandját. Engem különös kegyébe fogadott, mert senki se hallgatta oly türelmesen, mint én. Boldog volt, mikor gubáját mutatta nekem, melyet a tarcali csatában (Bodrogkeresztúrnál, 1849. február 26-án – a szerk. megj.) átjártak a golyók, barátai, ellenségéi egyaránt, mert ő hevében – és a nagy ködben a két csatárvonat közé került. De akkor lelkesedett igazán, ha megbámultam a vágásokat, melyeket két vasas ejtett rajta, és melyeknek nyomai ott voltak gubája csuklyáján. Ennek szilárdága mentette meg. Hálából türelmemért engem is „fenegyereknek" szokott nevezni. Amellett Sulcz talpig becsületes ember, kinek soha nem volt egy krajcárja, mert – mindenét odaadta a szegényeknek, sok

okoskodás és erkölcsi prédikáció kíséretében. Megbecsültem a fenegyereket, mivel megérdemelte, és már azért is kedveltem, mert testvére, az esztergomi pap ifjabb éveimben jó barátom volt. Rendkívüli elevenségét, mely őt sohasem hagyta nyugodni, nagyothallása gyakran igen komikussá tette, mert beszélgetés közben mindent félreértett, és a legnevezségesebb válaszokat adta. Azt mondják, hogy a kápolnai csata kezdetén (1849. február 26-án – a szerk. megj.), mikor az ágyúszó hangzott, kezét füléhez tartotta, hogy jobban halljon, és egyszerre fölkiált: „Hisz ezek már csatároznak!” – az ágyúzást puskaropogásnak tartotta.

E két férfiúval s segédemmel, Bogdanovich hadnaggyal, egy hallgatag fiúval, kinek alig volt más dolga, mint hogy menet közben velem lovagoljon, együtt ültem az este, és Mjknak és Sulcznak késő éjjelig kellett Görgeyről beszélni.

27-én délelőtt kellemetlen ügyet kellett elintéznem. A 9. zászlóalj tisztikara panaszkodni jött őrnagya ellen, ki többször durva és goromba kifejezéseket engedett meg magának egyes tisztekkel szemben. Ez az Elek őrnagy már régóta szálka volt szememben, mert egyetlen olyan tulajdonsága sem volt, mely megszerezhetné volna neki alárendeltjei tiszteletét, és így ez a fenséges zászlóalj napról napra jobban fölbomlott, és a rendetlenség és engedetlenség mintaképévé vált; és sajnos a parancsnokban volt a hiba (aki részegeskedése miatt egyre jobban elhanyagolta kötelességét, végül Leiningen-Westerburg Károly leváltotta – a szerk. megj.). A tisztikar teljes elégtételt nyert, és a vizsálynak vége lett. De mivel örültem az alkalomnak, hogy ezt az Eleket eltávolíthatom, előadtam neki, hogy tekintélye a zászlóaljban visszavonhatatlanul odavan, és azt tanácsoltam neki, menjen szabadságra Debrecenbe, és ott pályázzon egy új zászlóaljra. Ezenfelül kötelességem megmondani neki, hogy nem jelenthetek felőle jót, és hogy Damjanich, akitől ez függ, bizonyosan eltávolítja a zászlóaljtól. Gyöngének érezte magát, és néhány nappal később elment Debrecenbe, álláskeresőink Mekkájába. A zászlóalj Sándor százados kezére jutott. Derék fiatal katona, ki sokkal flegmatikusabb volt ugyan, semhogy valaha önállóan vihessen véghez valamely nagy tettet, de a kapott parancsot a golyózáporban is a legnagyobb nyugalommal teljesítette, és legénységének mindig jó példával járt elől.

Nagyon kellemesen lepett meg, mikor aznap reggel Bobich alezredessel régi jarkovási bajtársam, Földváry Károly, kit mindig *Károly bácsinak* neveztem, lépett szobámba, és Bobic jelentette, hogy Földvárynak adja át a 3. zászlóaljat. Már tudtam, hogy elvesztem a derék Bobich-ot, kinek egy dandárt szántak az első hadtestnél, de nem sejtettem, hogy ily jól töltik be helyét. – Meglepetésem és örömöm nagy volt, mert Jarkovác óta nem láttam, és csak néhanapján hallottam felőle egyet-mást. Most ismét összehozott a sors, és csak Arad előtt váltunk el ismét, hogy tán soha többé ne lássuk egymást. – De oly drága előttem e derék nemes jellem emléke, hogy kissé tovább kell nála időznöm.

Mind a három Földváry derék katona, de ez köztük a legkiválóbb. A legidősebbnek (Földváry Lajosról van szó, aki a legfiatalabb testvér – a szerk. megj.) Szita leány a neje, kit tán ismeresz, jó ismerőse Claire-nek. A két ifjabb, Sándor és Károly ikertestvérek, és feltűnően hasonlóan egymásra, de nincs mit dicsekedniük vele, mert bátyjuk csinos, szép ember, de az ikrek alapjában véve igen csúnyák.

Képzeld el egy kurta lábú, barna arcú kis embert, ki egy szemére vak, ki emellett mindig nagyon feltűnően öltözködik, ahogy csak szép férfiaknak volna szabad; és ki örökké rekedt: és előtted áll *Károly bácsim* bájos képe. – Első pillantásra rablónak tartanád, de ha ép szemébe nézel, annyi jóság és kedélyesség csillog benne, hogy elfelejted külsejét. – Aki közelebről ismeri, meg kell hogy szeresse. Amilyen nyersnek, sőt durvának mutatkozik a modora, oly nemes szívet tükröztetnek vissza tettei. Sohasem hallottam, hogy valakiről rosszat mondott, hacsak éppen nem volt az illető köztársaságpárti, mert ezekről nem mondott sok jót; ellenben mindig kész volt pártjára kelni a rágalmozottaknak. – Akit egyszer megkedvelt, annak mindig támasza maradt. Barátsága tiszta volt, mint az arany, és azokat, akik szívéhez közel állottak, elhalmozta minden elképzelhető figyelemmel, ahogy csak az asszonyok szokták. Ezek közt is talán én voltam a legkegyelmebb, és jaj volt annak, aki jelenlétében csak egy rossz szót ejtett rólam. – Mondhatom: a szó igaz értelmében bajtársak voltunk, és még sokszor kell beszélnem róla, mert ahol csak szembenéztem a halállal, ott volt ő is. Mint dandárparancsnok csak örvendhettem, hogy ilyen vitéz zászlóaljparancsnok áll alattam. Ő és a zászlóalja ismerte egymást, hisz egy hadtestben vettek részt minden bántási ütközetben.

Miután egy nagyot lovagoltam a legelőn, megebédeltem *Károly bácsival* és a többivel, kit említettem, bizalmas körben; és estefelé Damjanichhoz mentem, aki megérkezett Füredről. Valamivel később Görgey is megjött, és így ez egyike lett a legérdekesebb estéknek hosszú idők óta. Különösen örvendtem annak a leplezetlen elismerésnek, mellyel Damjanich Görgey felsőségének hódolt. Egyszer félrehítt, és Görgeyre mutatva azt mondta: „Ez aztán az ember, az majd engedelmességre tanítja a dacosokat. Vigye az ördög

ezt a Vettert, aki semmihez sem ért, és a magunkféle emberrel úgy beszél, mintha semmi érdemünk sem volna.” – Önkéntelenül nevetnem kellett a dacosok elleni haragján, hisz ő maga volt valamennyi közt a legösszeférhetetlenebb. De becsületére mondhatom, hogy Görgeynek mindig engedelmeskedett, és az utolsó pillanatig benne bízott.

Vacsora után Görgey eljött velem lakásomba. Mikor mutattam neki a számára rendelt ágyat, szemembe nevetett, s azt mondta: „Mióta táborban vagyok, még nem feküdtem ágyban, feküdj csak te le, majd keressék magamnak fekvőhelyet.” Gyorsan összeállított néhány széket, odafeküdt, feje alá tette a főkabórt, és meg sem hallgatva magyarázkodásomat, elbeszélte találkozását Vetterrel és Kossuthal Füreden. – Mivel én nem vetem meg az ágyat, ha kaphatom, lefeküdtem, gondolván: az ember akarata az ő boldogsága. Volt már hajnali három óra, mikor belefáradt az elbeszélésbe, és jó éjszakát kívántunk egymásnak. – Míg együtt voltunk, mindössze kétszer láttam őt ágyban feküdni, akkor is azért, mert sebesült volt.

Jellemző volt, mit beszélt Vetternek fővezérré való megválasztásáról. – Éppen Debrecenben volt, mikor Kossuth a nyilvános ülésen jelentette a rendeknek, hogy Vetter lett a fővezér, és hogy egyúttal a bánági hadjáratban szerzett érdemeit a II. osztályú érdemrenddel jutalmazták; kijelentését tisztességes tetszéssel fogadták. De mikor az ő nevét is említették, és hogy ő is ugyanezt a kitüntetést kapta, az egész gyülekezet szünni nem akaró tetszésnyilvánításban tört ki. Világosan látható volt, hogy Görgey érdemeit teljesen méltányolják, de azért más lett a fővezér. – Az ülés után két képviselő barátja lépett hozzá, és egyenesen mentegetőzött, hogy nem őt választották meg. De ő egész nyugodtan ezt felelte: „Mikor Vetter nevét említették, csak mérsékeltén éljeneztek; viharos éljenzésük az én nevem hallatára azt mutatja, hogy tőlem többet várnak. De önök úgy vélik, hogy én veszedelmes ember vagyok, Vetternek pedig nincs politikai nézete, ártalmatlan, kész eszköz, kit eldobnak, ha megtette a szolgálatot. – Ha most valóban olyan nagyravágyó volnék, aminőnek ítélnék, milyen nagyravágyó gondolatokat kelthetne bennem az önök félelme! Mert az a nagyravágyó ember, ki látja, hogy versenytársa fél tőle, egy kis ésszel mindig felülkerekedhetik.” „Úgy van – mondta a két úr –, mi és még sokan mások nem is hisszük, hogy önnek veszedelmes szándékai vannak, de a tömeg, a tömeg! Nem ismerik az ön politikai nézeteit, politikai hitvallását, és ezért gyanakszanak önre.” – Mély komolysággal ezt válaszolta: „Politikai hitvallásom: a haza fölszabadítása. Mellőzni kell minden alkotmányváltozást, és csak e nagy célnak szentelni minden erőnket. Ha elértük, akkor csak önöktől függ, hogy mit csinálnék önökkel, ha az én kezemből lenne a hatalom.” (Nézetem szerint szétkergeti őket, és becsületes békét köt Ausztriával.)

Tán nem volt okos így szólania, de büszke jellemének megfelelt, hogy a nagy szemfényvesztőnek s híveinek megmutassa, hogy ismeri terveiket s az ő saját hatalmát, és ha túlságosan számítanak az elnök népszerűségére, neki meg a hadsereg a támasza. Ha ezt kellő pillanatban fölhasználta volna, szegény Magyarországot sok csapástól megkíméli. – Amennyire észrevehettem, abban az időben, mikor először láttam, még nem volt ellensége Kossuthnak, bár némely dolog már arra mutatott, hogy el van készülve a szakításra. Az azonban szembetűnő volt, hogy nem becsülte. Későbbi mély ellenszenvét a nagy agitátor iránt annak cselszövényei és áskálódásai idézték elő.

Majdnem elfeledtem volna, hogy a gyaloglása Füredre oly nehéz volt, hogy csak nyakassága juttatta célhoz. Egypárszor megakadt a töltésen, és mikor erről lement, hogy jobb utat keressen, a sötétben egy mély árokba bukott, melyből csak nagy nehezen vergődhetett ki. Csaknem öt óra hosszat kínlódott a mocsárban, és mire beért Füredre, mindenki aludt, úgyhogy vesződése egészen hiábavaló volt.

Március 28-án reggel kilenc órakor ellovagolt csapataihoz, melyek kétállomásnyira táboroztak. Búcsúzáskor így szólt: „Isten veled, néhány nap múlva találkozunk a becsület mezején; győzünk-e, csak Isten tudja, de mindenesetre, mint bátor emberekhez illik, megtesszük, ami tőlünk telik; előérzetem azt mondja, hogy egyikünk sincs szerepének végén, és csillagzatunk együtt fog emelkedni, vagy ha a sors könyvében úgy van megírva, együtt fog bukni is.”

Szerénységemben gyakran azt gondoltam, hogy e szép szavakkal bennem csak egy hívével többet akart szerezni, de jobb érzetem csakhamar azt mondta: érzi benned az egyenes, becsületes embert, érzi, hogy a derekak és becsületesek vele tartanak. – Jóslata beteljesedett, a szó szoros értelmében!

Ebédre Damjanichnál voltam, kinek háza nyitva állt, és barátai hívatlanul is kaptak egy tál jó ételt. Szóváltásba keveredtünk, melynek oka egy tegnap esti tarokkparti volt. Kászonyi (kire bizonyára emlékszel, akkor a Ferdinánd huszárok ezredese, fecsegő ember, s igen közepszerű katona) meg én meglehetősen nagy pénzbe játszottunk az öregúrral (így neveztük). Damjanich könnyelműen és szerencsétlenül játszott; négyszáz forinttal többet veszített, nagyon mérgeződött miatta, úgyhogy azt

mondta: „Egyszer, többször nem.” – Másnap ebédnél visszatért erre, s kissé tapintatlanul fejezte ki magát, úgyhogy valaki idegen úgy érthette, mintha nem magyaráltak volna meg neki kellően, mennyibe megy a játék. Eleinte nem is gondoltam erre, de később az a gondolat, hogy valaki rosszat vélhet felőlem, veszekedővé tett, és kissé ingerülten váltunk el egymástól. – Délután azt a parancsot kaptam, hogy másnap hétkor várjam dandárommal, mert szemlét akar tartani. Mindjárt észrevettem, mire megy ki a játék, és csapataimat utasítottam, hogy pontosan fél hétre készen legyenek. De mikor március 19-én háromnegyed hétkor a meghatározott helyre érek, hol zászlóaljaim éppen sorakoztak, Damjanich már ott volt, és engem meglehetősen barátságtalanul fogad, megdorgál pontatlanságomért, a menet rendjével sincs megegyezve, az elővédet (két hadtestünk volt előttünk) nagyon könnyelműnek találja, egyszóval bosszút akar állni a tegnapiért, és mennél nyugodtabb maradtam, annál jobban mérgeződött. Miután tizedszer is kijelentette, hogy majd gondoskodik parancsai végrehajtásáról, elrobogott, de még hallania kellett, hogy az én Schwarzenberg zászlóalj, mely szemtanúja volt az egésznek, és nem értette, miért kapott ki, haragjának rettenetes ordítással adott kifejezést: *„Éljen Leiningen, a mi vitéz vezérünk!”*, és ezt a többi zászlóalj is átvette. Visszanézett, és bár jó távol volt, láthattam, hogy nevet. Mezőtárkányba, állomásunkra érve dandáromat elszállásoltam, majd a tábornokhoz mentem, és a katonai fegyelem minden szabálya szerint jelentkeztem további parancsait kérdezve. „Azt parancsolom, hogy azonnal letedd a kardod, itt maradj ebédre, és a Schwarzenbergeknek, a te ölbeli fiaidnak megmondd, hogy fenegyerekek. A jövő csatában meglátjuk, vajon a golyózáporban is olyan vígan kiabálják-e, hogy *éljen!*”

Damjanich a papnál, egy igazi jó magyarnál volt szállva, húga, egy igen csinos lány rajongott Magyarország szabadságáért, és az öregúrnak, kiben a főhősök egyikét látta, nagyban udvarolt, az öregúr pedig mosolygott, és az apa szerepét játszotta, egyszóval nagyon jól érezte magát, és csaknem megharagudott, mikor gonoszul azt kérdeztem: „Rég nem kaptál levelet szép feleségedtől?” – Itt nagyon vidám napot éltünk; sokban hozzájárult a jó hangulathoz, hogy a tábornok környezete csupa jó ismerősből állott: Esterházy Pál (valószínűleg Esterházy István huszár kapitány – a szerk. megj.), Bethlen Józsi, Schmidegg gróf, Rudnyánszky báró Poldi ezredéből (Károlyi huszárok). Zenével és tánccal végződött a mai nap.

Mezőtárkánytól fogva már jó országúton jártunk, a csapatok jól el voltak látva, és a legjobb szellem lelkesítette őket. Hátunk mögött volt a már mocsaras Tisza-vidék, és szemünk előtt gyönyörű táj terült el. A távoli hegyek, amelyeket régen láttunk, sötétkék színben álltak előttünk, és még a legaggodalmasabbak lelkébe is új remény költözött.

Március 30-án, kellemes, szép halmos vidéken átvonulva, délelőtt tizenegykor Kerecsendre értünk; embereimet itt ismét elszállásoltam. Egyáltalában jó dolog volt rám nézve, hogy jelentékeny erők masíroztak mindig előttem, s így nem kellett zászlóaljaimat előőrsi szolgálattal kínozni, sem pedig szabad ég alatt táborozni.

Mindjárt ebéd után Damjanichcsal kirándultunk Egerbe. Az oda vezető út nyáron nagyon festői lehetett, mert még akkor is, mikor a természet szunnyadt, és zöldnek alig volt nyoma, igen szépnek találtam. Csak itt-ott látszottak az ébredés nyomai, a közelgő tavasz hírnökei.

Eger maga meglehetősen magas hegyek közt egy katlanban fekszik, és az út kanyarodásánál oly hirtelenül otlott szemünkbe, hogy a bájos kép igen kellemesen lepett meg. – A sok nagy épület, a líceum, az érseki palota, és legfőképp a sok szép templom, a sok torony igen barátságossá teszi a várost.

Alig tudták meg Damjanich érkezését, mindenfelől elhalmozták minden elgondolható figyelemmel. Az ablakokból szép kezek koszorúkat dobáltak felé, és ahol csak mutatkozott, nem szűnt meg az *„Éljen Damjanovich!”* Az öregúrban van valamelyes hiúság, szívesen vette, hogy ünneplik. Fényes tábornoki egyenruhában járt, és ennek valamint herkulesi alakjának, valóban antik fejének és ama nevének: *„a rácok ostora”*, köszönhette, hogy a nép hőse lett, ámbár a nép a maga józan eszével belátta, hogy csak vitéz vagdalkozó, és ha kedvence volt is, reményeit belé nem helyezte.

Egerben meleg források vannak és egy meglehetősen jól berendezett fürdőház, ennek nagyon megörültünk, és a fürdés nagyon felüdített. – A fürdő után az érseki palotában, mely valóban nagyszerűnek mondható, jó uzsonnát ettünk, kitűnő egrivel. – A palotán, de különösen a nagy könyvtáron a líceumban, meglátszott, hogy itt nagy és elegáns szellem uralkodott. Az elhunyt Pyrker (Pyrker János László 1827 és 1847 között volt egri érsek – a szerk. megj.) még tovább él ezekben a szobákban finom ízlésével és ama tudományos kincsek által, melyeket fölhalmozott. Bajtársaim közül senki sem akart a könyvtárba kísérni, midőn egy barátságos pappal odamentem; így hát egyedül

mentem vele. Ez a pap maga is tudós ember volt, és figyelmeztetett a ritka és nevezetes művekre. Alig hiszem, hogy Magyarországon van még egy ilyen könyvtár.

Estefelé megjött Aulich, aztán Kossuth, kit a nép köteles lelkesedéssel fogadott, s ki kegyesen köszönt a kiabálóknak. Tekintélyének tetőpontján állt, fél lábbal még törvényes alapon; uralkodási vágya még nem nyilvánult meg. – Negyedórával később egy törzstiszt néhány segédtsízt kíséretében lovagolt végig az utcán a püspöki palota felé. Senki sem vette észre, ahogy komolyan, szótlanul belovagolt. – Éppen a kapuban álltam, és majdnem haragudtam, hogy ezt a férfiút nem fogadják éppoly viharosan, hogy őt senki sem ismeri meg; de ekkor egy egyszerű polgár kilépett a még mindig az utcán álló csoportból, és tisztelettel üdvözlé e szavakkal: „Az Isten áldja meg, tábornok úr, és tartsa meg hazánknak, mely önben látja megmentőjét.” – Görgey, mert ő volt a lovas, komolyan, de szívesen köszönt, és gyorsan távozott, hogy a várható vihar elől meneküljön. – De neve már szájról szájra szállt, és a tömeg eléje tódult. De az iránta való tisztelet nem zajos kiabálásban nyilvánult meg, csaknem hallgatagon kísérték a kapuhoz, csak azt lehetett hallani: „Isten tartsa meg!” Inkább imádság volt, mint tetszésnyilvánítás. Csak midőn a lépcsőn már eltűnt, tört ki a lelkesedés, és Kossuth fönn a palotában sejtette, hogy legnagyobb vetélytársa jön.

Aztán haditanácsot tartottak; Görgey lett a fővezér, de csak ideiglenesen, mert Vetter még beteg volt. Hadtestét Gáspár ezredes vette át, Klapka tábornok lett. – A vacsoránál Kossuth szótalan és lehangolt volt, nem szívesen tette meg ezt a lépést, de nem volt más választása. – Az elnök úr oly kegyes volt, hogy kitűnő borokkal vendégelt meg minket, amelyeket a mieink még télen zsákmányoltak Schlick altábornagytól, Xeres, Lacrimae Christi stb. A borról csakhamar előbbi birtokosára tért a beszéd, és az asztal alsó végénél, hol egypár jó baráttal ültem, a legőszintébb nagybecsüléssel ittunk e nemes férfiúnak, e lovagias hősnek egészségére, és élveztük a borait.

Késő éjjel, a tartós esőben jól megázva érkeztünk vissza Kerecsendre. Boldog és megelégedett voltam, kívánságom teljesült – Görgey volt a fővezér, s nekem nem kellett derék zászlóaljamtól megválnom.

Március 31. Egészen elfeledtem megírni, hogy Kiss Pál, szintén régi bánági, már Füreden hozzánk jött, Aradon pedig Vécsey vette át a parancsnokságot. Kiss felől még nem intézkedtek, de Damjanichnak az volt a szándéka, hogy megszerzi neki a III. hadtest egyik dandárját. Mint már mondtam, egyike volt legjobb katonáinknak, vitéz és elszánt, amellet önálló. – De modora igen visszataszító volt. Szörnyű irigy lévén nem tudta elviselni, hogy mást dicsérjenek az ő jelenlétében anélkül, hogy őt is említsék, amellet igen hirtelen haragú, ami ideges, epés temperamentumnak természetes tulajdonsága. – De mind e hibájával tisztességes, megbízható férfiú volt, kit tisztelni kellett még annak is, kit rossz társadalmi modora és becsvágya elidegenített tőle.

Tegnap egy pompás lovat vettem Esterházy Páltól, telivér mént a Csernovics-ménésből, úgyhogy paripa dolgában igen jól el voltam látva. Három kitűnő lovam volt, igaz, hogy rengeteg pénzembe kerültek. De jó ló nélkül csak fél parancsnok az ember, különösen ilyen fiatal hadnál, ahol mindent szem előtt kell tartani, és mindennel személyesen foglalkozni, hogy ne támadjon zavar. Ezenkívül volt két rác fogatos lovam és egy erős pónim, lovászom számára. Egy fél év folytonos gyakorlata által nagyot haladtam a lovaglásban, úgyhogy már nem tettem kockára az életemet minden ároknál, mint Becsén a hajtóvadászoknál, azonfelül a jó lovon való nyargalás nekem nagy élvezetet nyújt, úgyhogy fölhasználtam rá minden alkalmat; és milyen egészséges, erős volt akkor a testem! Minden fáradság egészségemre vált, és lassanként lelkem is felépült, mert nem használt semmit a visszafelé nézés, és mert nem használt semmit, ha a fejemet lógam. Ráadásul előrementünk, és minden nap közelebb vitt az ígéret földjéhez, ahol imádott Lizám karjaiban el akartam feledni a múltat.

Gyakran álmodtam viszontlátásunk örömről, és lehet, hogy csak a jövő életben látjuk egymást ismét. Ott a szigorú, de igazságos bíró tán enyhébben ítéli meg cselekedeteimet, mert szívembe lát és tudja, hogy nem bűnös dicsvágy vagy éppen piszkos önérdek vezetett eljárásomban.

Ma a kápolnai csataterén vonultunk át, meglehetősen átnyargaltam az egész vidéket, és tökéletesen megértettem, hogy ezeket a kitűnő állásokat keményen lehetett védeni. Egyik sajtásága e háborúnak, hogy gyakran kellett ugyanazon utakon jönnünk-mennünk, sőt hogy egy és ugyanaz a hely többször is csaták színhelye volt. Komárom, Győr, Vác ilyen véres harcmezők. Ha beszélni tudnának, inkább a magyarok vitézségének szolgáltatóknak igazságot, mint leigázóinknak.

Hosszú, de a jó út és a szép idő miatt mégsem fáradságos menet után állomásunkra, Halmajra érkeztünk, hol dandárommal szabad ég alatt táboroztam. – Barátságos kis fészek a Mátra előágai

tövénél. Görgey egy pillanatra itt volt, de csakhamar eltávozott. – Az idő gyönyörű volt, és én ezt fölhasználva, kilovagoltam a közeli erdőségekbe. Egyedül voltam Isten szabad természetében, rád és a jövőre gondoltam. Emlékeztető szavaim egy vén tölgyfát említenek, mely alá leültem, nem messze, egy másik fához kötve lovamat. – Átadva magamat a legforróbb sóvárgásnak utánad, meghatottságom sűrű könnyekre fakasztott. – A tavasz talán lágyabbra hangolja az embert, fogékonyabbá a szív epedése iránt. Jól emlékszem, hogy ifjabb éveimben gyakran kerestem a magánosságot, és hogy aztán ismeretlen érzelmek után való vágyódás vett erőt rajtam, ilyenkor fákkal beszéltem, sírtam és nevettem, azt képzeltem, hogy szerencsétlen vagyok, mert azt a melankóliát, melyet a természet magasztos csendje és ünnepi nyugalma idézett elő bennem, fájdalomnak vettem. – De itt más volt az érzésem. Vágyódásomnak volt biztos célja, könnyeim eltűnt boldogságomat siratták, de szomorúságomat enyhítette az a boldog tudat, hogy a távolban értem dobog egy szív, mely e pillanatban ugyanúgy epekedhetett énutánam. Igen, Lizám, az a tudat, hogy szeret valaki, akinek osztatlanul és mindenkorra odaadtuk szívünket, még e legnagyobb szerencsétlenségben is, bárminő fájdalmas vigasz, de vigasz.

Április 1. Ezen a napon a dandárral Gyöngyösre meneteltem. Kicsi, két és fél órányi menet. A város előtt Görgey fogadott, a dandár elléptetett előtte. A csapatok már tudták, hogy ő a fővezér, és leírhatatlan öröm tört ki, mikor meglátták. Annak a három zászlóaljnak, melyet vezettem, minden jó magyar ismerte a nevét, és bevonulásunk igazi diadalmenethez hasonlított. Földvárynak engedtem át a nap dicsőségét, és magam észre nem vett néző maradtam. De *Károly bácsi* csak azon föltétel alatt akart elfogadni egy babérkoszorút, ha tisztelt kommandánsa, ahogy nevezett, egy annál is szebbet kap. Fölfedeztek, s egy szép hölgy átadta nekem a koszorút néhány szép szó kíséretében. Átvettem és a 3. zászlóalj lobogójára akasztottam, a hölgynek pedig azt válaszoltam: „E megtisztelő ajándék látása minden csatában vitéz tettekre fog buzdítani; erre a derék zászlóaljra bízom a kincset.” – Amint továbbmentünk, teleszórtak virággal, még az ágyúkat is földíszítették. Nem volt ez hivatalos hódolat, nem készült előre; a legszebb lelkesedés sugallata volt.

Ugyanaznap délelőtt szerencsém volt tisztikaromat a fővezérnek bemutatni. Szokása szerint kevés, de erőteljes szót mondott; nem hízelgett; de abban a módban, amellyel kifejezte várakozását, hogy a legközelebbi csatában majd csodálhatja őket, benne volt eddigi vitézségük elismerése. – Damjanich a Sztáray-palotában (valójában az Orczy-kastélyban – a szerk. megj.) fényes ebédet adott, melyen Görgey is jelen volt. Mikor valamivel ebéd előtt a városban járkáltam, egy század honvéd vonult el mellettem. Eleinte nem is figyeltem rájuk, de mikor egyszerre fülemüleszót hallottam soraikból, gyorsan fölnéztem, és megismertem a 10. zászlóalj első századát, mellyel a Bánságban első lovagi tetteimet végeztem. A fülemüle pedig egy honvéd volt, ki minden madár énekét, lónyertést, kutyaugatást nagyszerűen tudott utánózni, és sok efféle mesterséghez értett, mellyel társait és gyakran engem is fölvidített, most pedig mint fülemüle üdvözölt és tett figyelmessé. Nevetve kiugrott a sorból, megcsókolta kezemet, és így szólt: „Élek még uram, a golyók megkíméltek, hogy még egyszer láthassam.” – A század megállt, lábhoz tette a fegyvert, és örömteljes üdvözléssel körém csoportosult. – Ott volt az én öreg Bányaim is, ki muskétájára támaszkodva nagy kegyelettel nézett engem. – Meghatottan megráztam a becsületes ember kezét, és kérdeztem a többit, hogy még most is szorgalmasan beszéli-e el nekik Napóleon tetteit. „Igen – szólt a fülemüle, – elég sokszor hallgatjuk a verseit, de önről is írt verseket, és elszavalja nekünk.” A szegények és műveletlenek soraiban gyakran tárul elénk olyan ragaszkodás és az érzelmek olyan bensősége, amilyent magunkfajta embereknél hiába keresnénk. – Nem tudom, miért szerettek engem annyira katonáim – talán érezhették, hogy én is nagyon szeretem őket. – Damjanich egyszer azt mondta nekem: „Alig tudsz magyarul, és mégis, ha csak egypár szót szólsz legényeidhez, nevet a szemük örömeikben, még ha nem értik is a mondókát.” Igaz, gyakran magam is elbámultam zagyva beszédem hatásán. – De a gyöngyösi utcai jelenetet sohasem felejttem el.

Itt találtam Gergely őrnagyot is, előbb a 10. zászlóalj parancsnokát, kit már említettem. Megnősült, igen csinos leányt vett el, és még mindig a régi jó barátságos ember volt, de csakoly középszerű katona, mint előbb. – Felesége mindenüvé elkísérte, mit sajnos sok férj engedett meg hitvesének, és amit, nem tudom fölfogni, miért, Görgey is megengedett. – Ezek a hölgyek, köztük természetesen sok alacsony származású, a legnevettségesebb igényekkel léptek föl, s hihetetlenül szaporították különben is szörnyű nagy bagázsainkat; gyakran behajtottak a hadoszlopok közé, zavarva a menetet; sok törvénytelen kapcsolat is szövődött, és szerintem ez volt a legborzasztóbb, mert aláásta a legénység tiszteletét előljárói iránt.

Három zászlóaljamnál nem túrtam egy maîtresse-t sem; több tisztet, ki nem engedett a szép szónak, eltávolítottam. Ebben egyáltalában a III. hadtest járt elől jó példával, és kevés poggyásza miatt a legmozgékonyabb is volt. Mindkét fajta hölgy megtisztelt engem teljes haragjával, mert ha dandárommal masíroztam, bizony nem hajtott elénk egyetlen kocsit sem.

Este Damjanichnál megismerkedtem Karátsonyi Taszival, annak a Pistának a nejével, aki kapitány volt a Lehel huszároknál (a történet nem tud nagy tetteiről). Ennek az asszonynak nem a legjobb híre volt, és nem is volt éppen kellemes külsejű, de később halhatatlanná tette magát a III. hadtestnél a sebesült tisztek ápolása által; ez örökké szép dolog marad, még ha az asszony korábbi élete nem a legerényesebb volt is.

Gyöngyösön és környékén összpontosult most mind a négy hadtest; a VII. hadtest a hatvani országúton, előőrsei Hortnál álltak. – Az osztrákok Hatvanban voltak, és Schlik altábornagy alatt mindjobban összeszedték magukat. Az összeütközés nem késhetett sokáig; ki kellett tűnni, javultak-e hadaink, és van-e még remény ügyünk sikeréhez vagy sem. – Az egész hadsereg bizalommal tekintett Görgeyre, és csak kevesen kételkedtek győzelmünkben. Ha én személyesen nem voltam is olyan diadalittas, mégis meg voltam győződve róla, hogy dandárommal nem vallok szégyent.

Április 2-án kora reggel hirtelen parancsot kaptam, hogy menjek Árokszállásra, de senkinek se mondjam, hova indul a dandár. Egy pillantás a térképre meggyőzött, hogy Hatvannál összeütközés lesz. Egy órakerem Árokszállásra, ott találtam a Knezić-dandárt. Alig telepedtek le hadaim, már híre jött, hogy Hatvannál verekszenek. Betértem a helységbe, fölmentem a templom tornyára, onnét kitűnő távcsöveimmel elég jól áttekinthettem a csata egész mezejét. Csányon volt a Czillich-dandár, és az első tüzelésre előrenyomult; éppen azt az előrenyomulást láttam. A VII. hadtest hadállása Hortnál volt, sikeresen föltartóztatta az ellenséget, sőt fenyegette annak balszárnyát. Jobbára csak tüzérségi csata volt, néhány csekély lovassági összecsapással. Az ellenség arra törekedett, hogy megkerülje Gáspár balszárnyát, és ez talán sikerült volna neki, ha az említett dandár rendkívüli gyorsasággal nem érkezik Hatvan elé, az ellenség jobb oldalának tartva. Azontúl nem lehetett kétséges a dolog kimenetele, de a további eseményeket nem figyelhettem meg, mert Damjanichhoz hívtak, és tőle azt a parancsot kaptam, hogy induljak Hatvanra segítségül. Sajnáltam szegény embereimet, mert nézetem szerint ez a menet teljesen felesleges volt. Velem adtak egy osztály Ferdinánd huszárt, és szegény ördögeimnek a délelőtti erős menet után újra jókora utat kellett megtenniük, de azért vidámak, jókedvűek voltak. Alig jutottunk túl az út felén, jelentették, hogy a csata javunkra dőlt el, és a VI. hadtest megszállotta Hatvant. A veszteség egyik félen sem lehetett nagy, mert az ütközetet csak a tüzérség és a hadmozdulatok döntötték el. Csak a Zagyva hídjánál, melyet az osztrák vadászok kitűnően védtek (valójában nem vadászok védtek, hanem a 7. gyalogezred egyik százada – a szerk. megj.), került gyalogsági harcra sor, de az sem tartott soká. – Ha nem volt is döntő csata, kezdetnek igen fontos volt, hogy mi győztünk. – Csak este értem Hatvan elé, és zászlóaljaim, mihelyt megálltunk, megfélemedve az éhségről, azonnal a földre feküdtek, hogy mély álomba merülve felüdüljenek a kiállott fáradságok után.

Magam is Földváry mellé terülve, úgy aludtam a puszta földön, mint a legjobb tollas ágyban. – Menet közben Fehér Niki, kiből egész jó katona vált, levelet hozott nekem tőled és Claire-től. – Milyen vigaszt jelentett nekem leveled! Már nem voltál beteg, és lehetővé tetted, hogy úgy cselekedjem, ahogy becsületes emberhez illőnek tartottam. Isten áldjon meg érte, mert reám nézve az volt a legborzasztóbb gondolat, hogy gyávának tartanak.

Volt közöttünk több olyan, ki nem meggyőződésből harcolt, mégis megmaradt, de nem önérdékből, hanem tisztességből. Ilyen volt Czillich barátom is, jó fekete-sárga érzelmű, ki a jarkováci csata után kvietálni szándékozott, de mikor reánk szakadt a nagy szerencsétlenség, nem akarta elhagyni a magyar ügyet; most ő is rab Aradon. – Hát hogy lehettem volna én kevésbé becsületes, én, aki legalább eleinte igaznak tartottam ügyünket!

Április 3-án jelentkeztem hadosztályparancsnokomnál, Wysockinál, kit az este már nem találtam meg, és azon iparkodtam, hogy legénységem élelmezést kapjon, mert az élelmezési tisztek hanyagsága miatt semmit sem hoztak magukkal; mégis a szegény ördögöknek egy kis kenyérral kellett megelégedniük. Wysocki egy tehetős polgárnál lakott, kinek három igen szép leánya volt, kik Magyarország szabadságáért rajongtak. Nem kellett kétszer kínálni a villásreggelivel, mert tegnap egész nap én sem ettem semmit; Ferenc úr ebben rosszabbul bánt velem, mint a Négerrel (Leiningen-Westerburg Károly lova), kinek mindig talált valamit. – Mialatt Wysockival az ablaknál állva beszélgettem, észrevettem, hogy a legfiatalabb leányka, vagy tizenöt éves, mindig körülöttem sompolyog, de ha ránézek, elpirul és ismét távozik. Már kezdtem hízlelgni magamnak, hogy meghódítottam, mikor hirtelen elszántsággal felém jön, s fülig pirulva, nagy zavarban játszva egy művirágból való csokorral, így szól hozzám: „A haza már elismerte az ön vitézségét egy rendjellel, én is meg akarom önnek mutatni, mennyire becsülöm a szabadság harcosait és, és...” „Ezért akar a virágokkal szerencsétlenni; büszke leszek, hogy viselhetem” – vágtam közbe. A zavar elmúlt, és kissé remegő kézzel odatűzte a csokrot rendjelem mellé. A virágok

elvesztették szirmaikat és lehullottak, ahogy a szegény gyermek álmai is elmúlhattak hazája szabadsága és boldogsága felől. De még sokszor emlékezem a viruló teremtésre, és arra gondolok, vajon mit érezhetsz most te is, annyi más, a szabadságért lángoló szívvel együtt? Azon a vidéken, ahol akkor voltunk, ez nem számított elszigetelt esetnek, a nép gondolkodásmódja felséges volt, és a hazaszeretet gyakran szívhez szólóan megmutatkozott.

Tizenkét órakor ismét meg kellett indulni, éspedig Jászberénybe; az egész Wysocki-hadosztály este kilenc óra felé érkezett meg ide. Ha meggondolja az ember, hogy legényeim két nap alatt csaknem akkora utat jártak be, mint amekkora a Gyöngyös és Pest közötti távolság, s ezalatt alig ettek valamit, lehetetlen nem bámulni e hadak kitartását s jóakarátát. Csak a 9. zászlóalj zúgolódott, és sehogyan sem akart mozdulni, de aztán hatott a másik két zászlóalj jó példája. Jászberényben volt is gondom rá, hogy még az éjjel kapjanak elegendő bort, kenyeret és szalonnát.

A kerületi székházban vacsoránál találtam Görgeyt, Kossuthot és Damjanichot. Midőn az öregúrnak megemlítettem az élelmezésben tapasztalható rendetlenséget, Krain őrnagy a Ferdinánd huszároktól egyszerre fölkel, fölöttébb durva módon a szavunkba vágott, és hangosan szitkozódott, hogy a III. hadtestnél borzasztó a rendetlenség, egyszóval igen gorombán megsértette Damjanichot. Ez eleinte megőrizte nyugalmát, de mikor Krain, aki sokat ivott, mindenről megfélemedezett, gyorsan azt mondta neki: „Még egy szót, és pörbe fogatlak.” Erre Krain kardját a tábornok lába elé dobta, és még jobban lármázott, és még a nagy színésznek (t.i. Kossuthnak – a szerk. megj.) jelenléte sem fékezte meg őt. E percben lépett ismét a terembe Görgey, aki az előbb eltávozott. Gyorsan meglátva, hogyan áll a dolog, Krain elé állt, és erősen a szemébe nézett, és íme, a vad huszár kezes lett, mint a bárány; egy fél perc múlva átadták az őrálló tisztnek és elvezették. – Ha maga Damjanich, kinek jó szíve sohasem tagadta meg magát, nem lép közbe érte, élete valószínűleg veszélyben forog. Nem szabad ez egy után megítélni a többi tisztet, bár sokan hasonlítottak hozzá. Különben Krain őrnagy egyike volt az egész hadsereg legvitézesebb huszárainak, Damjanich mindig kényeztette és protezsálta; annál rútabb volt az a durvaság, mellyel barátja és pártfogója iránt viselkedett. Forradalmi hadseregnek egy Görgeyre is van szüksége, aki uralkodni tud a szenvedélyeken. – Velem is megesett több ilyen jelenet, de én mindig megtartottam a szolgálati formákat, és az ilyen fegyelmi vétségeket igen szigorúan büntettem. – Mikor éjfél felé visszamentem a táborba, hallottam, hogy hátszlovam, melyet csak az imént vettem Esterházy Páltól kilencszáz forintot, kiszabadult, és sehol sem találják. Egészen vigasztalanná tett ez a veszteség, mert sok örömöm volt abban a lóban. Hiába volt minden keresés és üldözés, de mikor április 4-én elindultunk, Pighetty ezredes a Hannover huszároktól oly szíves volt, hogy egy káplárt két emberrel itt hagyott a ló megkeresésére. Ezek szerencsésen meg is látták abban a pillanatban, mikor egy paraszt el akart nyargalni vele.

A bresciai hiéna archívumából

Haynau levele Joseph Radetzky császári királyi tábornagnak

Nagyméltóságú Uram!

A legbizalmasabban közlöm, hogy az ideiglenes kormány és az országgyűlési képviselők legfontosabb iratai a kezembe kerültek, és az derül ki belőlük, hogy Batthyány Kázmér és Szemere miniszter írásbeli felhatalmazással Paszkevicznál járt, a magyar koronát egy orosz hercegnek ajánlotta fel, és a legszégyenteljesebb szidalmakkal illette a Habsburg-házat.

Úgy látszik, Paszkevicz ezeket a küldötteket nemcsak, hogy szívesen fogadta, hanem reményeket is keltett bennük, és ha az ember Paszkevicz egész magatartását és velem való levelezését szemügyre

veszi, láthatja, hogy az volt a célja, hogy Görgeyt rám szabadítsa, hogy Görgey verjen tönkre engem, ő pedig aztán nyíltan is fellépessen közvetítőként, és maga igazítsa el Magyarország ügyeit; de én erélyes és fáradságot nem ismerő előnyomulással és győzelmeimmel megelőztem Görgeyt, nem is tudott a hadsereggel egyesülni – emiatt volt, hogy a lázadóvezérek csak az oroszoknak akarták megadni magukat, emiatt adott Rüdiger díszbédet a tiszteletükre, emiatt járnak a tisztek fegyveresen, felügyelet nélkül, végül emiatt távozott el, jobban mondván szökött meg több száz, magát kompromittálnak érző személy. – Büszke vagyok, hogy semmit sem törődtem az oroszokkal, egyetlen céloim és igyekezetem az volt, hogy Temesvárt a lehető leghamarabb felmentsem, és Görgey egyesülését megakadályozzam; és ezt pontosan meg is tettem, ezért küldtem az egész I. hadtestet, tizenötezer embert Aradra, ez a hadtest egyáltalán nem is vett részt a temesvári csatában, az egyesülést akadályozta meg.

Paszkevics szégyenteljes szerepet játszott Ausztria ellen, de Ausztria szerencsecsillaga szerencsésen megakadályozta minden gyalázatos cselszövést. – Az volt a célja, hogy engem legyőzzenek, és aztán ő közvetítőként lépjen fel.

Mivel Paszkevicst és Rüdigert az orosz cár kitüntetésekkel jutalmazta meg, vagy magát az uralkodót is megtévesztették hamis jelentéseikkel, vagy nem is szerzett tudomást ezekről az üzemlekről a cár. Én szálka vagyok az oroszok szemében, sürgetem, hogy az oroszok ürítsék ki Magyarországot, és egy nagyon diplomatikusan írást kifejtettem Paszkevicst, hogy további segítségére semmi szükségem, csapataim a nyugalmat egymaguk is fenn tudják tartani. Azt remélem, hogy legalább hamar elvonul.

Császárunktól augusztus 5. óta nem kaptam hírt, pedig én minden nap jelentést írok, a Wiener Zeitung augusztus 14-i számát megkaptuk, ez tanúsítja, hogy a jelentéseim, legalábbis részben, megérkeztek, bár négy futártisztet csakugyan elfogtak, valószínűleg néhány olyan híradást is, amelyet nagyméltóságodhoz intéztem.

Idegeimet rettenetesen megviselte Paszkevics magatartása, és az a végtelenül sok tennivaló, ami most rám szakadt; hogy milyen dolgokat kell kiállnom, arról senkinek fogalma sem lehet, minden inkább lennék, mint magyarországi főparancsnok, a sok gondtól-bajtól úgy lesóványodtam, mint egy agár, a hivatalomhoz tartozik, hogy az állam érdekeit mindenütt megóvjam, de nem sikerült, és milliók mentek veszendőbe.

Engedje meg nagyméltóságod, hogy ismételten biztosítsam számomra oly igen kedves személye iránt érzett élethosszig tartó ragaszkodásomról.

Arad, 1849. augusztus 25.

Haynau
táborszernagy

P.s. Most érkezett Grünne gróf Bécsből, egy minisztertanácsi határozatot hozott, hogy a vezérekre, egyéb tisztekre és áruháziakra kimondott ítéleteket ne hajtsam végre – ha negyven órával később érkezik, a vezéreket már a bitófán találja.

Véleményem szerint sohasem lesz itt nyugalom, ha nem büntetjük meg példásan minden baj okozóit, az efféle gyalázatos dolgokat művelő tiszteket, ezzel engesztelve meg a hadsereget.

Császárom parancsol, én engedelmességek, legyen tehát ez, nagyméltóságú uram, a mi kettőnk titka. Ófelsége a fent nevezett útján tudomásomra hozta, hogy a hadsereg teljesítményével – és az enyémmel – elégedett, ez nekem elegendő jutalom.

A lázadóvezérek, akik ma érkeztek meg, a következők Kiss, Poeltenberg, Leiningen, Dessewffy, Aulich, Láhner, Török, Gáspár, Nagysándor, Lenkey, Schweidel, Knezić, Damjanich, Lázár; a várban vannak fogságban, akárcsak mindazok a tisztek, akik azelőtt hasonló minőségben szolgáltak a hadseregben.

*

Haynau utasítása Karl Ernst császári királyi törzshadbírónak

Intézkedtem az iránt, hogy a Görgey hadtestével Világosnál magukat megadó felkelővezéreket és azokat a tiszteket, akik korábban a császári királyi hadseregben szolgáltak, és esküjük megszegésével a lázadók zászlaja alá álltak, továbbá az ugyanebbe a kategóriába eső tiszteket Dessewffy és Lázár hadtestéből – ez utóbbiakat is beleértve –, valamint a fentiekkel egyidejűleg fogságba esett lázadó országgyűlési képviselőket és kormánybiztosokat a várba hozzák, és a terhükre rótt felségsértés miatt hadbírószági vizsgálat alá vessék és elítélik.

Ezeknek a vizsgálatoknak vezetésével törzshadbíró urat bízom meg, és bízva az ön szorgalmában, elvárom, hogy a vizsgálatokat az önhöz beosztott hadbírók segítségével gyorsan fejezze be.

A fenti kategóriákba tartozó letartóztatottak jegyzékét az aradi várparancsnokság fogja az ön rendelkezésére bocsátani.

Az aradi főhadiszálláson, 1849. augusztus 25.

Haynau
táborszernagy

*

Haynau utasítása az aradi vár parancsnokának, Alois Howiger császári királyi ezredesnek

Megdöbbenéssel értesültem, hogy kifejezett parancsom ellenére minden rendű személyeknek, akiknek a várba való belépését teljességgel megtiltottam, a belépést mégis megengedik, és következőképpen ebből a szempontból semmiféle felügyeletet nem gyakorolnak.

Ezt a hanyagságot csakis a várparancsnokság lanyhaságának tulajdoníthatom, és ezért kénytelen vagyok ismételtén azt a legszigorúbb parancsot adni, hogy a várba való belépést csak császári királyi tiszteknek engedjék meg, minden más személynek pedig, hacsak nincs ellátva érvényes és a katonai hatóságok által kiállított engedéllyel, melyet az ügyeletes tisztnak felmutatni köteles, a legszigorúbban tiltsák meg a belépést.

Ha várakozásom ellenére újabb panaszok érkeznének hozzám a vár őrszolgálatának hanyag kezelése miatt, kénytelen lennék sajnós az e tekintetben egyedül felelős várparancsnokot bírói eljárás alá vonni.

Az óaradi főhadiszálláson, 1849. augusztus 26.

A hídon felállított őrségen kívül egy tiszt úr is felállítandó, akinek nem szabad polgári személyeket, nőket és honvédeket át bocsátani.

Haynau
táborszernagy

Ferenc József archívumából

Ferenc József legfelsőbb kézírata Haynaunak

Önnek 1849. augusztus 18-i napiparancsában kiadott elhatározása, hogy amnesztiát ad a felkelő hadsereg soraiban szolgáló minden tisztnek és a legénységnek, hacsak nem hadseregemből a lázadókhöz átlépett tisztekről van szó, az én szándékaimnak is megfelel.

Jóváhagyom azt is, hogy ez utóbbi tisztek ellen megindult a hadbírószági eljárás, melynek rajtuk kívül meg kell indulnia még:

- 1) az ideiglenes kormány és a Honvédelmi Bizottmány tagjai, az 1849. április 14-i országgyűlési határozat részesei és a forradalmi kormány kormánybiztosai ellen;
- 2) a felkelő hadsereg minden tábornoka ellen, még akkor is, ha nem voltak azelőtt hadseregem tisztjei;
- 3) a lázadó hadsereg tisztjei, polgári hivatalnokok és lelkipásztorok ellen, ha az 1849. április 14-i határozat után a forradalmi kormány szolgálatában vagy érdekében különösen kiemelkedő és veszélyes tevékenységet fejtettek ki.

Akaratom, hogy a halálbüntetést csak a legbűnösebb és legveszedelmesebb egyéneken hajtsák végre, és hogy ön a többiek esetében akként éljen az önre ruházott kegyelmezési joggal, hogy megfelelő szabadságvesztés büntetéssel sújtsa őket.

Azokról a személyekről, akiken a halálbüntetést végrehajtották, esetről esetre tegyen jelentést nekem.

Ez a rendelkezésem egyébként csak a múltban elkövetett cselekményekre vonatkozik, és nem érinti a Magyarország területére kiterjesztett hadiállapot értelmében haditörvényszék vagy rögtönítélő bíróság elé tartozó, jövőben elkövetendő bűncselekményeket.

Schönbrunn, 1849. augusztus 29.

Ferenc József

*

A szerkesztő megjegyzése: Magyarország valaha volt legtehetségtelegebb uralkodója – hogy a vérengzésben való szerepét palástolja – még arról is lemondott hóhéra javára, amihez pedig minden államfőnek a végsőkig ragaszkodnia kellene, a kegyelmi jogköréről. Ezzel a legaljasabb törvénysértéssel saját alattvalói jogait is lábbal tiporta, megfosztva őket attól a lehetőségtől, hogy legfelsőbb személyéhez fellebbezzenek. Ostobaságában és bizonytalanságában a császár ahelyett, hogy legalább mélyen

eltitkolta volna Haynauval kötött paktumát, még a minisztertanács nyilvánossága elé is tárta azt:

Részlet az osztrák minisztertanács jegyzőkönyvéből

Lovag Schmerling igazságügy-miniszter ekkor szóba hozta báró Haynau tábornagy beadványát, amelyben panaszkodik, hogy megakadályozzák a forradalmárok kivégzésében, vagyis abban, hogy a bajt gyökerestől kiirtsa. Ófelsége a császár az igazságügy-miniszter tudtára adta, milyen választ kell báró Haynaunak adni. Eszerint a legfelsőbb parancs értelmében valahányszor egy-egy halálos ítélet végrehajtanak, ezt esetről esetre be kell jelenteni. A legvétkesebbek kategóriáit – akik rászolgálnak a hadbírósi eljárásra – megállapították, és közölték Haynauval. Ófelségének akarata, hogy a halálbüntetést csak a legbűnösebb és legveszedelmesebb egyéneken hajtsák végre; a többiek szabadságvesztés büntetéssel kell sújtani.

1849. augusztus 31.

Délibáb

Ballai László: Versek édesanyámhoz

Édesanyám sírjánál

Három éve elmentél,
elsodortál mindent,
éjt, szerelmet, vágyakat,
napot és az Istent.

Három éve elmentél
szép és fiatal,
arcodon a torz idő
nem ront már fogaival.

Három éve elmentél,
sírnival nem szabad,
múlt és jelen összeér,
már a könnycsepp is te vagy.

Budapest, 1998. október 1.

Két töredék

Hét éve próbáljuk nemléted árkat

emléked szirmaival feltölteni
életed filmjét pergetve képzetek
mozigépezetén, hangodat hallgatva
zsongó hajnalokon, midőn az idő
már győz a fáradt álmatlanság felett.

Harc ez, amelyben mindig veszítünk,
görcsös szorításunkból kicsúszik
láthatatlan kezed, érintésed nem melegszik
karfán, s nem ül lélegzeted párája sem hűlt
tükrök arcán, s bár belőled vagyunk,
immár örökkön örökké – Nélküled.

*

Levittem a kutyát hajnalban.
Csikorgó fagyban.
Pulóver rajtam.
Ő kötötte színes fonálból
régén, amikor még élt.

Tiszta volt a sötét.
Kopogott, pengett a lét.
A kutya hazaindult, fázott.
Csillagok szikráztak fölöttem.
Testem itta anyám melegét.

2002. szeptember-december

Kosztolányi Dezső: Ilona

Lenge lány,
aki szó,
holdvilág
mosolya:
ezt mondja
a neved,
Ilona,
Ilona.

Lelkembe
hallgatag
dalolom,
lallala,
dajkálom
a neved
lallázva,
Ilona.

Minthogyha
a fülem
szellőket

hallana,
sellőket,
lelkeket
lengeni,
Ilona.

Müezzin
zűmmög így:
"La illah
il' Allah",
mint ahogy
zengem én,
Ilona,
Ilona.

Arra, hol
feltűn és
eltűn a
fény hona,
fény felé,
éj felé,
Ilona,
Ilona.

Balgatag
álmaim
elzilált
lim-loma,
távoli,
szellemi
lant-zene,
Ilona.

Ó az *i*
kelleme,
ó az *l*
dallama,
mint ódon
ballada,
úgy sóhajt,
Ilona.

Csupa *l*,
csupa *i*,
csupa *o*,
csupa *a*,
csupa tej,
csupa kéj,
csupa jaj,
Ilona.

És nekem
szín is ez,
halovány
kék-lila,
halovány
anilin
ibolya,
Ilona.

Vigasság,

fájdalom,
nem múlik
el soha,
s balzsam is
mennyei
lanolin,
Ilona.

Elmúló
életem
hajnala,
alkonya,
halkuló,
nem múló
hallali,
Ilona.

Lankatag
angyalok
aléló
sikolya.
Ilona,
Ilona,
Ilona,
Ilona.

Dsida Jenő: Arany és kék szavakkal

Miképen boltíves,
pókhálós vén terem
zugában álmodó
középkori barát,
ki lemosdotta rég
a földi vágy sarát
s már félig fent lebeg
a tiszta étheren, –
ül roppant asztalánál,
mely könyvekkel teli
s a nagybetűk közébe
kis képecskéket ékel,
Madonnát fest örökké
arannyal s égi kézzel,
mígnem szelid mosollyal
lelkét kileheli:

úgy szeretnék én is
lámpásom esteli,
halavány fénye mellett
megörökíteni, drága
arany és kék szavakkal
csak Téged festeni,
míg ujjam el nem szárad,

mint romló fának ága
s le nem lankad fejem
a béke isteni
ölébe, én Szerelmem,
világ legszebb Virága.

József Attila: Egy spanyol földműves sírjára

Franco tábornok besorolt ádáz katonának,
nem szöktem meg, mert féltem, agyonlövet úgy.
Féltem – azért harcoltam a haddal a jog s a szabadság
ellen Irun falain. S így is elért a halál.

1936. aug. vége

József Attila: Irgalom

Bizony nem voltam én sem az,
akit a családfők kegyelnek.
És időm sem volt – az igaz –
kikönyörögnöm a kegyelmet.

S bár hűvös, örökkévaló
dolgok közt muszáj ügyelegnem,
a palánkok közt szárnyaló
munkát nem lehet elfelednem.

Mit oltalmaztunk, nincs jelen,
azt most már támadóink védik.
Elejtem képzelt fegyverem,
mit kovácsoltam harminc évig.

És hallgatom a híreket,
miket mélyemből enszavam hoz.
Amíg a világ ily veszett,
én irgalmas leszek magamhoz.

1936. júl.–okt.

József Attila: Kirakják a fát

A pályaudvar hídjá még remeg,
de már a kényes őszi szél dorombol
és kiszáradt hasábfák döngenek,
amint dobálják őket a vagonból.

Ha fordul is egy, a lehullt halom
néma... Mi bánt? Úgy érzem, mintha félnék,
menekülnék, hasáb a vállamon.
A kisgyerek, ki voltam, mégis él még.

A kiskölyök, ki voltam, ma is él
s a felnőttet a bánat fojtogatja;
de nem könnyezik, egy dalt zöngicsél
s ügyel, hogy el ne szálljon a kalapja.

Tőletek félttem, kemény emberek,
ti fadobálók, akiket csodáltam?
Most mint lopott fát, viszlek titeket
ez otthontalan, csupa-csősz világban.

1936. okt.

Csupor András: Fantomképek

A varázsló

Unom Gastont! – csattant fel a kávéházi teraszon leülni készülő barna lány.

– De én nem – rebegette szőke társnője.

– Gaston, Gaston, Gaston! – folytatta a barna, ég felé emelve a kezeit.

A kopaszodó pincér összeráncolt homlokkal állt meg mellettük.

– Csak nem maga is Gaston? – kérdezte tőle a barna lány, mesterséges kétségbeesést varázsolva az arcára, majd meg se várva a választ, nevetve megrendelte a két kávé és üdítőt.

A szőke lány közben sírva fakadt.

– Ugyan Julie – mondta a barna lány – ne sírj! – s ezzel egy papírzsebkendőt kotort elő a táskájából. – A múlt héten még Armand volt, előtte meg Olivier – folytatta, és jobb kezével eltakarta a szemét és a jobb

orcáját, majd Julie felé intett. – Téged nem lehet követni...

– Gaston egészen más – törölgette a szemét a szőke lány, némiképp sértődött hangon. És halkán magyarázni kezdett. A barna lány megadóan sóhajtott, keresztbe vetette miniszoknyás lábait, és kavargatni kezdte a kávéját. Néhányszor ugyan tagadóan megrázta vállig érő barna haját, de nem szólt többet közbe...

A kávéházi terasz jobb hátsó asztalánál egy harminc körüli férfi ült. Talán még nem volt annyi, de néhány ősz hajszál és ránc a homlokán idősebbnek mutatta. Előtte a kávéja állt, s egy füzet, amibe hol írt, hol rajzolt valamit.

A pincér már leszedte a lányok asztalát, amikor a férfi egy könyvet látott meg alatta. Odasétált, felvette, és ahol a könyvjelző volt, beleolvasott.

„Sohasem éreztem magam magányosabbnak, mint mikor föltárom a szívemet egy-egy barátom előtt, mert olyankor jobban megértem, milyen legyőzhetetlen akadály mered köztünk. Ott áll előttem az illető, tiszta szemét rám emeli; de szeme mögött a lelkét, azt nem ismerem! Hallgatja, amit mondok; de mit gondol? Igen, mit gondol? Ezt a gyötrelmet! Hátha gyűlöl? Hátha megvet? Hátha kinevet magában?”

– Hm, a jó öreg Guy – gondolta a férfi és becsukta a könyvet.

Ekkor viharzott be a kávéházba a barna lány. A pincért kereste: – Gaston! Nem hagytam itt egy könyvet?

A pincér ingatta a fejét: – Kisasszony, nem találtam semmit...

A lány, mint aki nem hiszi, benézett az asztal alá. Majd tanácstalanul megállt. A férfi ekkor felemelte a kötetet.

– Ezt keresi?

– Jaj de jó, hogy megtalálta! – mondta a lány az első öröm hangján: - Nagyon köszönöm!

– Még nem adtam vissza – mosolyodott el a férfi – s az se biztos, hogy megtaláltam.

– De hát ott van a kezében – indult a sarokasztal felé a lány.

– S mi van akkor, ha varázsló vagyok, s csak úgy kinéztem a táskájából?

– Ne szórakozzon velem...

– Pedig megtörténhetett. Hogy a kulcscsomó, a kék fésű, az igazolványok, a papírsebkendők között megláttam, és bele akartam olvasni... De látom, siet. Nem tartom fel, kisasszony. Parancsoljon, itt a könyve. – Ezzel a meglepett lány kezébe nyomta a kötetet.

Másnap délután a férfi ugyanúgy a sarokasztalnál ült, előtte a kávéja és a füzete, amibe időnként belenézett.

A barna lány ezúttal fehér pólóban és feszes farmerben érkezett, és kérdés nélkül leült szemben a férfival.

– Varázsló úr! Jöttem megköszönni a könyvem... Odile Daladier vagyok – nyújtotta mosolyogva a kezét a férfi felé.

– Isten hozta körünkben kedves Odile – szorította meg a kezét a férfi – esetleg Gaston Leroux vagyok...

– Mm - ingatta a fejét Odile – hagyjuk a Gastonokat.

– Akkor esetleg Armand, vagy Olivier...

- Szóval hallgatódzott...
- Nem lehetetlen. De mát mondtam, hogy esetleg varázsló vagyok...

Odile a kávéját kavargatta: – És most fehér nyuszikat fog elővarázsolni a cylinderéből?

– Nem. Inkább mást. Például azt, hogy az ön neve nem Odile Daladier. Hogy az eredeti neve Sophie Tavernier, és tizenöt éves korában elkapták egy ékszerüzlet betört kirakatánál. A többiek elfutottak a megszólaló riasztóra, de Sophie Tavernier csak állt és nézte a betört kirakatot, benne az ékszereket. És nem nyúlt semmihez. Nem ellenkezett, amikor beültették a rendőrautóba, csak ült hátul szótlanul, amikor a kocsi a kapitánysághoz hajtott.

– Ez nem igaz – mondta sápadtan a lány.

– De nem került bíróság elé az ügye. A kapitányság előtt három sarokkal magállt a rendőrautó. A rendőr hátrafordult és kinyitotta az ajtót: – Na tűnés kislány, tudom, hogy nem te csináltad! De a kislány nem mozdult.

– No, lódulj hát, nem várhatok ítéletnapig! – szólt rá a rendőr még egyszer.

A lány kiszállt, tett pár bátortalan lépést, aztán elkezdett futni s eltűnt az egyik utcasarok mögött.

– Honnan tudja? – kérdezte Sophie.

– Én voltam az a rendőr, aki akkor futni hagyott...

– Nem, az lehetetlen – pattant fel a lány falfehéren, s elkezdett futni a St. Michel híd felé.

Sophie

De hát miért futsz, Sophie – állt meg a lány a levegőt kapkodva. Már a túlsó rakparton járt s most visszanezett a Conciergerie-re. A kerek, ám gyönyörűségecs tornyok nem feleltek. Sophie tovább lihegett:

– Miért futok, miért futok?

– Nem, az lehetetlen! – jutott az eszébe az utolsó szava. Állt és nézte, ahogy a nap megcsillan a zöldesszürke Szajrán. – Ez a férfi nem lehetett az a régi rendőr, aki engem elengedett. Pedig minden pontosan, szó szerint így történt. Az a rendőr idősebb volt, szürke volt a haja. Akkor ki ez az ember? Honnan tudja mindezt? Sose beszéltem erről senkinek... Nem akartam rá emlékezni... Vissza kell menned Sophie és megkérdezni, hogy honnan tudja – biztatgatta magát a lány. – De mit gondol rólam? Hátha gyűlöl? Hátha megvet? S ami a legrosszabb, hátha kinevet?

De Sophie Tavernier nem a St. Michel híd felé indult el. Bandukolt tovább a de La Megissiere rakparton, nem látta az embereket, és újra tizenöt éves volt, ott állt a betört ékszerkirakat előtt, míg a többiek elszaladtak.

– Vissza kellene fordulnom, vissza kellene fordulnom – mondogatta, majd egy hang szólalt meg a fejében: – Na lódulj kislány, nem várhatok ítéletnapig!

Sophie felszegte a fejét, és elindult visszafelé. Most magabiztos fiatal lánynak látszott, aki nagyon is tudatosan megy a céljai felé. A kávéház előtt lassított. A teraszon a hátsó asztalnál vadidegenek ültek.

– Talán beljebb ment – gondolta elbizonytalanodva. De a Varázsló nem volt a kávéházban.

– Azt az urat keresi a kisasszony, aki megtalálta a könyvét? – szólalt meg mögötte a kopaszodó pincér.

– Íglen – húzta a szót a lány.

– Az úr az ön távozása után még várakozott egy kicsit, majd megkért, hogy a nevében kérjek elnézést, és adjam át önnek ezt a levelet.

Ezzel egy közepes méretű borítékot nyújtott át a lánynak. Sophie gyorsan feltépte és földbe gyökeredzett a lába. A borítékban egy rajz volt, ami a tizenöt éves Sophie Tavernier-t ábrázolta.

– Valami baj van? – kérdezte a pincér.

– Nem, nem – habogta a lány – köszönöm.

Gyors mozdulattal visszatette a rajzot a borítékba, elköszönt és szédelegve újra a híd felé vette az útját.

– De hát ki ez az ember? Egy varázsló? Honnan ismer? Nem, nem, nem tanított, nem volt a szomszédunk, eddig sohasem láttam!

Maga sem tudta, hogyan ért haza. Otthon a párnába fúrta az arcát.

– Gondolkozz Sophie, ki lehet ez?

De nem gondolkozott; mint akit agyonütöttek, úgy aludt el. Néhány óra múlva összetörten, fáradtan ébredt. Odakint már az utcai lámpák égtek. Elővette a borítékból a rajzot.

– Ez én voltam – csóválta fejét – ugyanaz a frizura, ilyen volt a dzsekim, a nadrágom. De hát ki ez az ember? Hogy is mutatkozott be? Várjál! Várjál! Gaston Leroux. Gaston Leroux, a krimiíró. Az operaház fantomja... Lehet, hogy a varázsló valójában egy Fantom? És lehet, hogy az egész történetet én találtam ki?! Gyereünk Sophie!

Könnyű kabátot kapott magára és lesietett az utcára.

Ment, ment, vitte a lába. Emlékezett a sarokra, ahol az ékszerüzlet állt.

– Most jobbra fordulsz, aztán balra – gondolta.

Felismerte a házakat. De az ékszerüzletnek nyoma se volt. Most egy vegyesbolt foglalta el a helyét.

– Azóta se jártam itt – torpant meg a lány – biztos, hogy itt volt! – és lenézett a lába elé, a kirakat fehér üvegszilánkjait keresve. De csak egy zöld borospalack maradványai heverték szanaszét. – Pedig itt volt!

Zsebre dugott kézzel ballagott haza. A járdaszélen egy narancs héját találta, nem figyelt oda, de lábaival húzta, vont, terelgette, aztán lerúgta a járdáról örökre.

– Több mint hat éve próbálom elfelejteni azt az estét – gondolta Sophie. – Lám, az ékszerüzlet sincs meg, azt gondolhatnám, hogy csak álmodtam az egészet, s akkor egy ismeretlen ember nekem szegzi ezt a történetet... René... De bele voltam zúgva! De akkor észre se vett engem... Milyen kiábrándító volt a hős, a nagyfiú, ahogy elszaladt. Azóta se láttam a bandát...

Másnap az egyetemen a professzor a Goncourt fivérekről tartott előadást. Bár Sophie nagyon szerette a XIX. század irodalmát, most nem tudott figyelni. Pedig a professzor mindent bevetett. Idézte a Charles Demailly-ból a mondást, miszerint a borotválkozás átmenet a halálra csiklandozás és az elevenen megnyúzás között – amin a hallgatóság jól derült, de Sophie el sem mosolyodott. Ott volt, de nem volt ott. Julie ült mellette, és suttogva magyarázott valamit.

Az előadás végén suttogva jöttek ki a teremből.

– Te mit tennél a helyemben? – kérdezte Julie.

– Mikor?

– Te nem figyeltél rám, Sophie – mondta duzzogva Julie.

- Valóban. De valamit meg kell oldanom.
- Megint találtál egy rosszul használt ferde ékezetet? Azt mondtam, hogy Armand megkérte a kezemet!
- Melyiket? Amelyiket nem Gastonnak tartogattad?
- Hogy lehetsz ilyen érzéketlen! – csattant fel a szőke lány.
- Bocs – küldött egy fénylő mosolyt Sophie a barátnőjének – de most mennem kell.

A kávéház teraszán már üdögéltek emberek. Sophie a hátsó asztalt kereste szemével. Az üres volt. Így odatelepedett. Nézte, ahogy a zebránál összetorlódnak az emberek, azután nyájként átvonulnak a másik oldalra, nézte a színes forgatagot, a fekete, sárga, fehér arcokat, hallgatta az út és az emberek mormolását.

- Megvárom. Beszélnem kell vele! Honnan tudja? – gondolta és már a második kávéját rendelte.

Sophie elmélázott. Nézte a hatalmas fehér felhőket, amiket az óceán felől fúj be a nyugati szél, ahogy dagadtak, szakadoztak, eltűntek, hogy újabbak érkezzenek a helyükre. Egyszer csak egy kezét érzett a vállán.

- Szia Sophie! De elbújtál! Csak nem zugkávészó lett belőled? – nevetett rá Julie. Gyere te álmodozó, menjünk moziba!

– Várok valakit.

- Akkor veled várok! Ki az? – kíváncsiskodott Julie.

– Nem érdekes, menjünk inkább moziba... - sóhajtott fel Sophie, és elindultak megnézni a Julie által választott filmet.

De a mozi után se tudott könnyen felszabadulni Sophie, a barátnője ráakaszkodott, s a választ várta, hogy most melyik fiú lehet az igazi?

Már régen égtek az utcai lámpák, amikor Sophie visszatért a kávéházhoz. A pincérek a székeket, asztalokat rakták össze. A lány csalódottan állt a járdán, és már indult volna haza, amikor ismerős hangot hallott: – Kisasszony, kisasszony!

Visszafordult, s a kopaszodó pincér, Gaston állt mellette. Egy nagyobb boríték volt a kezében.

- Ezt az ismerőse küldi, és nagyon sajnálja, hogy elkerülték egymást

Sophie megörült. Itt lesz a történet megfejtése!

- Köszönöm, Gaston, maga egy angyal! – Megsimogatta a pincér karját, aki ettől elpirult.

Elköszönt és a borítékot szorongatva sietett haza.

– Nem, most még ne nyisd ki, majd otthon! Ez egy levél lesz, amiben benne van minden. Hogy kicsoda, hogy honnan tudja ezt az egészet! Ne nyisd ki! Ne nyisd ki! Majd otthon!

A szobájában lámpát gyújtott, és feltépte a borítékot. De nem írás volt benne, hanem egy rajz. Egy rajz a mai Sophie Tavernier-ről.

- Ez én vagyok – ámult el Sophie – de ilyen szép sohasem voltam! Mi ez az egész? Nem voltam modell sosem. Honnan hát a portré?

Nem aludt túl jól. Másnap nem is ment be az egyetemre, inkább kiutazott a Bois de Boulogne-ba, sétált

a napsütötte fenyőfák között, üldögélt egy tó partján.

– Ma ott találok. Ma kiderül minden.

Átötykölődött a délelőttön, aztán megebédelt valahol, s ment haza. Megmosta a haját, feszes fehér farmerba, sötétkék pólóba bújt, s megnézte a róla készült rajzot.

– Igyekezned kell Sophie, ha ilyen szépnek akarsz kinézni – mondta magában, és indult.

A férfi a szokásos helyén ült, s valamit jegyzetelt, vagy rajzolt a füzetébe. Amikor meglátta Sophie-t, elmosolyodott és felállt.

– Isten hozta Tavernier kisasszony! Gaston! Legyen szíves két kávét... intett a pincér felé, aki meg sem várta a mondat befejezését, már hozta is.

– Jó napot, Varázsló úr – húzta el a száját Sophie, és leült. –Vagy Fantom úr...

– Fantom? Szóval már tudja? – csodálkozott a férfi.

– Most már semmit se tudok. Kicsoda maga?

– Nem varázsló – nevetett a férfi – csak egy Fantom.

– Na ebből elég! – toppantott a lány, méregbe gurulva. – Nem maga volt az a rendőr, aki futni hagyta azt a kislányt.

– Látja, ebben igaza van. És elnézését kérem. Bernard Brasseur vagyok, a Fantom – nyújtotta a kezét Sophie felé.

– Már megint kezdi!

– De ez igaz. Bernard Brasseur vagyok, aki Fantom néven képregényeket készített. De valaha csak egy kis utcai rajzoló voltam, aki abból él, hogy mások portréját, karikatúráját gyorsan megrajzolja, s az illetőnek eladja. Mi tagadás, nem mindig volt munka. Néhány barátommal azt találtuk ki, hogy kinéztünk egy-két járókelőt, aztán megpróbáltuk emlékezetből lerajzolni. Bevallom, én egy kicsit megtámogattam az emlékezetemet, mert nagyon gyorsan tudtam vázlatokat csinálni. De a memóriám is elég jól működött.

– Így lett rólam a második rajz...

– Valóban. Ahogy ott ültek a barátnőjével rajzoltam pár skiccet. Így már könnyű dolgom volt.

– De honnan tudja a nevemet és a történetet?

– Jó régen egy utcai táskatolvajt az én rajzom alapján fogtak el. Így időnként a képregények helyett a rendőrségnek készíték fantomképeket. Van egy rendőr barátom, akivel jó hat évvel ezelőtt egy kocsi-
ban ültünk, én éppen hátul, amikor egy zebránál meglátta a kislány Sophie Tavernier-t és mesélni kezdett. Ráértem, így készült pár vázlat, most csak elő kellett keresnem ezeket.

– De miért kellett rám zúdítania ezt a régi históriát?

– Nem tudtam, hogy ez ennyire felzaklatja önt. Miért futott el? S akkor miért nem futott el, Sophie? – s ezzel megfogta a lány kezét.

Az észre sem vette, maga elé nézett, el a férfi emellett. És magának mondta:

– Mert nem akartam hallani. Nem akartam tudomásul venni. Ezek a dolgok el voltak temetve.

Aztán ránézett a férfira:

– Tudja, milyen érzés tizenöt éves kis hülyének lenni? Szerelmesnek lenni egy nálánál idősebb fiúba, aki kutyába se veszi, mert van a bandában szebb, belevalóbb, vagányabb csaj? A többiek is átnéznek rajtad, de elviselik, hogy velük lógsz. Aztán ezek a hősködő vagányok az első riasztóra elfutnak, s egyik se törődik azzal, hogy mi lesz veled. Nem futottam el. Nem akartam már semmit. Többé nem kerestem azt a társaságot. Csak a rendőr, aki elengedett, és én ismertük a történet másik felét. Ezt sohasem mondtam el senkinek. A szüleimnek sem, a barátnőimnek sem...

Egy nagy könnycsepp kezdett legördülni Sophie arcán.

– Ne sírjon, Sophie, nem tudtam, hogy így megbántom – simogatta meg a lány kezét Bernard.

– De miért kellett így rám zúdítania ezt a régi történetet? – kérdezte a könnyei közül Sophie.

– Az Odile Daladier név miatt – komorult el a férfi.

– Miért?

– A meghalt feleségemet hívták így.

Arthur Rimbaud: A völgyben egy katona alszik

Egy zöld liget, ahol dalol, dalol a csermely,
gyémánt- s ezüst-ronggyal tarkázva a gyepet.
A nap a hegy mögül idenez sárga szemmel.
A kicsi völgykatlan sugártúztól pezseg.

Egy ifju katona nyílt szájjal, sapka nélkül –
nyaka körül kéklő vadsóskák játszanak –
ugy alszik a fűvön, fön fellegárny sötétül,
ugy alszik zöld ágyán a napba sápatag.

Mosolyog. Lábánál madárliliomok.
Mint a beteg gyerek alszik és mosolyog.
Ringasd szegényként, föld, vedd a karodra: fázik.

Hiába illatoz neki a puha pázsit.
A napban aluszik, a keze halavány.
Nyugodt. Két vörös lyuk tátong jobb oldalán.

Fordította: Kosztolányi Dezső

Petőfi Sándor: Szörnyű idő...

Szörnyű idő, szörnyű idő!
S a szörnyűség mindegyre nő.
Talán az ég
Megesküvék,
Hogy a magyart kiirtja.
Minden tagunkból vérezünk,
Hogy is né? villog ellenünk
A fél világnak kardja.

És ott elől a háború
Csak a kisebb baj; szomorúbb,
Mi hátul áll,
A döghalál.
Be kijutott a részed
Isten csapásiból, o hon,
Folyvást arat határidon
Két kézzel az enyészet.

Egy szálíg elveszünk-e mi?
Vagy fog maradni valaki,
Leírni e
Vad fekete
Időket a világnak?
S ha lesz ember, ki megmarad,
El tudja e gyászdolgokat
Beszélni, mint valának?

S ha elbeszéli úgy, amint
Megértük ezeket mi mind:
Akad-e majd,
Ki ennyi bajt
Higgyen, hogy ez történet?
És e beszédet nem veszi
Egy órült, rémülésteli,
Zavart ész meséjének?

Mezőberény, 1849. július 6-17.

Krúdy Gyula: Ál-Petőfi

– regényrészlet –

Amíg itt mindenféle futóbetyárok, vásári kóklerek visszaélnek a Petőfi nevével, addig a költő valahol egy

közös sírban fekszik a székely gyalogokkal, az öreg népfelkelőkkel, akik nem menekültek elég gyorsan a muszka elől Fehéregyházánál, mert sosem volt kenyerük a futás. Sok tanú van arra, hogy a költő egy patak hídján merengett a csatatér kellős közepiben, amíg az ágyúk szóltak. Szomorú és szótlan volt ezen a napon, mintha érezte volna közeli halálát. Bizonyosan Júliájára és Zoltán fiára gondolt ott a hídon, őket követte futamodásukban, gondolataiban, amint Mezőberényből kihajtat a gyékényes szekér, hogy Nagyváradon át Szatmár megyébe, Szendreyékhez igyekezzen.

Fut a szekér, porzik az út, és a halovány képű, barna asszony mind nagyobb félelemmel, aggodással szorítja magához a csecsemőt, aki a legbüszkébb nevet viseli. Vajon eléri baj nélkül Váradot? Nem szállja meg ördög útközben az ostorát pattogató fuvarost, hogy kirabolja és meggyilkolja védtelen utasait, amint ebben az időben, mikor keresztül-kasul folyt már a menekedés az országban, gyakran megtörténik? Vagy, ami a halálnál is rosszabb: nem vet szemet a gonosz ember útközben Júlia madonnai szépségére?

Ah, most érzi a költő, hogy nincs egyetlen barátja sem, akire rábízhatná imádott nejét, féltett gyermekét, amíg a hadjárat tart. Nincs más megoldás, el kell fogadni az após keserű, de biztos házfedelét. Ettől olyan borús a költő homloka ott a fehéregyházi mezőn, amíg körülötte ágyúgolyók búgnak, sebesültek jajgatnak, füstbe, porba borulnak a messziségben a háromszínű, Szűz-Máriás zászlók, néha eltűnik egy, a porba zuhanván, a vén zászlótartó véres teteme mellé. ...

A költő tovább áll merengő állásában a kis híd karfájának támaszkodva, és a csata tovább dúl a legboldogtalanabb mezőkön. Már délutánra hajlik az idő, és a küzdelem reggel óta folyik. A minden oldalról ellenségtől körülvett magyarság forgatja itt utoljára kardját, hogy azt többé vissza ne dugja hüvelyébe, legfeljebb törötten essen ki kezéből. A honvédek izmai megfeszülnek a halálos küzdelembe, egyiknek-másiknak arcát már világítja az a belső fényesség, amely a lélek lámpásának utolsó lobogását mutatja. Megszépülnek, megnemesednek a durva, poros, verejtékes arcok a csatatéri halál előtt. Megannyi arkangyalok készülnek a végső percre, midőn ágyúdörgés közepette felszállnak a mennyországba. Döng a föld az ágyús szekerek alatt, reng a lég a halál ércszárnyainak csapkodásától, a nyári föld mohón issza be a kiontott vért, mint kiéhezett szörnyeteg. Ifjú honvédek fektetik porba arcukat sírós, gyermeki panasszal, mintha édesanyjuk ölétébe térnének. Erős férfiak bosszúsan rúgnak, csapkodnak maguk körül, mielőtt megadnák lelküket annak a sötét országútnak, amelyik megnyílik a haldoklók előtt. Ősz, öreg emberek elnyújtózkodnak a mezőn. Kezüket összekulcsolják a mellükön, mintha otthon, nyoszolyában érte volna őket a halál.

A költő pedig nézi a verejtékben úszó küzdőket, a békén megpihenteket, mintha a végzet megbénította volna lábait, nem tud egy lépést tenni, a halál már a nyakába dobta pányváját, hogy el ne mozdulhasson a kis hídról, amelyhez mindinkább közeledett a csata, a hátráló honvédsereg.

Talán a mértéktelen fájdalom hazája és családja sorsáért markolta meg oly erővel a Petőfi szívét, hogy nem volt már kedve kitérni a gördülő halálszekér elől?

Talán a végzet elvette öntudatát, látását a veszélytől, gyermekké lett, aki nem látja a veszedelmet, amelybe sodródott?

Sokaknak érthetetlen, hogy Petőfi a csata végéig a kis hídon tartózkodott anélkül, hogy menekülni készült volna arra, amerre már a nap is leszállni készült a véres csata után. Ezért mondják sokan, hogy a költő kereste a halált a csatában; és hogy biztosabban megtalálja, még fegyvert sem vett magához, kihajtott nyakú, vászon katonazubbony volt rajta, amely zubbony olyan volt, mint a közlegényeké, nem pedig, mint az őrnagyoké. Petőfi közlegényi öltözetben halt meg. Egyforma lett halálában azokkal, akikhez ama gyönyörű költeményét írta: *Tiszteljétek a közkatonákat!*

Ekkor a nap már elérte az erdős hegyhátakat, és a magyar sereg futni kezdett. Zűrzavar, bús, riadt lármá, mint égő házban rekedtek sikoltása töltötte meg a levegőt. Száguldó, gyötrelmesen igyekvő lábak verték fel a port. Zörögve hullottak el a fegyverek az út mentében, vad bölényekként törtettek véres kezű katonák, üvöltött a föld, a lég, néha valaki elbukott, és a többiek belényekkentették bakancsaikkal a felsikoltó életet.

A porfellegeken, füst-csapatokon, lebukó és felhullámzó emberfőkön át a messziségben megjelent Bem tábornok fehér tolla, mint a sirály a tengeren. És a jól ismert fehér toll mind messzibb és messzibb tűnt el az alkonyodó naptól véresre festett porfüggönyben. És Petőfi még ekkor sem mozdult merengő helyzetéből. Nem látta a futamodókat, nem látta a csata elvesztését, egy vers járt a fejében, amelyet

nyomban le is akart írni. Kukorica-nadrágjának a zsebében mindig volt összehajtogatott papiros és irón. A híd karfájára fektette a papirost, és írni kezdett...

Talán ekkor kezdte írni legszebb versét, amint a hattyú gyönyörűen dalol halála előtt. Mi lehetett kezdő sora, elgondolása, témája a költeménynek, amelyet Petőfi a fehéregyházi síkon, a híd karfáján, a végzet által halálra ítélve írt? Sohasem tudhattuk meg. De látták őt többen a futók közül, akik felismerték az andalgó, veszélyt nem sejtő poétát. Isten áldotta jó szívek, a maguk halálos veszedelmében sem mulasztották el a figyelmeztető kiáltást.

De a költő tétovázott, mintha nem hitte volna a veszélyt, hisz a honvédseregek abban az időben már többször megfutamodtak a vaklármától is. Csüggedt a hadak szíve, megsebesedtek a lábak a hónapokig tartó hátrálásban. Talán azt hitte a költő, hogy a gyáván megrendültek menekedése a mezei porfelleg, a sereg zöme még áll valahol sziklaszilárdan szemközt az ellennel. Tovább írta tehát versét a nap lehunyó sugárjánál. Azt hihette, hogy az történik, ami a hosszú hadjáratban máskor is megesett az öreg népfölkelő honvéddel, eszébe jutott estefelé kis háza, vénecske felesége, beszédes pulyája, félig kiszívott pipája, csendes jó éjszakája, kis földje, amelyen már pirosodik a törökbúza szeme, és a népfölkelő otthagya a csatát, hogy még egyszer láthassa a házőrző kutyáját.

Pedig most az történt, hogy Bem egész hadserege megfutamodott az oroszok előtt. Amikor észbetért a versíró poéta, a síkság szélén, ott, ahol a pornak bíborszíne volt, feltűnedeztek Szkarjátyin kozák tábormok szürke lovasai. Előrenyújtott dzsidával, lovuk nyakára fekvő száguldottak előre a vérszomjas katonák, akiknek szemük láttára esett el a délelőtti harcban a tábormokuk, állítólag Bem egyetlen ágyúlövésétől. A törpe kozák lovak kinyújtották testüket, farkuk vízszintes irányban úszott mögöttük, a dárdák hegyén évszázados harci dicsőség és tanultság, amint egy vonalban, mint egy ércfelleg rontott előre a két ezred kozák annak a maroknyi honvédszászlóaljnak, amely tüskés sünként összehúzódott előtte a mező közepén.

Bem gyalogosai most sem felejtették el a szuronnyal való védekezést a támadó lovasság ellen. Nemcsak a kardnak volt hat vágás, amely hat vágás évszázadokon át a világ első katonájává tette a magyar huszárt, hanem a szuronyos fegyvernek is volt ugyanannyi, amellyel a muszkák bevonulása előtt diadalmasan megállotta a helyét a honvéd Windischgrätz és Schlick vértesei ellen.

Szuronyszegezve várta a dzsidások rohamát a zászlóalj. A bíborfergeteg a szürke löördögökkel vihar szárnyán közeledett. Az egész szemhatár megtelt szürke lovakkal, nyergükben hasaló, szakállas, kucsmás, vad tekintetű lovasokkal, a napsugár még egyszer felragyogott, mintha számlálni akarná: a százsoros ellenséggel szemközt hány magyar honvéd állotta meg a helyét, Petőfi kitágult szemmel, megdicsőült arccal, lobogó hajjal, megkövülve állott helyén, amint nemzete e dicsőséges vértanúságát, hallatlan vitézségét, mint egy utolsó ajándékot, amellyel a lehunyó élet kedveskedett a sokat szenvedett költőnek, szemügyre vette.

Most már igazán nem jutott eszébe se a menekülés, se a versírás, amint a maroknyi honvédsereg önfeláldozását látta a mezőn. Megfújták valahol a trombitát, mintha hangszerétől búcsúzna a honvéd, utoljára pörögtek a dobok. Zrínyi Miklós lelke szállott által a mezőn, és harsogva tört fel a honvédek névtelen kiáltásában. Petőfi összekulcsolta a kezét, és nagyot sóhajtott. Íme, az Uristen megadta neki, hogy láthassa, nem csalódott vitéz nemzetében... A magyarság egész történelmét, hősi önfeláldozását, mindenkori halálra szántságát mutatta a kép. Egyszerű föld népe, székely és magyar fiúk álltak ott a síkon, akik talán sohasem gondoltak azelőtt arra, hogy őseik ugyanígy álltak meg helyükön századokkal előbb a lófarkas ozmán zászlók előtt, és most íme, ugyanazt cselekszik, amit a múltban apáik, gondolkodás, félelem, ingadozás nélkül feláldozták életüket hazájukért.

Ó, te jó édesanya, te szegény Haza, mily csodálatos szeretetet tudsz te lövellni gyermekeidbe vész esetén!

Petőfi állt, mint egy szobor. És már az utolsó menekülő huszár is elfutott mellette. –Ugorj fel, pajtás, a hátam mögé, elbír a lovam! – kiáltotta a varjas-bajuszú Lenkey-huszár. De Petőfi nem is válaszolt, nem tudta levenni tekintetét a halált váró honvédekről.

Robaj, csattanás, nyerítés, ordítás, átok, káromkodás, orosz és magyar végüvöltés töltötte meg a levegőt, amidőn a dzsidások összeütköztek a honvédekkel. Szuronyok elgörbültek, dzsidák a levegőbe emelkedtek, paripák két lábra álltak, honvédek a porba hullottak, kézzel, foggal, ököllel folyt a harc a hullámzó mezőn, mint a tengeren az örvény. A háromszínű zászló magosra emelkedett, mintha az eget

hívna végső segítségül a magyarság. A nap letűnt az erdős hegyhátak mögött. Akkor ért az örvényhez a második sor kozák lovasság, megannyi fekete lovas, tatárkucsmás dzsidás, és a harc sorsa el volt döntve. Hatvan-hetven honvéd, aki még talpon tudott maradni az égiháborúhoz hasonló roham után, menekülő futásban közeledett a kis híd felé, ahol Petőfi elszörnyedve állott.

Egy véres fejű, kísértet-fehér arcú, ősz szakállú dobos volt az, aki legelőször a hídra ért. Mintha a másvilágról menekedett volna, megfehéredett a rettenettől, amit odaát látott.

– Anyám! Édesanyám! – hörögte, és elbukott, mielőtt a hídra tehetne volna a lábát. Az arca, amint meghemperedett a porban, hamuszürke lett.

Két testvér rohant kézen fogva, az egyik tizenhat éves ifjú, akinek honvéddolmányán, a vállán vérző, sötét foltot vert a dzsida, a másik huszonöt-huszonhat esztendőes bátyja homlokára szorította a bal kezét, az ujjai között apró patakokban folydogált a vére. A két honvéd már tántorgott, amikor a hídra ért.

– Megálljatok! – kiáltotta Petőfi. És a távolba mutatott.

A Küküllő partján, mintha a földből nőtt volna ki, hosszú sorban zárkózott fel két ezred doni kozák, elzárván a menekülés útját. Nyargaltak a lovasok az alkonyatban, mint szélből úzó fellegek. De még egy kis rés látszott, ahol kék volt az ég, amelyet még nem borítottak el a felhők. Ezen a keskeny résen, mint malomban a liszt, ömlött a menekülők serege. – Arra, bátyja – kiáltotta a fiatalabb testvér, és vonszolta magával a vérző fejűt. Mintha madárijesztők indultak volna meg a mezőkön, úgy tántorgott az esti szélben a két honvéd.

Most újabb futamodók serege érte el a hidat. Az üldözöttek vad, kétségbeejtő, szorongó arcai bukkantak fel, mint áradó folyam szokta sodorni a halotti arcolatú, fekete fatönköket. El-eltűnik egyik arc a másik árnyékában, a szemek úgy lobognak, mint halottak estéjén a temetői mécsesek, de ott is van különbség a lángok között. Elhagyta az Isten, elhagyta a lélek ezeket a szerencsétleneket, törtetve vitték koloncnehéz tagjaikat, nyitott szájukon már nem jött hang, fedetlen fejükön a hajzat olyan kecskefark módjára göndörödött, mint gyermekkorukban, amikor a tanító meghúzta, siráncosítás, búcsújárás, bánat ül a menekülő szemekben... de némely arcok, a legkeményebbek, a legsötétebbek vad bosszúállással tekintettek vissza a csatatérre, mintha visszatérni akarnának, hogy ott valakit agyonüssenek.

– Megálljatok! – toppant eléjük Petőfi, és rámutatott a sötét szemhatárra, amelyen az utolsó rést is betöltötte már a felnyomuló ellenség. – Kozák elől, kozák hátul!

De a futók egy percre sem lassították futásukat, mintha csodálatos büszkeséggel bizakodtak volna az előttük álló ellenségben, amellyel még nem verekedtek, mint a mögöttük jövővel. A kopott, rongyos bakancsok robogva verték a port tovább, a kávébarna, szakadt dolmányok szétnyíltak, hogy meztelen, kormos mellük szabadon lihegett a katonáknak, egyik, az előfutók közül, elhajította a sapkáját, a mögötte vágtatók ugyanezt cselekedték, mintha valami nagy tehertől könnyebbenednének. A mező kétoldalt megtelt honvédsapkákkal, mint eldobált dinnyehajakkal. Így futottak azok, akiket a paradicsomból úztek ki. Hová, merre? Hol van itt valaki, aki ösmeri az utat? Mi van ott a kukoricás végén? Hol van egy csőszház, ahol be lehetne kötözni a sebet?

Öregapó jött fiára támaszkodva, sántikálva. Olyan öreg volt már a honvéd, amilyen talán nincs egész Erdélyben! Nagy fehér szakáll, mint a prófétáké. A halántékán kék erek hálózata, mintha az élet összevisszagubancolt csomóját, kioldhatatlan talányát mutatná. Miért ment az öreg a csatába, holott már lábai csak oly erőtlenül mozogtak, mint a pók letépett lábai? Mely indulat ragadta ki őt a vénség kemencéje mellől, amikor a szívben már csak alig pislog néhány tűztojáska? Nem győzte bevárni a halált csendes fekhelyén, elment oda, ahol azt többé el nem kerülheti?

– Menekülj fiam, én már nem bírok tovább menni – lihegte erőtlen, színevesztett hangon az öreg, és két kezével a híd karfájába kapaszkodott.

– Apám! – felelt a napbarnított, merev szemű, sörtehajú földműves fiú, aki olyan derekasan viselte eddig magát apja támogatásában, amilyen derék csak a magyar paraszt tud lenni, ha valóban derék ember. – Üljön kend a hátamra, viszem tovább.

Az öreg a távolba mutatott, a szemhatárt elzáró lovasságra:

– Hasztalan. Látod ott a muszkát? Magadnak is elég dolgod lesz odáig... Vigyázz kis szegénységünkre.

Az öreg kezét nyújtotta a fiának. De az még habozott a kezét elfogadni.

– A törökbúzának vedd az utat, ott elrejtőzhetnél. Én levetem a katonakabátot, a szakállam miatt nem bántanak. Csak valami fészület volna itt, amire felmászhatnék, akkor biztosan mentve volnék – ravaszkodott az öreg.

A fiú segített apjának a dolmány levetésében, a kabátot a híd alá dugta, aztán kezét nyújtotta a vénségnek.

– Isten áldja meg, édesapán!

– Téged is, fiam.

Így váltak, egyszerűen, hangos megindultság, könnyhullatás nélkül, mint elválnak beteg társuktól ősszel a vándormadarak, amikor a messzi útra elindulnak.

És Petőfi még mindig nem mozdult.

Megbűvölten, szinte életerejét veszítetten állott helyén. Varázslat vagy végzet volt az, amely a kis hídhöz láncolta? Kialudt benne minden életösztön? Számot vetett talán a menekülés lehetetlenségével, és megadta magát sorsának?

Senkivel sem váltott egy szót sem, pedig sokan elfutamodtak előtte a hidacskán. Állt, mint szobor. Mit érzett, mit gondolt magában, amikor a halált látta közelegni? Talán erőt öntött bele annak az öreg földművesnek a nyugalma, aki mellette kuporgott a hídon?

Azt mondják, a csatatérről menekvők elveszítik tiszta öntudatukat. Olyan dolgokat cselekednek, amelyről nem tudnának számot adni. Így történt Petőfivel is. Egy futó csoport akarata ellenére magával sodorta, bár bizonyos, hogy nem akarta elhagyni a hidat, ahol annyi ideig tartózkodott anélkül, hogy eszébe jutott volna a menekvés.

Most már csak néhány percig látjuk a csillagot. Jajgató, sebesült honvédekkel, sapka nélkül, nyitott kabátban fut, amíg megered az orra vére. Az utolsó maradvány volt az, amely elhagyta a csatamezőt, amelyhez Petőfi csatlakozott. Ha az ég valamennyi angyala a segítségére jött volna, akkor sem menekülhet az ordító lovasok elől.

Valaki még annyit tud róla, hogy látta letérni őt az országútról a törökbúzába...

Federico García Lorca: Siratóéneke Ignacio Sánchez Mejías torreador fölött

1. Ökleltetése és halála

Délután öt órakor.

Pontosan délután öt óra volt.

A fehér gyolcslepedőt gyermek hozta

délután öt órakor.

Gyékénykosárban már ott állt a mész is

délután öt órakor.

Aztán halál – a halál létezett csak

délután öt órakor.

És szél támadt, a vattát elsodorta
délután öt órakor.

A nikkelt, kristályt kiverte a rozsdá
délután öt órakor.

Galamb és leopárd, im összecsapnak
délután öt órakor.

Egy comb tusakszik báva bikaszarvval
délután öt órakor.

A mélység húrjai már bongva-bongnak
délután öt órakor.

Arzénhangok rengenek a füstben
délután öt órakor.

Az utcasarkon csendcsoportok állnak
délután öt órakor.

És áll a bika győztes szívvel, árván
délután öt órakor.

Mikor a hó-verejték kiütötte
délután öt órakor.

Mikor a jód az arénát bevette
délután öt órakor.

Halál rakott tojásokat a sebbe,
délután öt órakor.

Délután öt órakor.

Pontosan délután öt órakor.

Keréken járó koporsó az ágya
délután öt órakor.

Sikoltanak fülébe csontok, sípok
délután öt órakor.

Már fújt a bika, ott bömbölt előtte
délután öt órakor.

A fal haláltusától szivárványos
délután öt órakor.

És útban már az üszkösödés, bomlás
délután öt órakor.

Lágyéka zöldjén kinyílt liliom-fej
délután öt órakor.

Sebei izzó, vérző égitestek
délután öt órakor.

A tumultus az ablakot benyomta
délután öt órakor.

Délután öt órakor.

Ó, délutáni iszonyú öt óra!

És minden órán: délután öt óra!

És árnyékban is: délután öt óra.

2. A kiontott vér

Nem akarom látni!

Szólj a holdra, süssön már ki, jöjjön,
Ignacio vérét a porondon beszitálni.

Nem akarom látni!

Tárul a hold, gőzölögnek
felhők lankadt lovacskaí,

álomi arénán fűzek
hajlanak le a korlátig.

Nem akarom látni!
Emlék perzsel, szóljon bárki:
függönyözze el parányi
virágaival a jázmin!

Nem akarom látni!

Tehene a vén világnak
sírva a porondra áll ki,
végignyal egy véres arcot,
busa nyelve izzó kármin.
Im, Guisando sziklakőből
s halálból vésett bikái
bömbölnek mint két évszázad,
fáj nekik a földben állni.
Nem.
Nem akarom látni!

Ignacio vállán halál,
járja lépcsők garmadait,
hajnalt keres, nem találja,
vak éjszaka öble ásit.
Keresi kemény arcélét,
álomkép lett – szertemálik,
keresi szép testét – s vére
kitárulva rávilágít.
Ne úzzetek vérét látni!
Végignézni vérszivárvány
suhogását lankadásig,
grádicsokra, páholyokra
sütő pírja mint cikázik,
miként sajog bőrön, posztón
s lármás sokadalmat lázit!
Ki mondta, hogy kihajoljak!
Ne úzzetek vérét látni!

Mikor támadták a szarvak,
tárva várták pupillái.
Szörnyű anyák ágaskodtak,
szörnyen vágytak oda látni!
S támadt rejtelmes fuvallat,
szívták barmok fulladásig
s bőgték mennyei mezőkre,
föl a kapitány-bikáig.
Nem látsz férfit Sevillában
virtussal ki így elámít,
nincs ragyogóbb kard e kardnál,
tisztább szívre nem találsz itt.
Oroszlánok erejével
ereje csodásan játszik.
S mint a remek márványtorzó:
hordja a szellem csodáit.
Ragyogó andaluz Róma,
aranyod fején világít,
ékes nárdus – mosolyában
báj, okosság fölvirágzik.
Ó, remekszép torreádor!
Ó, hegyek közt óriási!

Ó, kalászt becéző lelke!
Ó, sarkantyús ércbokái!
Ó, a harmatgyöngyház gyengéd!
Ó, a vásárban királyi!
Ó, szörnyű: verik a végzet
végső gyászbanderillái!

Immár elpihent örökre.
Rajta moha s fű cicázik.
Bontogatják biztos ujjak.
Koponyájából virág nyílt.

Immár a vére árad énekelve,
lapályra, rétre – rétek bús gulyáit
hökkenti, szaru-villák között siklik,
a tejködökből riadtan kiválik,
hullámzik, bukdos, csülkőkön, patákon
e mérhetetlen sötét vér-kanális,
hogyan fenn, a csillag-Guadalquivir mellett
vértó legyen, tükör és viharzás is.
Ó, fehér fal, Spanyolország!
Ó, kín fekete bikái!
Ó, Ignacio kemény vére,
csalogány-artériái!
Nem.

Nem akarom látni!
Mert nincs kehely, hogy vére beleférne,
nincs fecskeszáj, hogy forrását inná ki,
nincs zúzmará, hogy csillaggá fagyassza,

nincs dal s liliom buzgását elállni,
nincs kristály s színezüst, hogy beborítsa.
Nem.
Nem akarom látni!

3. A teste itt van

A sírkő: homlok. Rajta az álmok nyöszörögnek.
Kanyargó víz itt nincs, és nincs dérmarta cédrus.
A sírkő: váll. Egy zordon világot, időt vonzol,
könnyfákkal, szalagokkal, bolygókkal ékesítve.

Ijedt esőket láttam, futottak tárt habokhoz,
föltartott gyenge karral rebegett mind az égre,
nehogy magához rántsa a horgas, rideg sírkő,
mert minden porcot szétlök, de vért nem vesz magába.

A kő befogad magvat, fondor ködöket, nyirkot,
pacsirták csipkevázát, homályfarkasok csontját,
s nem tár ki hangot, lángot, de tár sivár arénát,
csak új és új arénát, örök palánkok nélkül.

Ignacio, a délceg, itt fekszik, kiterítve.
Már vége. Mi történik? ó, nézzetek a testre:
halál kente be kénnel, a fejét kicserélte
fekete bikafejre: -fejre!

Már vége. Már a száján az esőlé beárad.
Behorpadt mellét kergén a levegő elhagyja.

A hó-könnyekben fürdő Szerelem íme árva,
üzekvő barmok tornyán kuporog, úgy melegszik.

Mi az, ti mit beszéltek? A csend búzhödve nyugszik.
Egy bomló, omló testet látunk itt színről színre.
Remekül tiszta forma, tegnap még csalogányos,
ma rontva elborítják éktelen lukak, rések.

Ki gyúri szemfedőjét? Nem igaz, amit mormol.

Sarokban siratóját ne óbégassa senki,
riasztani a sátánt a sarkantyú se csöngjön.
Itt nem akarok mást, csak kitérült szemmel nézni,
úgy látni ezt a testet, hogy él és nincs nyugalma!

Lássam a keménytorku férfiakat itt körben,
akik csikót betörnek, vizeket zaboláznak,
akik ha énekelnek, egész csontvázuk zeng-bong,
mert szájukban temérdek szikla és dörgő csillag!

Körötte látnám őket, a kő előtt karéjban,
seregestől e drága szakadt-gyeplőjü testnél.
Akarom: igazítsák a kivezető útra
e kapitányt, kit gúzsba kötött, befont a végzet.

Tanítsanak meg engem folyóvíz-áradású,
báránködökben zúgó mélységes siratóra,
hogy elsodorja innen Ignaciót, ne hallja
a bikák bömbölését, ideges fújtatását.

A hold-arénán vesszen, a hold üsző-szemébe,
a mozdulatlan, báva, kislányos ámulásba,
az éjszakába vesszen, halak közé a csöndbe,
fehér bozótként rezgő tünemény füstbe vesszen!

Nem engedem, hogy arcát kendővel beterítsék,
hadd szokja a hurcolt, hozzácsatolt halált is.
Ignacio, hát menj el! Ne halld a párás bőgést,
Aludj, repülj és nyughass! ő, a tenger is meghal!

4. A lélek távol

Bikák és fügefák már nem ismernek,
sem házad lovai s a picci hangyák.
A délután s a gyermek nem ismernek,
mert meghaltál, mert elmentél örökre.

A sírkő vállai már nem ismernek,
sem a fekete selymek, ahol bomlasz.
Elnémult emlékeid nem ismernek,
mert meghaltál, mert elmentél örökre.

Majd jön az ősz csigákkal és homálllyal,
a köd fűrtjeit préselő hegyekkel,
de szemed fényét nem keresi senki,
mert meghaltál, mert elmentél örökre.

Mert meghaltál, mert elmentél örökre,
mint minden halandó, ki földbe tér meg,

mint minden halott, akit elfelednek,
akár a kutyát, ha dögkertbe dobták!

Nem ismer téged senki. Nem. De én dalolok.
Derítem glóriába arcéled gráciáját.
Tudásod érettségét dalommal dicsőítem,
mert ábrándod halál volt, a halál szájaíze,
s vitézlő vígságodra köddel vonult a bánat.

Soká születik párja – tán sose jön világra
ily andalúz, ily tiszta, kalandokban ily gazdag.
Elcsukló szavaimmal siratlak délceg fenség,
s a gyászos szél örökké reszket az olajfák közt

Fordította: Nagy László

Húrok

Ballai László: Boleyn Anna

Amikor 1987 őszén első eltávozásomra hazaengedtek a katonaságtól, édesanyám elvitt az Operába. Donizetti *Boleyn Anná*ját adták. Semmire nem emlékszem az akkori előadásból, sem a szereplőkre, sem a karmesterre, de még a büfében elfogyasztott kaviáros szendvics és tokaji aszú ízére sem.

A szabadság felejthetetlen élményére emlékszem csupán. A katonaság ugyanis börtön volt, amelybe ítélet nélkül, hazafias kötelessége teljesítésének címén zárták az embert. Ugy kezdődött, hogy beteltek egy öltözőbe, ahol minden ruhámat le kellett vetnem, beletennem egy nagy barna zacskóba, és arra felírnom a saját lacímemet. (Édesanyám, amikor megkapta a csomagot a ruháimmal, azt hitte, meghaltam.) Ezután le kellett zuhanyoznom, majd anyaszült mezítelenül vártam a sorsomra, mint egy KZ lágerben. Amikor már eleget várahoztam, megjelent egy szolgálatvezető, aki különféle ruhadarabokat vágott hozzám. Az ember persze póreségét mielőbb szeretne volna eltakarni, és sebtében öltözni kezdett, de rögtön kiderült, hogy a nadrág nagy, a bakancs kicsi és így tovább. Amikor udvariasan jelezte a tiszthelyettesnek, hogy melyik holmi mérete nem jó, ő a legalpárabb – vagyis a mai magyar miniszterelnökre jellemző – stílusban közölte vele, hogy bizony jó az, mert ő látja. A fickó persze azt is tudta, hogy majd a szobában (bocsánat, elhelyezési körletben) megindul a cserebere és végül minden kincstári tárgy megtalálja azt, akire méretezték.

Ezután az entrée után az embernek – bocsánat, katonának, de még annak sem, csak újoncnak – rá kellett jönnie, hogy az, amit eddig csak néhány önismereti rohamában sejtett, az bizony igaz: ő egy tökéletes idióta. Aki a legegyszerűbb dolgot, a felmosóröngy megragadását, az ágyból való felkelést és a mosakodást is csak mások kifejezett utasítására képes megcsinálni. Akinek minden pillanatát éber szemeknek kell figyelnie, akinek semmit nem kell tennie, ha arra nem szólították fel, viszont még kérdéseket is csak akkor tehet fel, ha azt parancsba adták.

Amikor beléptem az Operába, azt sem tudtam, hol vagyok. Nem kellett tisztelegni a portásnak vagy jegyszedőnek, senki nem ordított rám, sőt némelyek kedvesen mosolyogtak felém. A nézőtér elsötétülése után fokozatosan átmosták, kiöblítették lelkemet Donizetti dallamai. Keresztülömlött rajtam a szabadság.

Furcsa ez. Hiszen a *Boleyn Anna* éppen egy olyan szerencsétlen sorsú királynőről szól, akit paranoiás (milyen gyakori tulajdonság ez a mai politikusok körében is) férje börtönbe zárat, végül kivégeztet. Minél jobban kulcsolódott szegény Anna torkára a sors – és a librettista – keze, én annál szabadabbnak éreztem magamat. Végül, amikor visszaértem a laktanyába, nem tudtam elhinni, hogy valóban ott vagyok. Hogy az ember tényleg azonosulhat a börtönnel. Hogy ne maradjon benne mindig valami végső méltóság, mint Boleyn Annában, amely mindig rabtartói és hóhérai fölött lebegtet.

Bartók Béla: Zene húros-, ütőhangszerekre és cselesztára

– R.-Aloys Mooser visszaemlékezése a mű egyik első (svájci) előadásáról –

Az est élménye kétségtelenül a *Zene húros-, ütőhangszerekre és cselesztára* – Bartók Béla műve – volt, amely a kiváló magyar zeneszerző munkásságában igen érdekes pillanatot jelez: láthatóan jelentős visszahatás azokra a szélsőségekre, amelyeket mintegy tizenöt év óta a zene túlzói megengednek maguknak.

Senkit sem fog meglepni, ha azt mondom, hogy csodálatosan, lenyűgöző arányérzékkel és tervszerűséggel szerkesztett mű. Másfelől azonban igen fontos, hogy tele van a leggazdagabb gondolatokkal, a legtartalmasabb eszmékkel. Ezek aztán pazar bőségben bontakoznak ki, valósággal elsodró elevenséggel élnek, és érdekességük egy pillanatra sem hanyatlik; lépten-nyomon olyan muzsikus képzelőerejéről tanúskodnak, akinek valóban van mit mondania, s akinek nagy érdeme, hogy csak azt mondja el, ami megéri, hogy elmondják.

Mindenesetre a *Zene húros-, ütőhangszerekre és cselesztára* elveiben és kidolgozásában egyaránt a legelő haladó irányzatokhoz tartozik. Nem tagadja meg korunk művészetének egyetlen eredményét sem, és egészen azt a merészséget mutatja, amelyet szerzőjétől elvárhatunk.

Ezenfelül – s éppen ezzel vonja magára a figyelmünket – melodikájában olyan mûgond mutatkozik, amely a modern szerzőknél egyáltalán nem szokásos. Időnként a magyar folklór témáira és ritmusaira vonatkozó futó utalások élénkítik, erősen kiemelt ellentéteken át követjük nyomon változatos leleményét, amely az első hangtól az utolsóig feszültségben tartja a hallgatót, elragadja váratlan fordulataival, szép gondolataival, elevenségével és kifejező voltaival.

A mű – mint címe is mutatja – nem elégszik meg a vonóegyüttessel. A zongorának, a cselesztának, a hárfának és az ütőhangszereknek is szerepet szán, ugyanakkor figyelemre méltó tapintattal használja fel őket, hogy valamilyen elmés és ingerlő hanghatást hozzon létre, vagy, hogy könnyedén aláhúzzon egy hangsúlyt, amely ezáltal élesebbé és áthatóbbá válik.

1937. február 2.

A szerkesztő megjegyzése: A korszakalkotó művet 1936-ban alkotta Bartók Béla Paul Sacher, a Bázeli Kamarazenekar vezetőjének felkérésére.

www.marcziustizenotodike.hu - © 2010-2012 Marczius Tizenötödike. Minden jog fenntartva!